

ΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ — ΜΑΪΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1938

3-4

ΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΛΙΕΡΓΕΙΑΣ

Συντακτική Έπιτροπή

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΗΡΩ Ε. ΚΟΡΜΠΕΤΗ

ΝΑΣΟΣ ΔΕΤΖΩΡΤΖΗΣ

Π. Α. ΠΑΠΑΛΗΓΟΥΡΑΣ

Τὰ γράμματα, ἡ ὕλη καὶ τὰ ἐμβάσματα στὴ διεύθυνση «Τὰ Προπύλαια»,
Λασκάρεως 15, Ἀθήναι.—Ἐτίσια συνδρομὴ ἐσωτερικοῦ δρ. 80 καὶ γιὰ τοὺς
φοιτητὲς δρ. 60.—Συνδρομὴ ἐξωτερικοῦ φρ. γαλλ. 40.—Τιμὴ τεύχους δρ. 7.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ . . . . . Πρὶν ἀπὸ τὸ ξεκίνημα (μελέτη, τέλος).
ΑΛ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ . . . . . Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (ψυχολογικὸ σχέδιον).
FRIEDRICH SCHILLER (μετάφραση καὶ σημείωμα Κ. Π.) . . . . . Ὁ ποιητής.
ΠΛΑΤΩΝ (μετάφραση καὶ σημειώσεις ΗΡΩΣ Ε. ΚΟΡΜΠΕΤΗ) Ἐπιστολὴ Ζ' (συνέχεια).

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΗΡΩ ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ : Περικλῆς Γιαννόπουλος.

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ : Γιώργου Σαραντάρη «Ἡ Παρουσία τοῦ Ἀνθρώπου».

*

ΘΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΟΥΝ ΣΤΑ ΕΡΧΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ :

Κ. Ι. Δεσποτόπουλος : Ἄτομο καὶ Πολιτεία στὴν Ἑλληνικὴ Ἀρχαιότητα (μελέτη). — Π. Α. Παπαληγούρα : Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν Ἀλέξανδρο (μελέτη). — Ἡρώς Πεζοπούλου : Γνωριμιὰ μὲ τὸ Βέρβερο (μελέτη). — Marcel Proust (εἰσαγωγή καὶ μετάφραση Νάσου Δετζώρτζη) : Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ «Recherche du Temps Perdu». — Rainer Maria Rilke (εἰσαγωγή καὶ μετάφραση Ἡρώς Πεζοπούλου) : Γράμματα σ' ἓνα νέο ποιητῆ.

ΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ

ΕΤΟΣ Α' — ΜΑΪΟΣ · ΙΟΥΝΙΟΣ 1938 — ΑΡΙΘΜΟΣ 3·4

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ*

Γιὰ νὰ δικαιωθεῖ ἡ ἐγκατάλειψη καὶ ἡ θυσία τῆς οἰκουμενικότητας, πού, καθὼς εἶδαμε, τὴν ὑπαγορεύει κατὰ κάποιον μέτρο ἢ πολιτικὴ τῆς ζωῆς ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται ἡ θυσία νὰ εἶναι, γιὰ τὸν ἀνθρώπο πού ἔκανε τὴ θυσία, τὸ ἀπόλυτο. Ἡ πολιτικὴ ζεῖ μέσα στὴ σχετικότητα τῶν μέσων, ἀλλὰ φωτίζεται ἀπὸ τὴν ἀπολυτότητα τοῦ σκοποῦ της.

Καὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ σκοποὶ πού δὲ θυσιάζονται, ἀπόλυτα ἀξιοὶ γιὰ τὸν ἀνθρώπο πού τοὺς κρατεῖ, ἀφοῦ ἐκφράζουν τὴν ἀνώτατη δυνατὴ του πραγματοποιήση. Δὲν πιστεύω καμιὰ τοποθέτηση νὰ ἔχει ἀξία χωρὶς τὴν ἀναγνώριση κάποιου ἀπόλυτου, χωρὶς τὴν πίστη. Δὲν ἀποχτᾷ ἡ ὑπαρξὴ μας σημασία ἢ πράξη μας βᾶθος καὶ δύναμη, χωρὶς αὐτὴ τὴν πίστη. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ξέρεις τί μπορεῖς καὶ τί πρέπει νὰ ἐπιδιώξεις, χρειάζεται αὐτὸ πού θὰ ἐπιδιωχθεῖ νὰ ἀπολυτοποιηθεῖ μέσα στὸ ὑποκείμενο. Δὲν ἀρκεῖ ἡ γνώση τῆς πολιτικῆς κατεύθυνσης, χρειάζεται καὶ ἡ ἀπόλυτη βούληση, ἡ πίστη γιὰ τὸ ἐπιδιωκτέο. Μονάχα ὕστερα ἀπὸ αὐτὴν τὴν πίστη ἢ ζωὴ ἀρχίζει νὰ γίνεται ἀλήθεια.

**

Ἀλλὰ ἡ ζωὴ πρὸς ὅτι πιστεύει κινεῖται μὲ ἔρωτα. Δὲν ξέρω καμιὰ πράξη καὶ καμιὰ στάση ζωῆς ἀξία, πού νὰ μὴ στηρίζεται στὸν ἔρωτα. Ἀνθρώποι, λαοὶ δλόκληροι κάποτε, κινουῦνται ἀπὸ τὸ μῖσος. Ὁ σκοπὸς τους ὅμως τότε, ὅσο κι' ἂν φαίνεται δυνατὴ καὶ τρανὴ ἢ πράξη ὅπου ἐνοσρκώνεται, ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπόλυτο ἀντικείμενο πίστης· εἶναι τελικὰ ἡ ἄρνηση καὶ ἡ καταστροφή. Χειρότερη ἀκόμα περι-

πτώση εἶναι ἡ ἀνέραστη μηχανικὴ κίνηση. Αὐτὴ γεμίζει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς· εἶναι τὸ νεκρὸ τῆς στοιχείο. Καὶ κανένας ἀνθρώπος δὲν εἶναι ἀμοιρος ἀπὸ αὐτὴ τὴ νέκρα καὶ τὴν ἀνυπαρξία. Ἀλλὰ γι' αὐτὴν οὔτε ὠφελεῖ, οὔτε ἀξίζει κανεὶς νὰ μιλήσει.

Κάποιαν ἄλλη παρεξήγηση σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς σκέψης μου θάπρεπε ν' ἀντιμετωπίσω. Ὁ ἔρωτας ὁ ἀληθινὸς εἶναι πάντα ἔρωτας τοῦ συγκεκριμένου. Καὶ ἂν, μιλώντας πλατωνικά, θὰ θέλαμε ὁ ἔρωτας νὰ εἶναι ἔρωτας τῆς ἰδέας, πάλι θὰ λέγαμε πὼς ἔρωτα γιὰ τὴν ἰδέα ἔχει μονάχα ἐκεῖνος πού τὴν ἰδέα τὴ ζεῖ σὰν κάτι συγκεκριμένο. Ἐνας ἔρωτας πού πᾶει πρὸς τὸ γενικὸ, τὸ ἀπροσδιόριστο, τὸ ἀπειρο, μοιάζει λίγο μὲ τὴν ἀγάπη πού ἔχει γιὰ τὸ Θεὸ ἢ μᾶζα τῶν θρησκῶν, καὶ πού δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀόριστο, ἀβέβαιο καὶ γι' αὐτὸ ἀδύνατο συναίσθημα, πού ἀλλάζει κατὰ τις περιστάσεις περιεχόμενο καὶ σκοπᾶει μὲ τὸν πρῶτο ἀντίθετο ἀγέρα. Ἐνας ἔρωτας πού δὲν ἔχει γίνῃ ἔρωτας τοῦ συγκεκριμένου, εἶναι ἀκόμα μιὰ ἐτοιμασία ἐρωτικῆ, μιὰ δυνατότητα· τίποτ' ἄλλο.

**

Γι' αὐτὸ καὶ πλείους ἔρωτας δὲ μπορεῖ νὰ συνυπάρξει μὲ τὴν περιέργεια πού ἀποζητάει ἀκόμα τὸ ἀντικείμενό της. Ἡ περιέργεια πού γυρεύει μονάχα τὰ μέσα γιὰ τὸ κίόλας γνωστό της ἀντικείμενο, εἶναι ἀρετὴ ἀχώριστη ἀπὸ κάθε δημιουργικὴ ζωὴ· εἶναι μάλιστα ὁ γοητευτικὸς συνοδὸς στὴν ἐρωτικὴ πορεία. Ἡ ἄλλη ὅμως περιέργεια, πού φαχνεῖ ἀκόμα τὸ πρῶτο τῆς ἔρευνας, καὶ πού συχνὰ καὶ θαυμαστικὰ τὴν ὀνομάζουμε στὸν καιρὸ μας ἀνησυχία, αὐτὴ φανερώνει μόνο τὸ ἐμπνημα στὴ ναθρότητα τῆς ὕλης, μιὰ πρῶτὴ δοκιμὴ γιὰ τὸ

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

ξεκίνημα, μιὰ δυνατότητα πού ἔχει ἀπλῶς τὴν ἀξία τῆς ἐλπίδας. Καί πρέπει νάχει θετικά ὑπερβληθεῖ, γιὰ νὰ φθάσουμε στὸν καθαυτὸ ἔρωτα, στὴ γνήσια δημιουργικὴ ἐνέργεια.

Ὅσοι δὲ στρέφονται ἐρωτικά πρὸς ἕνα συγκεκριμένο, ὅσοι δὲν πιστεύουν πὼς μιὰ τέτοια στρόφη εἶναι δυνατὴ, αὐτοὶ δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὴν ἀοριστία καὶ τὴν ἀστάθεια τῆς ἀνήσυχης καὶ ἀκατεύθυντης περιέρχεται. Εἶναι ἀδιαφόρετα γι' αὐτοὺς ἄξια κάθε κίνηση, κάθε ζήτηση, κάθε δίψα. Καί γίνονται ὕμνητές τῆς ἀπλῆς ἀνησυχίας, ὅπως γίνονται ὕμνητές τῆς μηχανῆς, ὕμνητές τοῦ ἀπλοῦ μέσου, γιατί δὲν ξέρουν κανένα σκοπὸ. Ὅτι ὁ ἔρωτας, πού συμπαρακολουθεῖ τὴς ἀνησυχίας αὐτές, εἶναι ἰσχυρὸς καὶ ἀστατός, γιατί ἀκριβῶς δὲν εἶναι συγκεκριμένος, αὐτὸ δὲ μπορούν νὰ τὸ καταλάβουν. Καί ὄχι μόνον αὐτὸ, ἀλλὰ θά-λεγα πὼς βάζουν ψηλότερα τὴς ἀνησυχίας, τὴς ἀδιάκοπες ἀναζητήσεις τοῦ καινούργιου, ἀπὸ τὴ συνειδητὴ καὶ μόνιμη στρόφη πρὸς ὀ,τι διαγνωσθεῖ ὡς ἀξίον. Ἡ ρητὴ καὶ σταθερὴ στάση φαίνεται δογματισμὸς καὶ ἀκαδημαϊσμός. Καί θαροῦν πὼς ἡ ἀληθινὴ πνευματικότητα ἐξαντλεῖται σὲ ἐρωτηματικά, ἀμφιβολίες, ἀρνήσεις καὶ ἀναζητήσεις, πού κατὰ βάθος δὲν εἶναι παρά σοφιστικοὶ ἀκκισμοὶ καὶ σκεπτικιστικὲς δεξιότητες. Κάθε πρόχειρο προϊόν τῆς ἀνησυχίας ἀξίζει τὸ σεβασμὸ μας, μόνον καὶ μόνο γιατί εἶναι καινούργιο, γιατί « κάτι θέλει νὰ πεί », γιατί « δείχνει ἕνα ἀνήσυχον πνεῦμα ». Ἀλλοίμονο στοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος πού συμβιβάζονται ἱκανοποιημένοι, ὅταν βρῶσκουν κάποιον τῆς προϋποθέσεις μόνον τῶν προϋποθέσεων! Ἐρωτὰ πρέπει νὰ ζητᾶμε ἐμεῖς, ἔρωτα πού στηρίζεται σὲ μιὰ πίστη καὶ κορυφώνεται σὲ συγκεκριμένο ἀντικείμενο. Δὲ ζητᾶμε βέβαια τὸ ἄρτιο ἔργο, ἀλλὰ τὴν ὑποκειμενικὴ στάση πού εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ δημιουργήσει. Ἡ ζήτηση μὲ πρὸς τὴν ὅποια προσπάθεια, μὲ πρὸς τὸ ὅποιο καινούργιο, προδίνει ἐρωτικὴ ἀνικανότητα. Καί μὲ τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθῶ ὡς δάσκαλος, σ' ὄλους αὐτοὺς νέους νεομανεῖς καὶ ἀνησυχόμενους καλλιτέχνες, ποιητὲς καὶ φιλοσόφους, μοῦρχεται νὰ φωνάξω: « Διαβάστε, κύριοι, τοὺς κλασικοὺς σας. Πιστήτε ἀπὸ κάτι στερεό. Μελετήστε πὼς φανερῶθηκαν τὰ καινούργια, τὰ καινούργια ὅμως πού μέμιναν ἀλάνια μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ἔτσι μόνον ἡ ὑδαρὴ συνειδητὴ σας θὰ στερεοποιηθεῖ καὶ θὰ βαθύνει ἡ προοπτικὴ σας! » Μὲ πόνον ψυχῆς βλεῖται νὰ περνοῦν τὰ νιάτα τους μελετώντας κάθε μέρα καὶ μιὰ νέα προσπάθεια, μιὰ καινούργια πνευματικὴ ἢ λογοτεχνικὴ κίνηση, πού τὴν ἐπαύριον ἔχει κιόλας γίνει ἀέρας ἢ ἔχει γκρεμιστεῖ ἀπὸ τοὺς ἰδιοὺς στὸν Καϊάδα. Καί περνοῦν τὰ χρόνια μὲ αὐτὸ τὸ ἄγονο κορφολόγημα καὶ μαθαίνουν οἱ τέτοιοι νέοι

ἀπ' ἔξω τοὺς ντανταϊστὲς, τοὺς φουτουριστὲς, τοὺς κουαϊστὲς, τοὺς φρουδιστὲς, τοὺς σουρρεαλιστὲς, χωρὶς πούθενά νὰ ριζώσουν, σὰ χινοπωριάτικα φύλλα πού τὰ κλωθογυρίζει ὁ ἀνεμὸς χωρὶς νόημα. Μὲ τὴν ἐνημερωμένη τους ἀμάθεια, ὄχι μόνον δὲ γίνονται ποτὲ δημιουργοὶ τοῦ ἀληθινοῦ καινούργιου, ἀλλὰ, μὲ τὸν καιρὸ, χάνουν κάθε δεκτικότητα γιὰ νὰ ρθῶν ἢ ἐπαφὴ μὲ τὴν οὐσία τοῦ πνεύματος. Μιλοῦν γιὰ τεχνικὰ procedés, ὄχι γιὰ οὐσία· κρίνουν μόνον ἱστορικά, ὄχι ἀπόλυτα, καὶ μάλιστα μὴ ἔχοντας γνωρίσει παρά μιάν ἱστορία εἰκοσι, τριάντα χρόνων. Στὴν πρώτῃ ματιὰ φαίνονται συμπαθητικοὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τους· οἱ καλύτεροι ἀπ' αὐτοὺς γιατί διατηροῦν τὴ γοητεία πού ἔχει ἡ εὐκινῆσια καὶ ὁ ἀδιάκοπος ποικιλισμὸς τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀμφιβολίας καὶ πάλι οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς γιατί κερδίζουν, καθὼς παρουσιάζονται σὰν ἀντίδραση, σὰν ἄρνηση ἢ ἄρνηση εἶναι πάντα πιὸ προσιτὴ καὶ εὐχάριστη σὲ μεγάλο κοινόν. Ἐλάχιστοι πῶς ἀπὸ αὐτὸ τὸ ροδαλὸ τσόφλι μπορεῖ νὰ διακρίνουν τὸ σπουδαϊκὸ τοῦ καρπού. Καί ὅμως ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς τοὺς ἡμεροβίου τοῦ πνεύματος λείπει ἡ πιὸ ὡραία δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἡ δύναμη τοῦ ἔρωτα πού δημιουργεῖ γιὰ πάντα.

Καί ἄς μὴ παρηγορηθῶνται οἱ ἀνήσυχον καὶ οἱ ἐπαινετὲς τῆς ἀνησυχίας, πὼς τάχα κρατᾶν ἀπὸ τὴ γενιά τοῦ Φάουστ. Τοῦ Φάουστ τὸ νόημα εἶναι ἄλλο. Καί πρῶτα πρῶτα, ὁ Φάουστ εἶναι ὡραῖος ἀπὸ τὴν τάξη τῆς πολυμορφίας του. Καί ὕστερα, ὁ Φάουστ ξεκινεῖ ἀπὸ τὴν πίστη πὼς ὑπάρχει καὶ πὼς θὰ βρεῖ τὸ ἀπόλυτον. Ὁ δρόμος του, μ' ὅλα τὰ δῶθε· κείθε του, εἶναι ἔρωτας πρὸς μιάν οὐσία, πού τὴν ἀναζητᾶ πῶς ἀπὸ μύριες μορφές. Ποτὲ δὲν τὸν ἀπολείπει ἡ πίστη στὴν ὑπαρξὴ τῆς μιᾶς αὐτῆς οὐσίας, ἔξδν ἀπὸ τὴν ὥρα πού ἐτοιμαζε τὸ δηλητήριον τῆς αὐτοκτονίας του. Ὁ Φάουστ ἀρχίζει μὲ τὸν πόθον νὰ ζήσει τὴ στιγμή « πού δὲ μπορεῖ νὰ βασιλέψει μὲς » στοὺς αἰῶνες », καὶ τελειώνει ὅταν τὴ ζήσει αὐτὴ τὴ στιγμή. Ὁ Φάουστ φθαίνει σὲ ἀπόλυτον πού πάντα γύρεψε. Ἡ ζωὴ του δὲν εἶναι σκόρπια καὶ τυχαία διαδοχὴ ἀπὸ περιπέτειες, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐνιαία ἐτοιμασία γιὰ ἕνα τέρμα ἀπὸ πρῶτον συμφωνημένο μὲ τὸ Μεφιστοφελή, γιατί πάντα πίστευε στὴν ὑπαρξὴ του, στὴν εὐρεσί του, σὲ τὸ ἀπόλυτον τῆς ἀξίας του. Ἄν τέτοια εἶναι μερικῶν ἀνησυχῶν ἢ πορεία καὶ ὁ ρυθμὸς, ἄς μοῦ συχωρέσουν τὴς κατηγορίες μου.

***

Καί μ' αὐτὴ τὴν ἐξήγηση δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ μὲ πάρουν γιὰ θιασώτη τῶν ἰσχυῶν, πού πᾶν Ἰσα - Ἰσα τὸ μονοπατικὸν τους καὶ καμαρώνουν γιὰ τὴν ἰσῖάδα του καὶ οὔτε ζερβά οὔτε δεξιὰ τίποτα δὲ βλέπουν καί

δὲν ἀγαποῦνε. Δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ μὲ πάρουν γιὰ θιασώτη τῶν πιστῶν, πού δὲν τολμᾶν ποτὲ ν' ἀπιστήσουν στὸν ἑαυτὸ τους. Δὲ συμπαθῶ μ' αὐτὸ τὸ ὑπόστρωμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Θέλω τὸν ἄνθρωπον ὄχι ἀπὸ ἀδυναμία καὶ ἀπὸ ἀπνοια πιστὸ καὶ ἥσυχον, τὸν θέλω πιστὸ καὶ σταθερὸ ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ἔρωτα του.

**

Μῆτε καὶ σ' ἕνα πλοῦσιον, καθολικὸ μὲ εὐθύγραμμα ἀνηφόρισμα πρὸ τὸ ἀντικείμενον, δὲν περικλείων τὸ ἱδανικόν μου. Ἐχῶ μπροστὰ μου τὸν ἀριστοτελικὸ νόημα καὶ τὴ συστηματικὴ τεχνολογικὴ ἀνάβαση τῶν ὄντων πρὸς τὴ νόση τῆς νόσης, πρὸς τὸ Θεόν. Μῆτε αὐτὴ δὲν ἀποκλείω, ἀλλὰ καὶ δὲν περικλείωμαι σ' αὐτὴν. Καί τοῦ Ντάντε τὴν πόρευση μέσα ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν κόσμων τὸν ἐνστερνίζομαι, ἀντιδιαστέλλοντάς τιν μεδσα κατακρίνω στοὺς ἀνήσυχους περιηγητὲς ἰδεῶν καὶ προβλημάτων τοῦ καιροῦ μου. Καί τὸν παλαμικὸ Γόττο ἀκόμα τὸν ἀσπάζομαι καὶ τὸν Μαρσέλ τοῦ Προῦστ καὶ κά-θι ἰχνεύει τοῦ ἀπόλυτου, ἀρκεῖ ἡ ὅποια του περιπλάνηση νὰ μὴ κανονίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνεμῶς πού φυσοῦν ἀπὸ τὸ Παρίσι ἢ τὴ Μόσχα ἢ τὸ Βερολίνο, οὔτε καὶ ἀπὸ τῆς ἰδιοτροπίας τῆς ψυχροσύνης του, ἀλλὰ νὰ ὑποδαυλίζεται ἀπὸ μιάν ἀσβυστη φωτιά, νὰ κινεῖται κατὰ κάποιον ἐσωτερικὸ ρυθμό, πού κάθε τόνος του ν' ἀναφέρεται σὲ μιάν ἐνιαία ἀρχή· ἀρκεῖ μὲ ἄλλα λόγια ἡ περιπλάνησή του νὰ μὴ εἶναι κομᾶ-τῖα καὶ ἀφανισμὸς τῆς προσωπικότη-τας, καθὼς εἶναι ἄρνηση μιᾶς πρώτης ἀποφασιστικῆς θέσης στὴ ζωὴ του, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀπεναντίας φανέρωμα καὶ ξεδίπλωμα ὄλου τοῦ πλοῦσιου τῆς περιεχομένου. Ἄλλο βέβαια μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ προϋποθέτει μιὰ συνειδητὴ πού ξεκινεῖ αὐτόνομα ἀπὸ τὸ σταθερὸ, τὸ ἀρχιμήδειον τῆς σημεῖο. Τότε μόνον ἡ κίνηση καὶ ἡ περιπλάνηση παίρνει τὸ βαθὺ ἐρωτικὸ τῆς νόημα καὶ ξεχωρίζει ἀπὸ τὴς κινήσεις τῶν συρμῶν, κρατώντας τὴ συνοχὴ καὶ τὴ μοναδικὴ τῆς ὕψι, ὅσο καὶ ὅπου καὶ ἂν πολυκλαδίζεται.

**

Θάπρεπε καὶ ἕνα ἄλλο εἶδος ἀνθρώπων ν' ἀποκλείομαι ἀπὸ τοὺς γνήσιους ἐρασ-τῆς. Εἶναι ἐκεῖνοι πού φαίνεται πὼς φτάνουν μ' ἕνα τους μόνον πῆδημα σὲ τὸ ἀπόλυ-τον τέρμα, δρασκελλίζοντας κάθε ἐνδιάμεσο ἀναβαθμὸν. Φαίνεται· γιατί σὲ κάθε πνευμα-τικὴ ἐπικοινωνία ἐπεμβαίνουν, ἐπισηόντας τὸ ἀπόλυτον αὐτὸ τέρμα, ἐκεῖνον πού φυσιολο-γικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ τελευταία φάση μιᾶς δλόκληρης ἐξέλιξης, καὶ μὲ αὐτὸ σὲ χέρι, καθὼς νομίζουν, ἀρνιοῦνται κάθε ἄλλο ἐκφραστικὴ ζωῆς πού εἶναι ταπεινότερη

ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον τέρμα τους. Τόσο παρα-δίνονται σ' αὐτὸ, πού δὲ μπορούν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν κλοιὸ του καὶ νὰ δοῦν καὶ ἄλλα προβλήματα, πού ὅμως κατὰ τὴν οὐσία τους δὲν ἔπρεπε νὰ χωριστοῦν ἀπ' αὐτό. Οἱ τέ-τοιοι ἄνθρωποι εἶναι μονοκόμματα, μόνο-τονοι, ὄχι ἀπὸ ἔλλειψη πνευματικότητος, σὰν τοὺς θεράποντες τῆς εἰδικότητος στὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἀπὸ κάποια ἄλλη πιὸ πολ-λύπλοκη αἰτία. Πρῶτα πρῶτα εἶναι φτωχὸ τὸ ὕλικο ἀπόγνω σὲ ὅποιο δουλεύει τὸ πνεῦμα τους. Ὑστερα, μοῦ φαίνεται δεῖγ-μα νωθρότητας, πρὶν καλὰ - καλὰ παλέ-ψεις μὲ τὴς ἀπειρες δυσκολίες πού πα-ρουσιάζει τὸ κάθε πρόβλημα, πρὶν τὸ κα-ταλάβεις στὴν οὐσία του, νὰ φέγεις, ζητῶ-νας ἕνα ἀσφαλές καταφύγιον σ' ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πάντα νόημα, αὐτὸ πού γιὰ σένα ση-μαίνει ἕνα ἀπόλυτον τέρμα. Ἀλλὰ τὸ χειρό-τερο, μοῦ φαίνεται πὼς ὅσοι τόσο εὐκόλα ἔφτασαν κιόλας σὲ τέρμα, εἶναι μόνον κατ' ἐπίφασιν φτασμένοι ἐκεῖ. Νομίζουν πὼς ἀγγίξαν τὸ τέρμα, ἐνῶ στὰ χέρια τους κρατᾶν ἕνα κενὸ σύνθημα, μιὰ λέξη, ἕναν ἔξυπνον καὶ ἀναπαυτικὸν λόγο. Πόσες ὠ-ραῖες λέξεις καὶ σημαντικὲς ἀδίσκοκῶ-θησαν ἔτσι τὸν τόπο μας ἀπὸ τέτοιους ἀνθρώπους! Τὸς παρουσιάζεις ἕνα ὁλό-κληρον φιλοσοφικὸν σύστημα, πού θέλει πολ-λὸν κόπον νὰ φτάσεις σὲ τὸ δικόν του τὸ ἀπό-λυτον τέρμα· καὶ σοῦ ἀπαντοῦν: « Ἐμᾶς αὐτὸ τὸ σύστημα δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει, γιατί δὲ θέτει τὸ μόνον γιὰ μᾶς φιλοσοφικὸ πρό-βλημα, πού εἶναι αὐτὸ ἡ ἐκείνο. » Δὲ θέ-λουν νὰ καταλάβουν πρῶτα, πὼς κάθε βα-σικὸ πρόβλημα τοῦ πνεύματος ἀποχτᾶ τὸ ἀληθινόν του βάθος μόνον ὅταν τοποθε-τηθεῖ μέσα σ' ἕνα συμπλέγμα ἀπὸ ἄλλα θέματα, καὶ πὼς ἔτσι ἀπομονωμένον καὶ συνοδευμένον ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῶσαν ἀναγ-καίων ὄρων, ρηχάινει καὶ καταντᾶει κενολογία. Δὲ θέλουν νὰ καταλάβουν πὼς τὰ ψηλότερα θέματα μόνον σὰν ἔσχαστες συν-θέσεις μιᾶς δλόκληρης διαλεκτικῆς πορείας μπορεῖ νὰ νοηθοῦν καὶ μόνον ἔτσι μπορεῖ ν' ἀγγιχθοῦν χωρὶς τὸ ἀγγιγμά τους νὰ εἶ-ναι ἀνόσιον. Δὲ μπορούν νὰ καταλάβουν πὼς ἂν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀσχολοῦμαστε μὲ τὸ θεῖο καὶ μὲ τὴν πίστη πού τὸ θεῖο μᾶς δίνει, χω-ρὶς νάχομε ποτὲ ζήσει τὸ Γολγοθᾶ πού πρέ-πει ν' ἀνέβει ἡ ψυχὴ γιὰ νὰ φτάσει τὸ θεῖο, δὲν ἔχομε ποτὲ ἀγγίξει τὴν οὐσία του, πὼς παίζομε μὲ τὰ μεγαλιέτερα συνθήμα-τα τῆς ζωῆς, καὶ ρηχάινουμε, μικραίνουμε, καὶ κάνομε ἀπλόικῶ καὶ εὐκόλο μὲ τὸν πνευματικὸν πρωτογονισμό μας τὸ πιὸ ψηλὸ καὶ πιὸ δυσπρόσιτον ὄριον τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Στοὺς πολὺ νέους τέτοια τολμήματα βο-ηθοῦν τὰ πρῶτα τους βήματα. Τους δίνουν τὴν ἐνθουσιαστικὴν δύναμη γιὰ τὸν ἀγῶνα· τους δειχνουν διαισθητικὰ τὰ μακρυνὰ τέρ-ματα. Ἀλλὰ ὅσοι σταματᾶσσαν ἐκεῖ ἱκανο-ποιημένοι, ὅσοι πλανετοῦν νὰ πιστέψουν

πώς αυτό το γλήγορα κερδισμένο και άπλο τους σύνθημα είναι ή λύση του παντός, ή φιλοσοφική πανάκεια ή η φιλοσοφική λίθος, όσοι, στρογγυλοκαθισμένοι εκεί, αρχίζουν να άφησαν όλες τις άλλες στιγμές της ζωής, αυτοί είναι καταδικασμένοι να ζήσουν άτροφικοί, όπως τὰ έπείνεα που δεν έχουν ένδοχώρα, και έτσι και το συνθημά τους, άφου είπωθεί κάμποσες φορές, θά άχρηστευθεί και θά μαραθεί, γιατί δε θά βρει ποτέ το βάθος που χρειάζεται για να ριζώσει. Και όμως μερικά τέτοια συνθήματα είναι έλλειδοφόρες άπαρχές ενός καλού δρόμου.

Η μονοκόματη τούτη προσήλωση σε μιν ιδέα, ενώ θά νόμιζε κανείς πως προδίνει έρωτα γι' αυτήν, κατά βάθος σημαίνει μιά στάση άκριβώς άντιερωτική. Οί έραστές, οί έτοι άκίνητα άφοισμένοι, δεν είναι οί έραστές της καλής ποιότητας. Μονάχα όποιος κάθε μέρα γκρεμίζει το ναό για να τον ξαναχτίσει, όποιος κάθε μέρα άνασυζητεί, και πάλι καταφάσκοντάς τον τόν ανανεώνει τόν έρωτα του, μονάχα αυτός ζει έρωτικά. Αυτός ό άγώνας με όλα του τά άνεβωκατεβάσματα, αυτή ή κίνηση, κάνουν την όμορφιά και το μεγαλειο του έρωτα. Και μονάχα όποιος κάθε φορά διεξέρχεται όλη την πορεία προς το τέρμα, φθάνει άλήθεια στο τέρμα και είναι έραστής ζωντανός και άξιος.

Έτσι άρμόζει ν' άγαπάμε όσα βάζουμε για τέρματα της ζωής μας. Μονάχα ένας έρωτας που έτσι ξεδιπλώνεται πηγάζει γνήσια από τήν αρχική μας τοποθέτηση. Και μόνο ό έρωτας που σ' αυτήν στηρίζεται, έχει μέσα του ζωή και αξία.

**

Η ψυχή, στο χρόνο, σά χρόνος και ή ίδια, έχει τις ώρες της, τις μέρες και τις νύχτες της, τή χαρά και τόν πόνο. Και ό έρωτας, από τή χαρά ζυπωρωμένος, νοτισμένος από τόν πόνο, φυτρώνει εκεί και αύξάνει μέσα σε άδιάκοπες έναλλαγές φωτός. Χωρίς αυτές τις έναλλαγές, χωρίς το μόχθο που περικλείνουν, χωρίς την ένέργεια που προκαλούν, ό έρωτας άποκοιμείται και όστερα άτροφεί και έξευτελλίζεται.

Μας είπαν πως ό μεγάλος γοιμοποιός είναι ό πόνος. Και άπαντήσαμε έμεις, πως Ισοτιμία δημιουργικό είναι το σπέρμα της χαράς. Και όσοι βέβαια εξέρανε τόν πόνο, ξέρουν πως δε μπορεί να τόν αίστανθούμε παρά μόνο σαν έναλλαγή, και πως γι' αυτό πάντα, καθώς διδάξε ό Σωκράτης τριβοντας τά μωδιασμένα μέλη του το τελευταίο του πρωινό, συνοδεύεται από το πέρασμα, και άς είναι γλήγορο, της ήδονής και της χαράς. Θέλουν μόνο να τονίσουν, πως σ' αυτές τις έναλλαγές, για να υπάρξει το κλίμα της άληθινής έρωτικής δημιουργίας, πρέπει το κέντρο βάρους

νά πέσει προς τή μεριά της νύχτας και του πόνου. Δέ μπορώ να παραδεχτώ μιά τέτοια μονόπλευρη έξαρση του πόνου. Τήν άποδίωω στή ρωμαντική γοητεία του πόνου, στήν αυταρέσκεια που ξυπνάει το συναίσθημα ότι έμεις ματόνωμε για να δημιουργήσουμε το έργο που σε άλλους θά δώσει τήν ευτυχία και τή λύτρωση. Θά έλαγα κι' έγώ πως πιο συχνά είναι ό πόνος πηγή δημιουργίας, γιατί στόν κόσμο πιο συχνά ποιάς παρά χαίρεσαι, αλλά και γιατί είναι πιο εύκολος ό πόνος από τή χαρά. Μά έλ' αυτά δεν καταργούν τήν αρχή, πως τις ίδιες δυνατότητες δημιουργίας έχουν και οί ψυχές και οί καιροί και οί έρωτες όπου υπερτερούν οί χαρομένες ώρες. Γι' αυτό, όπως δεν πρέπει να φοβόμαστε τόν πόνο, έτσι δεν πρέπει να φοβόμαστε και τή χαρά. Νά φοβόμαστε μόνο τις ώρες εκείνες τις νεκρές, όπου δεν έχομε ούτε τή δύναμη να πονέσουμε, ούτε τή δύναμη να χαροούμε.

Ότι το μέτρο της χαράς και του πόνου και της Ισορροπησης τών δυό δεν έξαρτάται μόνο από τά περιστατικά που είναι έξω από τή δύναμή μας, αλλά και από τήν πρωταρχική τοποθέτηση της δικής μας συνείδησης, από τόν τρόπο που έμεις αντίκρύζουμε τόν κόσμο, αυτό δεν πρέπει να λημονιέται. Η χαρά μας και ό πόνος μας γεννιούνται από τή συζυγία της έλευθερίας μας με τή μοίρα.

Θά ήταν άφελές να προτρέψουμε κάποιον προς τή χαρά ή προς τόν πόνο. Άς φτάσει στο μίγμα εκείνο, όπουθε θά βλαστήσει πιο δημιουργικός ό έρωτας. Και τέτοιο είναι το μίγμα που ταιριάζει καλλίτερα στήν πρωταρχική του τοποθέτηση. Άπ' αυτήν πρέπει να ύπαορουθεί, όσο βέβαια άπ' αυτήν έξαρτάται. Και πρέπει τούτο το μίγμα, όσο μπορεί περισσότερο, άπ' αυτήν να έξαρτάται. Τή χαρά και τόν πόνο άκόμα, πρέπει όχι να τά δεχόμαστε όπως μάς έπιβάλλονται, αλλά έμεις, όσο μπορεί κυριαρχικότερα, να τά διαλέγομε και να τά δημιουργούμε για τόν έαυτο μας. Άλλωστε, ή μόνη άληθινή χαρά είναι ή χαρά της δημιουργίας.

**

Η έρωτική ένέργεια της συνείδησης, ή στηριγμένη στο πρωταρχικό άρχιμήδειο σημείο, μπορεί να είναι θεωρία, μπορεί να είναι και πράξη. Ένας χωρισμός που και έγώ ό ίδιος πάντα τόν κάνω, άν και έρωπως σημαίνει κάτι έντελώς διαφορετικό από αυτό που λογικά οί λέξεις πράξη και θεωρία σημαίνουν. Η θεωρία και ή πράξη είναι άδιάπτωτη συνέγεια μιάς ίδιας ένέργειας. Η θεωρία θέτει και δημιουργεί όπως και ή πράξη. Και ή πράξη είναι σύλληψη και κατοχή όπως ή θεωρία. Η ίδια ή θεωρία είναι πράξη, πράξη έσωτερική της συνείδησης. Κάθε στιγμή της πράξης συμπαροκολουθείται από μιά στιγμή

μή θεωρίας. Και όμως από μιά πλευρά μπορεί να ίσχύσει πάντα τούτη ή διάκριση. Όπου τελικός σκοπός της ένέργειας είναι μιά πράξη, μιά μεταβολή που έπιβάλλει ή συνείδηση στόν έξωτερικό κόσμο, τότε και όλη ή σύμικτη ένέργεια μπορεί να είπωθεί πράξη. Άνάλογα θά ποούμε και για τή θεωρία. Ο σκοπός θά είναι το κριτήριο.

Χωρίς αυτή τήν έπεξήγηση, δε θά μπορούσα καθαρά να θέσω το δίλημμα της θεωρίας και της πράξης, του θεωρητικού και του πρακτικού βίου.

Νά πω τή χαρή της μιάς και της άλλης ζωής, θά ήταν κοινός τόπος. Άπό τόν άρχαιο κόσμο, που γι' αυτόν <εν αρχή ην ό Λόγος> και που τέλος του πάλι είναι ό Λόγος, που ό ίδιος ό Θεός του είναι θεωρία, θεωρία της θεωρίας, νόηση της νόησης, μάς καλούν οί ώραιότεροι ύμνοι προς τήν ευγένεια του θεωρητικού βίου. Σε δίσεχτους καιρούς, σ' έναν άταίριαστο μέσα κόσμο, όταν ό άνθρωπος είναι άδύναμος με τή δική του ένέργεια ν' αλλάξει τήν κοίτη του μοιραίου, τόν καλεί προς τή γαλήνη της θεωρίας ή ανάγκη της άπόστασης από τήν έξευτελιστική τύρβη της άγοράς, για να διασώσει εκεί τόν άνθρωπισμό του τόν καλεί ή ανάγκη της στωϊκής αυταρέκειας και της συγκέντρωσης στόν έαυτο του, τήν ώρα που τίποτε δε μπορεί να περιμένει από τόν έξω κόσμο> και ή σωφροσύνη άκόμα τόν καλεί να συμμορφωθεί στο <λάθε βιώσας>, στήν άποτροφή από τήν πράξη που συσχετίζει τή ζωή του με τά έξω, ανοίγοντας <στήν αρχή ήταν ή πράξη> έτσι άπαντίει ή νεώτερη φάουστική ψυχή, αυτή που ζει άνάμεσα στόν καντική πρωταρχία του πρακτικού λόγου και στο νισεϊκό Ζαρατούστρα, ή ψυχή που τήν πρώτη της πηγή τήν έχει σ' εκείνον που ειπε, πως δεν ήρθε για να θεωρήσει και να κρίνει τόν κόσμο, αλλά για να τόν σώσει με τήν κοσμοπλαστική πράξη της θυσίας του.

Ότε χωρίς κάποια πράξη, ούτε χωρίς κάποια θεωρία θά μπορούσε να ζήσει κανείς. Το άρχιμήδειο σημείο της τοποθέτησης του καθενός πρέπει να εκφράζεται στο μέτρο που θά Ισορροπήσει πράξη και θεωρία, γιατί μονάχα τότε ή ζωή του θά όμοιοι με τόν έαυτο της, έσωτερικά όμοούσια και είλικρινής. Το πρόβλημα, από τά πιο έπικίδυνα της ζωής, παρουσιάζεται άκόμα πιο αύχημο σ' έναν τόπο όπου τίποτε δεν έχει μιάν άποκρυσταλλωμένη μορφή και όπου χρειάζεται παντού, ενώ πουθενά δεν μπορεί να υπάρξει ολόκληρος. Το να διατηρήσεις σε τέτοιες συνθήκες τήν ένότητα και το ρυθμό της ύπαρξής σου, είναι έργο βαθείας πολιτικής πρόνοιας. Και σε σάζει μόνο ή άδιάκοπη συνειδητή σου άναγωγή στο πρωταρχικό άρχιμήδειο σημείο.

Με το δίλημμα της πράξης και της θεωρίας στενά δεμένο είναι και το δίλημμα της μοναξιάς και της κοινωνίας. Θεωρούμε μονάχοι μας σπάνια είναι ή ύψιστη ευδαίμονία μιάς συντροφικής θεωρίας και κοινωνικά πάντα πράττομε, δόνοντας τόν έαυτο μας με άλλους άνθρώπους. Και όμως ή θεωρία, που πηγή της έχει τή μοναξιά, στήν ψηλότερη τήν βαθμίδα είναι γέννημα της σπίθας που άνάβει ή σύγκρουση άντιθετων θέσεων. Και γι' αυτό είναι στήν ουσία της διαλεκτική, και στήν έξωτερική της μορφή διάλογος και κοινωνία πνεύματος. Η πράξη αντίθετα, που σκοπός της είναι ή κοινωνία, δε μπορεί να έξαρθεί σε μιάν άνώτερη βαθμίδα, άν δεν περιτριγυριστεί από μοναξιά και δε σταθεί σε μιάν άπόσταση από κάθε τι που γύρω της συμβαίνει. Μαρασμός ή μοναξιά μονάχη της σκόρπισμα μονάχη της ή κοινωνία. Δημιουργική ή μοναξιά που μάς έτοιμάζει για τήν κοινωνία. Δημιουργική ή κοινωνία όταν έγκαίρα τή σταματήσει ό άνθρωπος για να ξαναγυρίσει στη μοναξιά του.

Δυό είναι οί κοινωνίες. Άπό τή μιά γυρίζομε με τήν πιο πλούσια συγκομιδή, με τή συνείδηση ότι ποτέ πιά δε μπορεί να κατεβούμε από το ύψος της. Άπό τήν άλλη φεύγομε με τή γέυση του θανάτου, της χαμένης ώρας, της χαμένης ζωής, με το συναίσθημα το καταθλιπτικό ενός άδειου, πιο μόνοι παρά ποτέ. Δυό είναι και οί μοναξίες. Η μιά, καθώς λέει ό ποιητής, <μάννα τών άντριωμένων για τή σκέψη και τήν πράξη>, ή μοναξιά που ήχει μέσα μας σά νίκη και άπλώνεται έντός μας σαν ούρανιος άναπνοή ή άλλη, <ή άφέντρα τών παραπεταμένων που τούς έχει ρημάξει μιά ιδέα προδότρα>, αυτή καταλήγει στήν άπόγνωση, στο σβύσιμο της ζωής, στο συναίσθημα μιάς ήττας που τήν προκάλεσε ένας κραταιότερος κόσμος.

Όποιος σε κάθε στιγμή, σε κάθε βήμα του δε στρέφεται ολόκληρος προς τούτο το κρίσιμο δίλημμα, όποιος, άν δεν ευτυχίσει να συναντήσει τή γόνιμη ανθρώπινη άναπόκριση, τουλάχιστον δε διαφυλάξει άπόρρητο το χώρο της δημιουργικής μοναξιάς του, αυτός δε μπορεί να πραγματοποιηθεί πλήρως στη ζωή του. Δέ μπορώ όμως να δώσω και καμιά άλλη οδηγία για τή διατήρηση του χώρου αυτού και του μέτρου που θά τόν Ισορροπήσει πλάι στή σφαίρα της ανθρώπινης έπικοινωνίας, παρά ή συνειδητοποίηση της άπόλυτα προσωπικής αρχής, που άπάνω και από τήν ήθική, τή θεωρητική και από κάθε άλλη λειτουργία, μοιράζει ανάμεσα σε όλες αυτές τή ζωή, κρατώντας τήν ένιαία και πιστή στήν πηγή της.

**

Συχνά μέσα στο δίλημμα της μοναξιάς και της κοινωνίας εμπλέκεται και το ήθικο

πρόβλημα. Πρέπει νάσαι κοινωνικός, θυσιάζοντας τη δημιουργική μοναξιά σου, για να υπηρετήσεις τους συνανθρώπους σου. "Ετσι όριζει κάποτε ο ήθικός λόγος. Και όμως πρέπει νάσαι μοναχικός, θυσιάζοντας τους συνανθρώπους σου, για να μπορέσεις στη μοναξιά σου να πλάσεις το αξίωμα έργου του πνεύματος ή και για να πισιώσεις στη μυστική επικοινωνία με το Θεό. Οι ιδρυτές του μοναχικού βίου δεν είναι ήθικοί, είναι θρησκόι. Δέ θυσιάζονται για τους άλλους, όπως ο Χριστός, αλλά θυσιάζουν το σώμα τους και τα σώματα των άλλων για τη σωτηρία της ψυχής των. Τέτοιοι έγωιστές μοναχοί, λίγο ή πολύ, αναγκάζονται ίσως να είναι όλοι οι δημιουργοί μεγάλων έργων. "Αραγε νάσαι γνήσια αυτή η αντίνομια της ήθικής με το πνεύμα, τόσο γνήσια, ώστε να αναγκάσει το Χριστό να πεϊ « μακάριοι οί πτωχοί τῷ πνεύματι », αρχίζοντας μ' αυτό το λόγο τους μακαρισμούς της ήθικής ζωής; "Αν ήθικός νόμος είναι ο νόμος της ανεπιφύλακτης προσφοράς και θυσίας, αν ήθικό καθήκον και χριστιανική αγάπη συμπίπτουν, τότε η αντίνομια αυτή είναι γνήσια και δεν έχει λύση. "Αν όμως ο ήθικός νόμος είναι λόγος, και ο λόγος, ανεξάρτητα από κάθε ειδικότερη άποψη, σ' ένα μόνο αποβλέπει, στην επικράτηση του αξιωτέρου, τότε η αντίνομια αυτή δεν είναι γνήσια. Ο λόγος μπορεί κάθε φορά να όρισει αντικειμενικά το μέτρο της θυσίας, όπου πρέπει να υποταχθούν η ήθική ζωή ή η πνευματική ζωή του ανθρώπου. Αυτός ο λόγος όμως δεν είναι ούτε ο θεωρητικός, ούτε ο πρακτικός, ούτε ο αισθητικός λόγος είναι ένας ψηλότερος αναβαθμός, αφού έργο του είναι ακριβώς να κρίνει ανάμεσα σε ήθικά, πνευματικά, ή αισθητικά γεγονότα. Είναι ο λόγος στην αδιαφοροποίητη πρωταρχική του ενότητα. "Αλλά του λόγου τούτου φερέας είναι η αδιαφοροποίητη πρωταρχική ενότητα της συνείδησης, ή συνείδηση στην πρωταρχική της θέση. Μέσα σ' αυτήν θα γίνει κάθε φορά ο λόγος συγκεκριμένος και μέσα σ' αυτήν θα έναρκαλωθεϊ.

"Ο πιστός στην κλασική ελληνική λύση, αν τη λύση αυτή τη ζει μέσα του σαν έσχατη αλήθεια, θα έπρεπε έδω να σταματήσει. "Υπάρχει όμως και ένα βήμα ακόμη πιο πέρα. Γιατί ο λόγος να μείνει έσχατος κριτής; Γιατί να μην πούμε πως την τελευταία λέξη πρέπει να την έχει κάποια αρχή που υπερβαίνει και το λόγο; Και γιατί να μην πούμε πως το άπολυτο δε μπορεί να είναι μόνο ο λόγος, αλλά και κατά το διαλεκτικό νόμο του πνεύματος, ή τελική σύνθεση του λόγου με μίαν υπέρτατη αλογη αρχή; Γιατί να μην πούμε, πως τελικός κριτής της ζωής μας, είναι ή σύνθεση του ελληνικού λόγου και της χριστιανικής αγάπης, και πως αυτή ή σύνθεση είναι από αιώνες και για αιώνες ακόμα ή ψηλότερη

αποστολή της ζωής του ανθρώπου, ή έσχατη κορυφή του πολιτισμού;

Δέ χωράν βέβαια έδω ρητές λύσεις τέτοιων μάλιστα διλημάτων. "Ηθελα μόνο να υποδείξω τα προβλήματα που γεννιούνται και τα ρεύματα που διασταυρώνονται ακριβώς στο αρχιμήδειο σημείο, στον δείξω τουτου πυρήνα της έσώτατης ζωής. Τις λύσεις τις δίνει μόνο αυτός, που είναι και το πρώτο κίνητρο και μαζί το έσχατο άποφασιστικό κριτήριο. "Μείς τα πλαίσια μονάχα των δυνατών προβλημάτων σκιαγραφούμε, τους τύπους που θα έχει να πληρωθεί κατά τον προσωπικό της τρόπο ή ζωή του καθενός, αναβλύζοντας από την πρώτη της πηγή, από το αρχιμήδειο σημείο της ύπόστασής της.

***

Το ίδιο πρόβλημα της ισορρόπησης λόγου και άλογου στοιχείου διακλαδίζεται από τη μιά μεριά στο πλαίσιο της θεωρίας, από την άλλη στο πλαίσιο της πράξης, προσλαμβάνοντας στην καθεμιά έναν ιδιαίτερο τύπο.

"Αν άνθρωπος του καιρού μου, χωρίς να το θέλω, χωρίς να το επιδιώκω, χωρίς να με κατέχει ο φόβος μη τυχόν και καθυστερώ στην ένημερότητά μου, πηγαίνω έρχομαι συχνά από τη χαρά που μου γεννάει η καθαρά λογική συνειρμική σκέψη, στη γοητεία της άλογης, της διαίσθητικα προσδιορισμένης θέας, με τα λογής - λογής περιεχόμενά της. Ξέρω τα πλεονεκτήματα εκείνων που δεν πηγαίνω έρχομαι έτσι και ξέρω τους κίνδυνους τους δικούς μου. Και όμως δεν τώζω ζηλεύω. "Οχι γιατί είναι βέβαιο πώς όποιος έτσι λειτουργεί διπλά, είναι αξιωματικός από κάποιο που πλέρια δουλεύει στο ένα ή στο άλλο πεδίο. Μιά τέτοια κρίση θα έπρεπε να στηριχθεϊ μονάχα στην αξία της απόδοσης: και αυτή είναι άγνωστο από πριν που θα αποβεί καλύτερη. Δέν τούς ζηλεύω, γιατί ξέρω το εύρος της κατανόησης που χρωστώ στη διουπόστατη αυτή ψυχική λειτουργία, και γιατί από αυτήν αποφεύγω τις παρανοήσεις που μοιραία ανακόπτουν και τις μονόπλευρες κρίσεις που ανταλλάζονται ανάμεσα στους δουλעותές του λόγου και στους πιστούς των άλογων ή των μεταλογικών στοιχείων. Χωρίς αυτή τη διφυία της πνευματικότητας μου, δε θα μπορούσα να είμαι, όσο βέβαια τό είμαι κ' έγώ, δικαίος και αντικειμενικός. Την όλοφανερη, αν και συνήθως άνομολόγητη, περιφρόνηση που αισθάνονται οι ειδικοί επιστήμονες, όλοι αυτοί οι χρήσιμοι άνθρωποι της διάνοιας, για να μιλήσομε πλατωνικά, προς όσους ασχολούνται με της τέχνης τα πάντοτε άβέβαια και άχρηστα έργα, και άκόμα περισσότερο με τόν έρωτα ή με τη μυστική επικοινωνία, έγώ δεν τη γνώρισα ποτέ μου. "Αλλά και

την όλοφανερη και πάλι συνήθως άνομολόγητη περιφρόνηση που αισθάνονται προ πάντος οι νέοι ποιητές και καλλιτέχνες για τους πεζούς και άναλυτικούς στη σκέψη, για τους άτροφικούς στην αισθητική τους, λειτουργία δουλευτάδες της θετικής έπιστήμης, και αυτήν δεν τη δοκίμασα ποτέ μου. Με γλύτωσαν από το άδικο και οι περιστάσεις της ζωής, που μούδωσαν από χωρίς εύκαιρία να εκτιμήσω και τις δυο αυτές όψεις της θεωρητικής ζωής, αλλά και η πρώτη επικοινωνία μου με τόν Γκαίτε. Σήμερα με στηρίζει σ' αυτό το όριο της δικαιοσύνης ή βαθμιαία προσπέλαση της άρχικης μου τοποθέτησης στην ούσια του ελληνικού πνεύματος, που δε μεροληπτεί ούτε προς τη θετική σκέψη, ούτε και προς τη μεταλογική βίωση, ιδιαίτερα τόν αισθητισμό. Πρέπει να τονισθεϊ ότι δεν είναι γνήσια ελληνικός ο άποκλειστικός αισθητισμός, που τελευτάια μάς τόν έναπαρουσιάζουν σαν τό μόνο δρόμο για την εύρεση της ελληνικής ούσιας. Και αυτά τά λέω, χωρίς ν' άμφισβητώ τη γονιμότητα που μπορεί να έχει μία τέτοια αισθητική ελληνική παιδεία, αν εύστοχα κατευθυνθεϊ μέσα στην άκαταστασία του καιρού μας.

Γενικότερα δεν άμφισβητώ πως μπορεί και ο μονόπλευρα έπιστήμονας και ο μονόπλευρα καλλιτέχνης—για να περιορισθώ σ' αυτήν την πιο κοινή περίπτωση—να είναι έξαιρετοι δημιουργοί στο είδος τους. "Οσο όμως δε μπορούν τουλάχιστον να κατανοήσουν και τά δυο στοιχεία της ζωής, θα ύστερούν σε κάτι που, παίρνοντας τη λέξη σε μίαν ειδικότερη σημασία, δεν μπορεί να άνομασθεϊ παρά πνεύμα. Και τό πνεύμα, σ' αυτή τη σημασία, δεν είναι ούτε διάνοια, ούτε αισθητικότητα, ούτε κάτι μόνο έλλογο ή μόνο άλογο, αλλά κάτι που είναι πριν από όλους αυτούς τους ειδικούς τρόπους ζωής, και που όλους αυτούς τους τρόπους τους έποπτεύει, από τό ύψηλότερο σημείο της συνείδησης, από τό αρχιμήδειο σημείο της άρχικης τοποθέτησης.

Συχνά, παλεύοντας με αυτό το πρόβλημα, σκέφτηκα μη τυχόν και η διατήρηση της πνευματικής διφυίας δεν είναι κατ' αρχήν αντίθετη με τους ψυχικούς όρους που άπαιτεί η δημιουργικότητα του ανθρώπου. Για τόν αυτό μου έφθασα στο συμπέρασμα πως μία τέτοια άποκοπή θα ήταν παρά φύσιν' και πως γι' αυτό άσφαλώς δε θα με άφρελούσε σε τίποτε. "Ισως να γεννήθηκα σ' ένα έδαφος γλυστερό και έπικίνδυνο. Σε άλλο όμως δε μπορώ πνευματικά να ζήσω. Και πρέπει να ξερεϊ κανείς να παίρνει άπάνω του τέτοια βάρη, όταν μία φορά του είναι άμετάκλητα δοσμένα από τη φύση του. "Αλλοι, που τούς έλαχε μία εύτυχέστερη τοποθέτηση στο άπειρο των δυνατοτήτων, άς βαδίσουν άλλιώς.

Σε τούτον τόν έπικίνδυνο δρόμο είχα δοκιμάσει άλλοτε και μία άλλη έπιπολή, που τη μνημονεύω για ένα χρησιμήσει και σε νεότερους, όταν θα τη δοκιμάσουν ύστερα από μένα. Στέκονταν σ' αυτή την όρια και συνθετική θέση, γρήγορα διαπίστωσα την αντίδραση που προκαλούσα και από τό ένα και από τό άλλο μέρος. Νέος έτυχε ν' ασχοληθώ πρώτα με τη λογοτεχνία. "Οταν άργότερα έδειξα τη διάθεση να ασχοληθώ με θετικώτερες και διανοητικώτερες έργασίες, ένιωσα γύρω μου τη διάχυτη δυσπιστία προς τόν άνθρωπο, που άφοχασομέρησε τόσο με πράγματα, αν όχι λαφριά, πάντως άσυμβίβαστα με τη σοβαρότητα της θετικής σκέψης, θέλει τώρα να καταπιασθεϊ και μ' αυτήν ή και μόνο μ' αυτήν. Μετά χρόνια άκουσα την άλλη καμπάνα. "Ο άνθρωπος που πέρσσε τόσες όρες δουλεύοντας τη θετική σκέψη, φανερώνει μία φύση πεζή, στεγνή, δασκαλιστική, και άποκλείεται να κρύβει μέσα του γνήσια ποιητικά μέσα. "Η προβολή της ίδιες της μονομερείας εκείνων που έτσι κρίνουν την ψυχή του άλλου, είναι ή άθωότερη αίτία αυτών των κρίσεων.

Το συμπέρασμα όμως είναι πως μία τέτοια σύνθετη τοποθέτηση με όδηγησε και όδηγεί συνήθως και άλλους στη μοναξιά. Και στην αρχή τουλάχιστον ή μοναξιά είναι μία δυσκολία, μάλλον σε μάς, όπου ή έλληνοφιλία κοινού κάνει τη μοναξιά του πνευματικού ανθρώπου ακόμα πιο μεγάλη. "Αργότερα ή μοναξιά μάς γίνεται έλευθερία και πηγαίνει συντροφικά με την έλευθερία μας αυξανοντας.

***

"Η αντίθεση των διάφορων μορφών του θεωρητικού βίου δε φαίνεται λιγώτερο έντονη ανάμεσα σε δύο πνευματικώς λειτουργίες που έχουν έν τούτους τόσες βαθειές κοινές ρίζες, τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία. Τις χαρακτηρίζει και αυτές παντού, αλλά στον τόπο μας κατά έναν τρόπο όξύτερο και πλανερώτερο, μία άμοιβαία άκατανοησία. "Η περιφρόνηση ή άμοιβαία άκολουθεϊ.

Κάθε άνθρωπος με ξεκαθαρισμένη συνείδηση θάπρεπε να ξερεϊ ν' άρνείται τό πνευματικό αυτό δίλημμα. Θά προτιμήσει ίσως ή τη λογοτεχνία ή τη φιλοσοφία, αλλά και τις δυο θα τις τιμήσει και θα τις τοποθετήσει κατά κάποιο τρόπο θετικό της σφαίρα του πνεύματός του. Μάλιστα σε μία εποχή όπου τό στοχαστικό στοιχείο είναι όσο πρέπει, ή περισσότερο από όσο πρέπει, κυρίαρχο και μέσα στην τέχνη άκόμα, από τό φώς κάποιας φιλοσοφικής καλλιέργειας δε μπορεί να ξεφύγει ούτε ο λογοτέχνης. Και για να διώξει άκόμα τη φιλοσοφία από τά δικά του πεδία, θα πρέπει πρώτα κάπως να τη γνωρίσει.

*Όταν μιλούμε εδώ για φιλοσοφία, εννοούμε βέβαια την ουσιαστική φιλοσοφία, όχι τη μεθοδολογία των έπιστημών, ούτε τη λογική οργανολογία, θέματα που υπάρχουν στην καθορή θετική σκέψη. Άλλα γι' αυτής την αντίθεση με την τέχνη μιλήσαμε κιόλας.

Η αντίθεση όμως της τέχνης, της λογοτεχνίας μάλιστα, με την ουσιαστική φιλοσοφία, δεν είναι ίδια. Χίλια δυο νήματα συνδέουν αυτές τις δυο λειτουργίες του πνεύματος. Η μία μπορεί να τονώσει την άλλη. Και οι δύο μπορεί να συνυπάρξουν. Μερικές κορυφές ταυτίζονται έντελως στον Πλάτωνα, στον Ντάντε, στον Γκαίτε, στον Νίτσε. Η αντίθεση που παρουσιάζεται, μάλιστα σ' έμας, μεταξύ φιλοσοφίας και ποιήσης, δε μπορεί να αποδοθεί στην ουσία των πραγμάτων, αλλά στην έλαττωματικότητα των ανθρώπων (1).

Ακόμη δεύτερη είναι η αντίθεση μέσα στην ίδια την περιοχή της τέχνης, όταν οι φιλοσοφικά παιδευμένοι διατυπώνουν από τη δική τους σκοπιά όρισμένες αντιλήψεις τους για την τέχνη. Συνήθως οι περισσότεροι απ' αυτούς έχουν μια πλανήρη αντίληψη για την ποιήση, και η αντίληψη αυτή έρχεται σε ριζική αντίθεση με όσα για την ποιήση σκέπτονται οι περισσότεροι από τους ίδιους τους ποιητές.

Άζειει να σκιαγραφήσουμε αυτή την αντίθεση, που σήμερα θα τη συναντήσει κάθε νέος διανοούμενος και θα πρέπει να πάρει κάποια θέση απέναντί της.

Άλλα θάπρεπε γι' αυτό να την κάνω απτή μ' ένα παράδειγμα συγκεκριμένο, με από το παράδειγμα των Έλλήνων, που αφού πήραν στη Γερμανία μίαν όρισμένη και μάλιστα περιορισμένη φιλοσοφική μόρφωση, μελετούν κριτικά εδώ στην Ελλάδα τη λογοτεχνία. Όσοι έχουν σε μας αυτή τη μονόπλευρη φιλοσοφική γερμανική μόρφωση, και όταν ακόμα δεν τ' όμολογούν, παρατήρησα πώς ζητά νημάτα και ιδέες, ακόμα ειδικότερα κάποτε ήθικές ιδέες, από την τέχνη. Η ποιήση γι' αυτούς, όταν δεν είναι απλό τραγούδι, σαν το γερμανικό Lied, μεγάλο κάποτε στην απλότητα της ζωής του, ή και σαν το δικό μας δημοτικό τραγούδι, πρέπει νάναι διαποτισμένη από φιλοσοφικά νημάτα, όχι βέβαια από σκέψεις, αλλά από νημάτα. Έτσι η ποιήση του Goethe είναι ένι ύψιστο ιδανικό γι' αυτούς.

Ξεκινώντας μ' αυτό το κριτήριο, όταν αντικρύσουν το έργο του καθαρού λογοτέχνη, είναι φυσικό να μη βρίσκουν συχνά τίποτε που να τους ικανοποιεί. Έκείνο που άπάνω απ' όλα κάνει την ποιήση κάτι

διάφορο από κάθε στόχαση, κάθε συλλογή, κάθε άλλη ενέργεια του πνεύματος, αυτό είναι ή έκφραση, όχι με το νόημα μονάχα, ούτε κύρια με το νόημα, αλλά με την πλαστικότητα της έκφραστικής μορφής, με εκείνο, που γιά να το αντιδιαστείλω, από το νοούμενο ή το έλλογο νόημα του ποιητικού λόγου, θα τ' όνομαζα νόημα αίσθητικό, αυτό το νόημα που δηλώνεται με τον ήχο, με το ρυθμό, με το χρώμα, με την τάση των εικόνων, με την τάση των έλλογων νοημάτων, με το πάθος, όσο και με τα έλλογα νημάτα τ' ίδια αυτό δεν το ζητούν από την ποιήση. Δέ ζητούν από την ποιήση αυτό που κυρίως δίνει και πρέπει να δίνει ή ποιήση. Και έτσι καταλήγουν στην άρνηση της ποιήσης, όταν δεν τυχαίνει να συμπίπτει με τα φιλοσοφικά τους αίτήματα. Άλλα και όταν τυχαίνει να δέχονται και να έπαινούν, γιάτι άνταποκρίνεται σ' αυτά, το ποιήμα που μπορεί να είναι ταυτόχρονα άληθινό και μεγάλο, και πάλι το έπαινούν από μίαν όψη που δεν είναι ή ουσιαστική του όψη, το βλέπουν άτυχα και λοξά. Όπου δε μπορούν να εισδύσουν με τα δικά τους τα πνευματικά μέσα, δεν έχουν μάλιστα παρά γιά έντελως έξωτερικά γνωρίσματα, και άναγκαστικά καταλήγουν σε μιά κριτική άρνηση του ποιητικού έργου(2).

(1) Έτσι στον γαλλικό κλασικισμό βλέπουν το φτιαχτό, τον ψευδοποιημένο ρητορισμό, δε συγκινούνται από την έντελεια της μορφής του, από την άγλυφη ποιητική καθαρότητα, που άκριβως από ή έντελεια του του δίνει δε νιάθουν το βαθύτατο αισθητικό νόημα αυτής της τέχνης, γιάτι γι' αυτούς δεν υπάρχουν παρά νημάτα φιλοσοφικά που από τη τέχνη δεν τους προσφέρει. Γύρισαν από τη Γερμανία, οι περισσότεροι που έτυχε να σπουδάσουν εκεί, με μιά έξαιρετικά στενή αισθητική καλλιέργεια. Στο γαλλικό ρωμαντισμό, εκτός απ' αυτές τις άκατανόητες που όφειλονται στην αισθητική τους άπειροσία — γιά την όποια, πρέπει άμέσως να το πούμε, φταίν λιγότεροι οι γερμανοί από τα μάτια με τα όποια τους έδιδαν, — δεν μπορεί να καταλάβουν τη θρησκευτική στροφή προς το θείο και προς τη φύση την ένθεη, αλλά και τόσο πλαστικά και ρεαλιστικά έκφρασμένη. Και άμα παραμερισθούν τα δύο αυτά θεμελιακά στοιχεία, τότε βέβαια τα νημάτα και του γαλλικού ρωμαντισμού γίνονται κοινοί τόποι. Και έτσι ο τόπος του γαλλικού ποιήματος, όταν συγκριθεί με το γερμανικό τραγούδι, φανερώνεται ρητορικός και διανοητικός. Όταν πάλι συγκριθεί με το φιλοσοφικό ποιήμα, φαίνεται σ' αυτούς τους ίδιους ρητορικό.

Όλα αυτά μαζί κάνουν άκατανόητη τη νεώτερη γαλλική ποιήση, που από τη στιγμή άντικρύω στις άναγνωρισμένες της μονάχα μορφές. Όσο ο άπλος κανόνας: ότι ή λέξη, καθώς λέει και ο γάλλος ποιητής, είναι « ένα ζωντανό όν » και έχει ένα αισθητικό νόημα, μιά αισθητική παράσταση έπιφορη από ό,τι έχει στη λογική σφαίρα, όσο αυτός ο κανόνας μένει άκατανόητος, ή ουσιαστική συνείδηση με κάθε ποιήση είναι άδύνατη. Πολύ περισσότερο όμως στην ποιήση που αυτόν τον κανόνα τον τράβηξε ως το έσχατο δυνατό όριο. Γιατί βέβαια και αυτός ο κανόνας πέρα από όρισμένα όρια καταστράει ψεύδος. Άλλα και ή ουσία της ίδιας αυτής ποιήσης τους είναι ξένη. Στη σειρά των « καταρτισμένων ποιητών » δε βρίσκουν το στοιχείο της λωτρώσης και της κάθαρσης, που γι' αυτούς δεν είναι ποτέ αισθητική λωτρώση και κάθαρση, αλλά πάντα μεταφορική και στοιχειώτικη. Ύστερα, μαθημένοι από την ποιήση των ιδεών, δεν ξέρουν να συγκινηθούν

Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι άνθρωποι έχουν δεκτικότητα γιά ένα μεγάλο ποιητικό είδος. Βλέπουν βέβαια την ποιήση από τη σκοπιά της στόχασης όταν όμως τη δούν από εκεί, παρεμφρούς και έπιβάλλεται στη συνείδησή τους άόρατη και ή άνάγκη να δούν, σχετικά τουλάχιστον, και άλλες καθαυτό άρετές του ποιητικού λόγου. Ξέρουν να χαίρονται τη γνήσια ποιητική έκφραση του στοιχείου, την άρχιτεκτονική όψη της ποιήσης, και ξέρουν προπάντων να χαίρονται ένα βαθιά ανθρώπινο στοιχείο, την πνευματική προσωπικότητα που έκφράζεται ποιητικά. Άλλα βέβαια είναι πάντα θλιβερή ή παραμόρφωση που όφίσταται στα μάτια τους, όχι μόνο ή ελληνική λογοτεχνία, αλλά και γενικά ή λογοτεχνία που δεν άνταποκρίνεται στις δεξιές τους αντίληψεις, αντίληψεις που είναι στο σύνολό τους άντιποιητικές.

**

Άλλα ή αντίθεση έλλογου και άλλογου στοιχείου μέσα στο θεωρητικό βίο δεν παρουσιάζεται μονάχα σαν αντίθεση φιλοσοφίας και τέχνης, ούτε μόνο, μέσα στο πλαίσιο της τέχνης, σαν αντίθεση φιλοσοφικού και καθαρού ποιητικού λόγου, αλλά και ειδικότερα ακόμα μέσα στο πλαίσιο του καθαρού ποιητικού λόγου, σαν άγώνας γιά την επικράτηση έλλογων ή άλλογων ποιητικών στοιχείων.

Και αυτή την τελευταία αντίθεση, γιά να την κάνω απτή, θα πάρω πάλι από τη δική μας ζωή ή παράδειγμα την πρωτοποριακή κίνηση στη νεώτερη λογοτεχνία μας και την αντίθεσή της με τους λογοτέχνες της παλαιότερης γενιάς, που ακόμα ζούν και γόνιμα εργάζονται άνάμεσα μας. Η αντίθεση αυτή κορυφώνεται σε μίαν αντίθεση έλλογων και άλλογων στοιχείων μέσα στον ποιητικό όλο.

Η πρόθεση της πρωτοποριακής κίνησης είναι ή μετάθεση της ποιήσης σε μιά περιοχή, όπου ο ειρμός γίνεται χαλαρός, κάποτε άμφιβολος, και σε άκρατις έκδηλώσεις άνυπαρκτος, όπου το αισθητικό νήμα και το έλλογο νόημα της ποιητικής έκφρασης όχι μόνο διαφεύουν, διατηρώντας κάποια έπαφη, όπως συνέβαινε πάντα στην ποιήση ως τώρα, αλλά τείνουν πιά να χωρισθούν έτσι θεμελιακά, ώστε το έλλογο νόημα να γίνει έντελως άνυπαρχτο. Από αυτή την αίτια παρεισδύει στην ποιήση ένα στοιχείο νοηματικής άσάφειας, που έπιβάλλει σε κάθε άναγνώστη ένα προσωπικό έργο συμπλήρωσης κατά τη δική του διάθεση, και έτσι υποβάλλει με τις λίγες νύξεις που δίνει ο περιορισμένος λόγος, μίαν

έντελως ύποκειμενική και γι' αυτό και συχνά επικίνδυνη άπατηλή αισθητική έντύπωση.

Με αυτή την τάση να καταλυθεί ή αντικειμενικότητα του νοήματος είναι φυσικά συνδεμένη και ή στροφή προς την αντιλογική, μάλιστα την έκκεντρική έκφραση. Χρειάζεται μιά καινούργια τεχνική, θάλεγα μιά καινούργια γραμματική, μιά νέα ποιητική γλώσσα, γιά να δοθεί άκριβώς άδρότερη ή έντύπωση του άλλογου. Στην έφεύρεση αυτή των καινούργιων έκφραστικών μέσων, που κατασλήγει να γίνεται ένα είδος γλωσσικής ταχυδακτυλογραφίας, έπιδιδοται με πάθος οι όπαδοί αυτής της λογοτεχνικής κίνησης. Έδώ πιά δεν υπάρχει ή ποιήση γιά την ποιήση, αλλά ή τεχνική της ποιητικής έκφρασης γιά την τεχνική της ποιητικής έκφρασης.

Έχοντας αυτές τις τάσεις, οι όπαδοί της πρωτοποριακής κίνησης δε μπορεί παρά να θεωρούν τους παλαιότερους, τους έλλογους ποιητικούς τρόπους, σαν ένα παραστράτημα από το δρόμο της καθαρής ποιήσης. Από τους παλιούς, μονάχα οι « καταραμένοι ποιητές » της γαλλικής λογοτεχνίας άνταποκρίνονται στο πνεύμα τους. Αυτούς θεωρούν και πρωτοπόρους των. Τους άλλους ποιητές της δικής μας και της ξένης λογοτεχνίας, και άν τους θεωρούν άξιους έργατες του λόγου γιά την έποχή τους, δεν τους αίσθανονται ζωντανούς μέσα στο παρόν μας.

Μιά τέτοια όμως βαρειά κρίση στηρίζεται σε μίαν όρισμένη θεωρία γιά την τέχνη και γενικότερα γιά την ιστορία. Είναι φανερό πώς οι θιασώτες της πρωτοποριακής κίνησης πιστεύουν πώς ποιήση δεν είναι ή δημιουργία της αιώνιας παρουσίας αιώνιων θεμάτων. Δέ μπορεί να υπάρξει αιωνιότητα του ώραίου. Κάθε έποχή έχει τις αισθητικές της άνάγκες, τις καλλιτεχνικές της άνταποκρίσεις, ριζικά διαφορετικές από των άλλων έποχών. Ό,τι έκανε μιά έποχή, δεν έχει αισθητική αξία γιά μίαν άλλη.

Ρώτησα κάποτε έναν θεωρητικό άπολογητή αυτής της κίνησης, τον πιο συνειδητό ίσως απ' όλους, πώς, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, μπορεί να διασωθούν τα μεγάλα έργα των περασμένων έποχών, αφού κάθε έποχή έχει νέες αισθητικές άρχές, νέες μορφές, και μόνο αυτές της ταιριάζουν. Η το μεγάλο έργο των περασμένων μένει όλοζώντανο και ιαξίο, και γιά την αισθητική συγκίνηση στέκει σε ίση μοίρα με το νεώτατο έργο, και τότε αισθητικά ή έπιδίωξη αυτή καθ' έαυτή νέων μορφών και νέων σχολών δεν έχει καμιά αξία: ή μ' όσον συγκινούν αισθητικά, βαθύτερα, γνησιότερα τα σύγχρονα έργα, και τότε ως αισθητικά άγαθά τα μεγάλα έργα των περασμένων χάνουν την αξία τους. Έλαβα την άπάντηση, ότι βέβαια άμε-

(1) Σ' έμας ή φιλοσοφία, τουλάχιστον εκείνη που έχει ξεπεράσει τη θετικιστική σκέψη, έπιοιτά από τη Γερμανία. Το γαλλικό πάλι πνεύμα είναι εκείνο που από χρόνια τώρα φωτίζει τους λογοτέχνες μας, παράλληλα βέβαια με την άόχρητη παράδοση που διατηρείται κυρίαρχη στα καλλίτερα στοιχεία.

από την ποιήση που δε θέλει να άναχθεί στο αντικειμενικό, από την ποιήση του τραγικού και άπελιπμένου πάθους και από την ποιήση της καθάρης συγκεκριμένης όλης. Όλη ή ποιήση αυτή τους φαίνεται ποιήση παραφορής και κατάπληκτη.

σην αισθητική συγκίνηση του δίνει μόνο το έργο που ανταποκρίνεται στη στιγμή της ζωής που αυτός ζει. Τα μεγάλα έργα των περασμένων τόν συγκινούν ιστορικά μόνο και όχι αισθητικά. Παραθέτω αυτή τη χαρακτηριστική απάντηση, γιατί τολμά να φθάσει ως την έσχατη λογική συνέπεια της άφετηρίας της.

Για τη θεωρία λοιπόν αυτή, έχει η σύγχρονη ζωή έναν όρισμένο αισθητικό τύπο, που πρέπει να βρει στην ποίηση την εκδήλωσή της. Είναι ένας τύπος παρακμής ψυχών και σύγχυσης ιδεών, που θα μπορούσε να παραλληλισθεί με την αλεξανδρινή εποχή. Η ποιητική έκφραση αυτής της μορφής ζωής είναι το μόνο έργο της γνήσιας σύγχρονης ποίησης. Κάθε τι άλλο θα ήταν έξω από τη ζωή, θα ήταν κούφιος λόγος ξένος από την αλήθεια.

Για τη ριζική διάλυση και καταστροφή της άτομικότητας, για την κατάλυση της σκέψης, για την έκφραση του κενού που γεννάει η έλλειψη πίστης ή κάποιας σταθερής ιδέας, για την ήθικη και κοινωνική κατάρρευση, για τη συντριβή της ψυχής, για την τελειωτική αηδία των πάντων, για όλα αυτά είναι τώρα καιρός να βρεθούν κάθε φορά καινούργιοι έκφραστικοί τρόποι, διαφορετικοί από τους παλιούς, καταπληκτικοί σε έκκεντρικότητα: αυτή είναι η στάση, η άρχουσα στάση, ο νέος τρόπος του ποιητικού λόγου, κυρίως του γαλλικού, αλλά κατά ένα μέτρο και του αγγλοσαξωνικού, ο τρόπος που στον τόπο μας τελευταία αναγορεύεται από μερικούς σαν ο μόνος κατά τον οποίο έχει κανείς δικαίωμα σήμερα να σκέπτεται και να δουλεύει την ποίηση. "Άξιος είναι όποιος βρει μία καινούργια έκφραστική μορφή που να ανταποκρίνεται σ' αυτό τον ψυχικό κόσμο. Και κατά την ίδια αυτή γνώμη, αυτός είναι ο μόνος ψυχικός κόσμος που υπάρχει σήμερα για τον άνθρωπο του πνεύματος." Άξιος είναι και όποιος δουλέψει με τις ανάλογες έκφραστικές μορφές της τελευταίας ώρας, τις εγκαινιασμένες και από άλλους ξένους. "Όποιος δε δουλέψει με τις μορφές αυτές της τελευταίας ώρας, αυτός δεν είναι γνήσια ποιητικός" αναμασάει τα παλιά, είναι καθυστερημένος, σχολαστικός. Τα ρωτήματα, ποιά είναι τάχα η ποιητική ουσία ενός ποιήματος που θέλομε να νιώσουμε, και αν η έκφραστική μορφή του, όποιου τύπου και όποιου καιρού μορφή, έχει πλαστική ένδεια και έσωτερική συνοχή με την ουσία, αυτά τα ρωτήματα, άνομολόγητα βέβαια, καταντούν δευτερότερα για την κρίση των οπαδών αυτής της θεωρίας, ίσως και άνοπαρχα.

Σκιαγραφώντας αυτή την πρωτοποριακή κίνηση, σχηματιώ, τυποτιώ σκόπιμα, για να τονίσω τις άρχουσες γραμμές, και παραβλέπω τις αποχρώσεις, τις ξεί-

ρέσεις, τις δυνατές επαφές των αντίθετων και τους δυνατούς προσωπικούς συνδυασμούς. Μονάχα όμως έτσι μπορούσα να παρουσιάσω την αναποκρυστάλλη ακόμα αυτή κίνηση, που καθώς είναι ή πιο συνειδητή αντίθεση στη λογοτεχνική μας παράδοση, στους ποιητές της έλλοιγης ποιητικής έκφρασης, γίνεται και για κάθε νέο Έλληνα πρόβλημα πνευματικό που πρέπει να αντιμετωπίσει.

**

Για να πάρει μία θέση απέναντι σ' αυτή την πρωτοποριακή κίνηση, μένοντας πιστός στη φύση του, είναι ανάγκη ο νέος να ξεκινήσει από την αρχή, ότι, όσο και αν δε μπορεί κανείς ν' άρνηθεί την υπερεθνική υπόσταση των πνευματικών ρευμάτων, ή ουσία της πνευματικής του ζωής είναι αναπόσπαστη από τη γη και από την ιστορία του λαού όπου ανήκει. Την άρχην αυτή έχει θεωρητικά διατυπωμένη στη γενικότητά της δεν την άμφισβητεί ίσως κανείς. "Αλλά για να γίνει η άρχη αυτή συγκεκριμένη αλήθεια μέσα σε μία συνείδηση, χρειάζονται και άλλα στοιχεία. Πρέπει να όρισθεί ποιά είναι αυτή η γη, ποιά είναι το πνευματικό νόημά της, που κυριαρχικά προσδιορίζει τη γνήσια τέχνη και την ουσιαστική σκέψη, και ακόμα ποιά είναι αυτή η ιστορία, ως ένότητα ένιαια συλληπτή από το πνεύμα. Ειδικότερα για την Ελλάδα, πρέπει να γίνει συνειδητή η έσωτατη συνοχή όλων των ιστορικών περιόδων της και το κοινό πολιτιστικό τους νόημα.

Με αυτό το γνώρισμα, άφοβα, και όχι άρνητικά, θα δεχθεί η γνήσια ζωή έπηρεασμούς και θα τους άφομοιώσει. Και αν είναι αλήθεια βαθιά ριζωμένη, και αν είναι αλήθεια δημιουργική ή ζωηρή αυτή, μόνο να πλουτίσει και να βαθύνει μπορεί από μία τέτοια έπικοινωνία. Άλλα άφου πάρει ό,τι έχει να πάρει, θα μείνει έδω, στη γη και στην ιστορία όπου γεννήθηκε. Γιατί, κατά το νόμο των άμειλικτων της εκδίπλωσης του πνεύματος μέσα στο χρόνο, μόνο μέσα σ' αυτή την άτμόσφαιρα, μόνο μέσα σ' αυτή τη συνέχεια μπορεί να γοιμοποιηθεί. Γ' αυτό, πριν από κάθε άξιον έπηρεασμό, έρχεται η νόηση της έλληνικής γης και της έλληνικής ιστορίας. Από αυτή τη νόηση θα άντλήσει τα πρώτα και τα άποφασιστικά στοιχεία. Θα άρχισει άπό τον άρχαίο κόσμο και δε θα σταματήσει σ' αυτόν. Θα δεχθεί και το χριστιανισμό σαν ένα στοιχείο έξελληνισμένο και έγκλιματισμένο, που πρέπει να συνδυασθεί και με τον άρχαίο κόσμο και με τη νεώτερη εποχή. Θα διδαχθεί από τη λαϊκή ψυχή, χωρίς να ύποταχθεί σ' αυτήν σε όε κάτι άλάθητο και άπόλυτο. Θέματα μόνο θα πάρει από τη λαϊκή ψυχή ή προσωπικότητα, που μόνη αυτή δημιουργεί τα έργα του πνεύματος. Μία τέτοια στροφή προς το πνεύμα της

γής και της ιστορίας, δεν είναι παρά έπιστροφή προς την έσωτερη ούσια της συνείδησης, συνειδητοποίηση του πρωταρχικού της σημείου. "Όλα βέβαια δε θα τά δώσει αυτή η έπιστροφή" θα δώσει όμως ένα σταθερό γνώμονα, για την εύρεση κάθε φορά του γνήσιου και του γόνιμου. Χρειάζεται όμως πάντα έπιπρόσθετα και μία καθαρά προσωπική μορφή, μέσα στην οποία θα γίνει συγκεκριμένη ή παράδοση και θα τελειωθεί το πνευματικό έργο, μία μορφή που βέβαια στον κόσμο της παράδοσης αυτής θα έκφράσει την πρωταρχική τοποθέτηση την άτομική της συνείδησης του δημιουργού, που και αυτός είναι φυσικά πνευματικό γέννημα της ίδιας αυτής παράδοσης, και μέσα σ' αυτήν κινείται όσο και αν είναι πρωτότυπος και άνακαινιστής.

Και ο πνευματικός άνθρωπος που θα κρίνει το δημιουργό, αν και πάντα πλαισιωμένο μέσα στον ιστορικό του χρόνο, θα τον κρίνει μονάχα αισθητικά και όχι ιστορικά. Θα κρίνει, έξω από το χρόνο, την αισθητική του ούσια, που παυτίζεται με την αισθητική έκφραση της ούσιας.

"Ετσι θα κρίνει κάθε ποιητή της πρωτοποριακής κίνησης της λογοτεχνίας μας ο πνευματικός άνθρωπος. Και φοβάμαι πως η κρίση του θάνατι τις περισσότερες φορές άρνητική" και μάλιστα όχι πάντα για αίτιες ειδικές και προσωπικές, αλλά και για τις γενικές τάσεις της κίνησης αυτής, που προσπαθήσαμε πιστά να έκθέσουμε, και που οδηγούν σε σύγκρουση με την ίδια τη φύση του αισθητικού και του ποιητικού. "Όσο και αν η ποίηση χωρίζεται από την έλλογη, τη συνειρμική έκφραση, αυτός ο χωρισμός δε μπορεί να υπερβεί ένα όρισμένο όριο χωρίς να καταστραφεί η ίδια η ποίηση. Αυτό το όριο ή νέα κίνηση ή το χαράζει πολύ μακρύτερα από ό,τι πρέπει, δίνοντας στο άλογο μεγαλύτερο χώρο από ό,τι μπορεί αισθητικά να καταλάβει, ή το άρνείται έντελώς,

Μιά τέτοια άρνηση του λόγου και του όρθου του μέτρου στην ποίηση, είναι αντίθετη με τη βαθύτερη άρχη του έλληνικού πνεύματος και της έλληνικής ωραιότητας" αλλά είναι αντίθετη και με κάθε δυνατή αντίληψη του όραίου. Μιά τέτοια άρνηση, άπόλυτη ή σχετική, οδηγεί στην εκκλήση, στην έκκεντρικότητα, σε όλες αυτές τις άπελπιμένες προσπάθειές του λόγου να πει το άλογο, ενώ το άλογο, στην πιο βαθειά του ούσια, υποβάλλεται από τον έλλογο ποιητικό λόγο και άνετα και καθαρά. Αυτό κάνει άλλωστε από αίδωνες τώρα η ποίηση με τα μέσα της έλλογης έκφρασης.

"Ο Πλάτων τους όπαδούς της πρωτοποριακής μας κίνησης θα τους όνόμαζε «κοιψούς», όπως όνόμαζε τους σοφιστές, που στη σφαίρα της φιλοσοφίας άρνήθηκαν την ύπαρξη του άντικειμενικού λόγου και στάθηκαν στο άλογο στοιχείο της αίσθη-

σης. "Η πρωτοποριακή ποίηση είναι ποίηση σοφιστική.

**

Παρ' όλα όμως όσα είπαμε, ή πρωτοποριακή κίνηση ίσως να φαίνεται ακόμα πως έχει με το μέρος της τη ζωντάνια και τη δημιουργικότητα που έκφράζεται με την πρωτοτυπία. Αυτήν την πρωτοτυπία παρατήρησα πως τονίζουν ιδιαίτερα οι θαυμαστές της. Νομίζω όμως πως μέσα στους κύκλους της κίνησης αυτής, ή έννοια της πρωτοτυπίας έχει έπικίνδυνα παρεξηγηθεί, και είναι ανάγκη να φανερώσω αυτή την παρεξήγηση.

Κάνα πρωταρχικό σημείο δε συμπύπει. Καμία προσωπικότητα δε μοιάζει με την άλλη. Μόνο όσοι δεν έχουν άναχθεί σε προσωπικότητες, μοιάζουν άναμεταξύ τους. Καμία γνήσια έκφραση της προσωπικότητας δε μπορεί να μοιάζει με την έκφραση μιας άλλης προσωπικότητας. "Η γνήσια έκφραση είναι πάντα καινούργια και πρωτότυπη καινούργια από την πάντα διαφορετική θέση του πρωταρχικού σημείου, και όχι βέβαια από τα διάφορα καλούδια όπου θα έπιχειρήσει εκ των ύστερων να προσαρμοσθεί. "Όποιος θέλει στην τέχνη να βρει το καινούργιο, δε θα πάει προς τα έξω, αλλά θα γυρίσει προς τα μέσα" θα κοιτάξει να συγκροτήσει καθαρά και άκέτρια την προσωπικότητα του, φθάνοντας ως το άρχικό της σημείο, και το καινούργιο θα ρθει μόνο του. Το καινούργιο κάθε φορά είναι ο έαυτός μας. Τίποτε άλλο. "Αν σ' ένα έργο έκφράσαμε πλήρεια τον έαυτό μας, τότε, άνεξάρτητα από το αν μεταχειριζόμαστε νέα καλούδια, νέα τεχνικά procedés, νέες άρθρώσεις εικόνων, νέες ιδέες, νέους τύπους, είμαστε καινούργιοι, γνήσια καινούργιοι. Και μπορεί να έκφράσουμε τον έαυτό μας με μέσα μεταχειρισμένα και να είμαστε πολύ πιο καινούργιοι από άλλους που έχουν άρματωθεί με όλα τα μέσα της τελευταίας ώρας" πολύ πιο καινούργιοι, γιατί είμαστε πιο κοντά στον έαυτό μας. "Υπάρχει πολύ πιο μεγάλη διαφορά μεταξύ του Τιτσιάνου και του Βερμεέρ, του ντά Βίντσι και του Λουίνι, του Κορνέιγ και του Ρασίν, του Ουγκώ και του Βιγνώ, πολύ πιο μεγάλη διαφορά μεταξύ άληθινών δημιουργών που άνήκουν στην ίδια σχολή και δουλεύουν αισθητικά τα ίδια νοήματα με τα ίδια μέσα, παρ'ε μεταξύ δύο όπαδών πρωτοποριακών σχολών, που ή μία αναποδογυρίζει άρδην όλη την τεχνική και την ιδεολογία της άλλης. Μιά σκιά, μία γραμμή περισσότερο, κάνει το συνεχιστή μιας δουλειάς και καθιερωμένης τεχνοτροπίας πιο πρωτότυπο από όλες αυτές τις εκ θεμελιών άνατροπές. Γιατί αυτή ή πρόσθετη σκιά ή ή γραμμή άποκαλύπτουν μία νέα πνευματική προσωπικότητα, άναγουν όλο το έργο σ' ένα

διάφορο πρωταρχικό σημείο, και στηρίζουν σε βάθος την πρωτοτυπία του. Φοβάμαι πως όλες αυτές οι ανατρεπτικές διαθέσεις κρύβουν τις περισσότερες φορές μιά εσωτερική αδυναμία πρωτοτυπίας. Προβύθουν τη διάθεση να βρεθεί απ' έξω εκείνο που δεν αναβλύζει φυσικά από μέσα. Είναι φτιαχτές και ξεξελητημένες. Δεν έχουν τις περισσότερες φορές καμιά σχέση με τη γη, με την ιστορία και με το πνεύμα του κόσμου όπου φυτρώνουν. Είναι κατά βάθος κινήσεις απελπισίας, σε μιά εποχή όπου η επιθυμία της δημιουργίας είναι μεγαλύτερη από τη δύναμη της δημιουργίας. Είναι κινήσεις εκείνων που άσφυκτιούν κάτω από το βάρος μιάς καταθλιπτικής παράδοσης. 'Αλλ' άραγε αυτές οι ουνθηκές υπάρχουν στην Ελλάδα; Και αν δεν υπάρχουν, — καθώς το πιστεύω, — αυτοί που, σε μεμονωμένα άτομα, μεταξύνουν τις ζούνι, δε θάπρεπε να θεωρηθεί πως ανήκουν σε άλλες ξένες παραδόσεις; Και αν έτσι θεωρηθούν, δεν έχουν δικαίωμα να υποπτευθούμε, πως εκεί τοποθετημένοι, θα αποδώσουν πολύ λιγότερα παρά όσα θα αποδίδανε μένοντες μέσα στον τόσο πλούσιο σε ακατάκτητες περιοχές κόσμο της παράδοσης μας;

**

'Η απόσταση που φαίνεται να χωρίζει την πρωτοποριακή μας λογοτεχνική κίνηση από τις ελληνικές πηγές, είναι και αυτό ένα σημείο που δε μπορεί, μιλώντας γι' αυτήν, ν' αφήσω άθικτο. Στους παλαιότερους λογοτέχνες μας είναι εξαιρετικά έντονη, και κάποτε υπερβολικά αποκλειστική, η προσπάθεια να εκφράσουν αισθητικά την ελληνική ψυχή, τη γη της και την ιστορία της. Παράλληλα, το γλωσσικό όργανο δουλεύεται απ' αυτούς, πλουτίζεται, λεπτύνεται με φροντίδα, με στοργή. Οι ρυθμοί τους, οι εκφραστικοί τους τρόποι πλάστηκαν από τη μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση του λαογραφικού μας θησαυρού. Αντίθετα, στις πρωτοποριακές κινήσεις τα έργα μόλις διακρίνεται η σφραγίδα της ελληνικότητας. Το δούλεμα του γλωσσικού οργάνου, αντί να συνεχίζεται, όπισθοδρομεί. 'Η αγάπη και η γνώση της γλώσσας αμβλύνεται, και χωρίς αντίρρηση ανακατεύεται ή καταρρεύεται με τη δημοτική, έτσι που η γλώσσα των πρωτοπόρων ποιητών, με αυτό το τυχαίο και άχαρο μίγμα, κατάντησε να είναι λιγότερο ελληνική από τη γλώσσα των παλαιότερων. Θαρῶ και πως οι εκφραστικές μορφές τους έχουν μιά πολύ αμφίβολη σχέση με το πνεύμα και τη ζωή μας.

Με όλ' αυτά που είπα για την πρωτοποριακή κίνηση, δε θέλω διόλου ν' άρνηθῶ πως τέτοιες προσπάθειες, όταν στέκονται μέσα σε ορισμένα όρια, έχουν την αξία τους για τη λογοτεχνία μας, δε θέλω διόλου να υποστηρίξω πως μέσα στα

πλαίσια τους αποκλείεται να γεννηθῶν γνήσια ποιητικά έργα. 'Αλλά βέβαια αυτά τα έργα θα πρέπει τότε να είναι μιά ανακάλυψη νέων ὕψων της ελληνικής ζωής, και όχι μιά απομάκρυνση απ' αυτήν; θα πρέπει να στηρίζονται σ' ένα ἄρτια δουλεμένο γλωσσικό ὄργανο, μακριά από κάθε δημοσιογραφικό ανακάτεμα καθαρεύουσας και δημοτικής. Αυτά τα έργα τότε θα πηγάζουν, κρατημένα μέσα στα όρια πάντα του αισθητικά νόμιμου, έντελως ελεύθερα από ξένες εξελλίξεις. Θα βγούν μέσα από τις ίδιες τις πηγές της ελληνικής ζωής, προσδιορισμένα κάθε φορά από την πρωταρχική τοποθέτηση συνειδήσεων που ζούν τη μόνη δυνατή γνήσια ζωή, τη ζωή που έχει ρίζες στη γη και στο πνεύμα το χθόνιο.

'Ο πιο γνήσιος, ο πιο γερός ποιητής από αυτούς τους πρωτοπόρους, έχει ἀκριβῶς φθάσει στο σημείο αυτό. 'Έχει διύλσει μέσα από μιά αποκρουσταλλωμένη προσωπικότητα την καθαρή έκφραση του ελληνικού τοπίου. 'Η γλωσσική του έκφραση είναι φανέρωμα της ίδιας του προσωπικότητας, μιά ταυτόχρονα μορφή καθαρά ελληνική. Και είναι ἀλήθεια ἀμαρτία να θαυμάζεται ὡς εἰσαγωγῆς καινούργιων εκφραστικῶν μέσων, της καινούργιας ποιησης που πρόκειται δῆθεν να ἀντικαταστήσει την παλιά, ἀντί να θαυμάζεται για ὅτι οὐσιαστικά ἄξιο ἔχει. Θαυμάζεται για ἐκείνα που οἱ ἄλλοι μπορεί νὰ μιμηθῶν ἀπ' αὐτόν, και πού ἀν ἔλειπαν, δε θά ἔχανε τίποτα ἡ ποίησή του. 'Αλλά ἀκριβῶς τούτη ἡ παρανόηση φανερώνει τὸ πνεύμα πού δεσπόζει στήν πρωτοποριακή μας κίνηση, και μᾶς βοηθεῖ νὰ πάρουμε μιά σωστή πνευματικὴ θέση ἀπέναντί της.

'Η ἀντινομία ἔλλογου και ἄλλογου στοιχείου ἐπαναλαμβάνεται σκληρότερη στή σφαῖρα της πράξης. 'Εδῶ πιά εἶναι πλάγιες αἰώνων πού τὴ βαραίνουν, με τὴ μάστιγα προσπάθεια νὰ τὴν κρῦψουν. 'Ο λόγος της πράξης εἶναι ὁ ἠθικός λόγος, πού σάν πραγματικὴ ἀρχὴ γενικώτατη διέπει τὸ άτομο και τὴν κοινωνία. 'Ο ἠθικός λόγος εἶναι νόμος, και σὰ νόμος ὀρίζει ὅρια και φραγμούς στις σχέσεις και στις πράξεις. Και τὰ ὅρια αὐτὰ εἶναι ἔτσι χαραγμένα, ὡστε νὰ μὴν καταλύεται ἡ προσωπικότητα, νὰ μένει χωριστή, ἀτάρκτης και ἀν κάποτε καταλύεται, αὐτὸ νὰ γίνεται μόνο για τὴν ἀνώτατη ὑπόσταση της προσωπικότητας τοῦ ἄλλου. 'Ετσι σε κάθε στιγμή της προσωπικότητας, ἡ στάση εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ μίαν ἀξιολογικὴ κρίση, ἀπὸ κάτι ἔλλογο. Κατὰ μίαν ὄψη της τουλάχιστον, ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία δε θά ξεφύγει γι' αὐτὸ ποτὲ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ, τὴ σωκρατικὴ ἀρχή, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπίσημη.

'Όταν ὕστερα ὁ χριστιανισμὸς γιὰ βασιλικὴ ἀρχὴ της ζωῆς ὕψωσε τὴν ἀγάπη, δε

μπόρεσε νὰ ἀπαλλαγεί ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη, και τὴν ἀγάπη τὴν εἶδε σάν ἠθικὴ ἀρετὴ, σάν κάτι πού ἐπιτάσσεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴ κρίση, ἀπὸ τὸν πραγματικὸ λόγο. 'Ηγάπει ν' ἀγαπᾶς τὸν πλησίον σου. Τὸ πρέπει αὐτὸ εἶναι ἑλληνικός λόγος, εἶναι ἰουδαϊκό νόμο, εἶναι ἀρετὴ ἄλλὰ πὼς συμβιβάζεται με τὴν ἀγάπη; Πρέπει νὰ τηρεῖς τὸν ἠθικὸ νόμο ἀπέναντι τοῦ πλησίον σου; αὐτὸ εἶναι ζήτημα λόγου και ὁ λόγος ἐπιβάλλεται ἄλλὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἀγάπη; Ποιὰ εἶναι ἡ ποιότητα της ἀγάπης πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴ κρίση, ἀπὸ τὸν πραγματικὸ νόμο; Κάθε ἐπιβολή, κάθε ἠθικὴ, κάθε λογικὴ ἐπιταγὴ καταστρέφει τὴν ἀγάπη. 'Η ἀγάπη δε μπορεί νὰ πηγάζει ἀπὸ τὸν ἠθικὸ λόγο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πρωταρχικὸ σημείο της συνειδήσεως, πού ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τις εἰδικότερες λειτουργίες της « πρεσβεῖα και δυνάμει » εἶναι ἰσοδύναμη με τὸν ἠθικὸ νόμο, και γι' αὐτὸ ἀκριβῶς μεταξύ τους ὑπάρχει οὐσιαστικὴ και ἀνυπερνική ἀντινομία. Εἶναι και ἡ ἀγάπη μιά πρωταρχικὴ μορφή ζωῆς, ὡπως ἡ θεωρητικὴ, ἡ αισθητικὴ και ἡ κοινωνικὴ και κομιά ἀπὸ αυτές, ὅταν στεκόμαστε στὸ ὑπέρτατο σημείο της συνειδήσεως, δεν ὑπερέχει ἀπέναντί της.

'Ο ἠθικός λόγος εἶναι κρίση ἀντικειμενικὴ και ἀμετάκλητη. 'Ότι ἔγινε, ἠθικά ποτὲ δε σβύνει, δεν ξεγινεται γιατί κατὰ τὸ λόγο, μιά τέτοια ἄρση τοῦ γενόμενου εἶναι ἀσύλληπτη. 'Η θρησκεία της ἀγάπης μόνο με τὴν πίστη φθάνει στήν ἀρση τοῦ κακοῦ. 'Η μετάνοια και ἡ ἐξομολόγηση, στήν πίστη στηριγμένες, ὄδοντες τὸν ἀμωρτωλό πρὸς τὴν συγγνώμη. 'Ο ἠθικός νόμος δε μπορεί νὰ γνωρίζει τὴ συγγνώμη. Μονάχα ἡ ἄλογη πίστη μπορεί νὰ τὴν εἰλίσει και ἡ ἄλογη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ νὰ τὴ δώσει. Τὴν ἔκλυτη γυναῖκα, τὴ φορτωμένη ἀμαρτίες, τὴν ὕψώνει στήν πρώτη βαθμίδα τοῦ ἀνθρώπινου ὁ Χριστός, γιατί γνώρισε στή ζωὴ μιά στιγμή ἀγάπης. « Ἀφενταί σοι αἱ ἀμαρτίαι, ὅτι πολλὴ ἡγάπησας. » Εἶναι τὰ πιὸ παρήγορα, τὰ πιὸ ἐρωτικά λόγια, πού χαίδωσαν ποτὲ τὴν ἀθλιότητα τῶν ἀνθρώπων.

Γιὰ νὰ συμπληρώσωμε ὅμως τὴν ἀντινομία ἠθικῆς και ἀγάπης, θάπρεπε νὰ τονίσωμε και τὴ διαφορά τους κατὰ τὸ περιεχόμενο. 'Ο ἠθικός λόγος, σάν κρίση, ἐξεχωρίζει τὸ ἀξιο ἀπὸ τὸ ἀνάξιο, και μόνο τὸ ἀξιο καταφάσκει. 'Η ἀγάπη δεν εἶναι κρίση, γιατί δεν εἶναι λόγος γι' αὐτὴν ἀξία και ἀνάξια δεν ὑπάρχουν. Δεν ὑπάρχουν λόγοι για τὸς ὁποῖους κανεὶς ἀγαπάει. 'Ενας ἀνθρώπος ἀγαπᾶ τὸν ἄλλον, γιατί τέτοια εἶναι ἡ πρωταρχικὴ τοποθέτηση της συνειδήσεως του. 'Απὸ αὐτὴ τὴν πρώτη πράξη, τὴν πράξη πού δε μπορεί νὰ ἀναχθεῖ και νὰ θεμελιωθεῖ σε ἄλλο τίποτο, πηγάζει ἡ ἀγάπη. Δεν εἶναι βέβαια τυχαία, ἀφοῦ στηρίζεται σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο σημείο της πνευ-

ματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ δε στηρίζεται σε ἔλλογα συλληπτικὲς αἰτίες.

'Αν ὅλη τὴν πρακτικὴ ζωὴ τὴν καταλάμβανε ὁ ἠθικός λόγος, τότε ἡ ἀγάπη δε θά μπορούσε παρά νὰ σημαίνει τὴν ὀκειμενικὴ διάθεση νὰ τηροῦμε αὐτὸ τὸ νόμο, και ἡ ἀντινομία δε θά ὕπῃρχε. 'Αν ὅμως τὴν πράξη τὴν ὀρίζουν δυὸ ἰσοδύναμα και ἀσύμμετρα και ἀσυμβίβαστα μεταξὺ τους ἀρχές, ἡ ἀρχὴ της ἠθικῆς και ἡ ἀρχὴ της ἀγάπης, τότε όχι μόνο ὑπάρχει ἡ ἀντινομία, ἀλλὰ και ἐπιβάλλεται κάθε ὥρα στὴν συνείδηση, ἀνυψωμένη στὸ πρωταρχικὸ της σημείο, στὴν ἐσχάτη της ἐνότητα, τὴν προλογικὴ και τὴν προθηκικὴ, κάθε φορά νὰ παίρνει τὴ στάση, πού ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση της και τὴ θέση της ζωῆς της ὑπαγορεύεται.

Εἶναι ἀδύνατο νὰ πεῖ κανεὶς ποῖο θά ναι αὐτὸ τὸ σημείο κατὰ τὴ συγκεκριμένη του οὐσία. Μπορεῖ ὅμως νὰ πεῖ, πὼς πάλι ἀνάμεσα στις δυὸ αυτές ἀρχές θά πρέπει κάποιος λόγος νὰ κρίνει, όχι ὁ ἠθικός λόγος, οὔτε μονάχα ὁ λόγος — ἀν μπορούμε ἔτσι νὰ ἐκφρασθῶμε — της ἀγάπης, ἀλλὰ ὁ λόγος στὴν πρώτη του ἀδιαίρετη ὑπόσταση. Καὶ ὁ λόγος τοῦτος θά προκρίνει ὅτι ὄδηγε στήν ὀλοκλήρωση και στήν ἀνώψωση της συγκεκριμένης προσωπικότητας. Καὶ αὐτὸ μπορεί νὰ συντελεσθεῖ ἄλλοτε με τὴν κατάπιεξη της ἀγάπης ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἄλλοτε ἀπὸ τὸ παραμέρισμα τοῦ καθήκοντος χάρι στήν ὕψιστη λειτουργία της ἀγάπης.

**

'Αν ἡ ἠθικὴ εἶναι ἔργο ἐπιστήμης, καθώς ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, και παρουσιάζεται σάν ἡ πρακτικὴ ἀντιστοιχία τοῦ θεωρητικῶ λόγου, ἡ ἀγάπη εἶναι αἴσθηση, και τὴν αἰσθανόμεσθε σάν τὴν πρακτικὴ ἀντιστοιχία τοῦ αἰσθητικῶ λόγου. 'Ενα αἰσθημα ἐσωτερικῆς ἡ ἐξωτερικῆς ὠραιότητας εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ἀγάπη. Εἶτε ἀγαπᾶμε, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ, κάθε ἀνθρώπο, σάν ἔνθεο πλάσμα, εἶτε ἀγαπᾶμε τὴν ὠραιότητα της ἐνάρετης ψυχῆς, εἶτε ἀγαπᾶμε τὴν ὠραιότητα, εἶτε τέλος ἀγαπᾶμε τὸ λαμπρῶτο κορμὶ γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ὠραιότητα, ποτὲ τὸ αἰσθητικὸ στοιχεῖο δε λείπει. Φανερώτερο ὅπου προκρίεται γιὰ τὴν ὠραιότητα της ὀλικῆς γραμμῆς, ὑπάρχει ὅμως και στήν πιὸ μυστικὴ ἔξαρση της ἀγάπης.

Θὰ τολμοῦσα μάλιστα και κάτι τολμυρότερο νὰ πῶ ἡ ἀγάπη δεν εἶναι μόνο μιά πλήρωση, δεν εἶναι μιά εὐδαιμονία, στὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια αὐτῆς της λέξης, ἀλλὰ εἶναι και μιά ὑπέρτατη ἡδονή. 'Η ἀγάπη ὀλοκληρώνεται σ' ἕνα σημείο ὅπου σῶμα και ψυχὴ, ἡδονὴ και εὐδαιμονία, τὸ ἐγὼ τὸ ἴδιο, στὴν πλήρωση κάθε του ροπῆς, σωματικῆς και πνευματικῆς, γίνονται μιά ἐνιαλὴ και ἀδιαφοροποίητη οὐσία.

* * *

Πλάι στη βαθύτατη αυτή αντίνομια των σκοπών του κόσμου της πράξης, υπάρχει και άλλη που είναι συνυφασμένη με την ανέλιξη γενικά κάθε πράξης. Δεν υπάρχουν μονάχα έλλογες και άλογες αρχές που διέπουν την πράξη, υπάρχουν έλλογα και άλογα μέσα, με τα οποία πραγματοποιούμε κάθε πράξη, μέσα που κάθε στοιχείο τους μ'είναι συνειδητό και λογικά εξηγήσιμο, και μέσα που λειτουργούν ύποσυνειδητα και δεν είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε τη λειτουργία τους. Ένεργοούμε ή με τη λογική ή με τη διαίσθηση.

Δεν αποκλείεται αυτή η διαίσθηση να είναι ένμερει, αν παρακολουθήσουμε τη γένεσή της, μιὰ από τὸν καιρὸ, τὴν πείρα ἢ τὴ συνήθεια συμπεκνωμένη λογικὴ λειτουργία, πού, καθὼς συντελείται με ἐξαιρετικὴ ταχύτητα μέσα στὴ συνείδηση, δὲ μπορεί πιά νὰ εἶναι συνειδητὴ. Κατὰ κανόνα ὁμως ἀπομένει καὶ ἓνα ὑπόλοιπο, πού δὲ μπορεί νὰ ἀναχθεῖ σὲ λογικὰ στοιχεῖα.

Στὴν καθαρὴ διάνοηση παίρνει ἡ διαίσηψη μιὰν ἐλαχίστην θέση. Μόλις ὁμως προχωρήσουμε στὴν ἐποπτεία, στὴν ἄμηση ἀντίληψη τῶν σχημάτων καὶ τῶν κινήσεων, ἡ διαίσηψη γίνεται δυνατώτερη. Ἐνας μελετητὴς τῆς τυπικῆς λογικῆς δὲ δουλεύει μετὴ διαίσηψη· ἀλλὰ συχνὰ λέμε ὅτι οἱ μαθηματικοὶ βρίσκουν πρῶτα μετὴ διαίσηψη τὴ σωστὴ λύση, γιὰ νὰ βροῦν ὕστερα μετὴ τὴ λογικὴ τὴ μαθηματικὴ θεμελίωση τῆς λύσης. Λέμε ἐπίσης συχνὰ πῶς οἱ νομικοὶ λύνουν πρῶτα μετὴ τὴ διαίσηψη τὸ νομικὸ ζήτημα, καὶ ὕστερα προσπαθοῦν μετὴς νομικῆς τους κατασκευῆς νὰ τὴν ἐξηγήσουν καὶ νὰ τὴ θεμελιώσουν. Γιατὶ βέβαια ἡ διαίσηψη δίνει λύσεις, ἀλλὰ δὲ μπορεί ποτὲ νὰ τὴς ἐξηγήσει· ἐκεῖ πάντα δουλεύει ἡ λογικὴ σκέψη.

* * *

Πολὺ βαθύτερα πάει ἡ διαίσηψη ὅταν ἀντικρύζει ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα. Προσωπικὰ ἐγώ, ὅσο μελετῶ τὴν ἱστορία μιᾶς ἐποχῆς, τόσο πιο διαισθητικὰ εἰσδύω στὴν οὐσία της. Μετὴ τὴν ἀσθενικὴ μνήμη ξεχνῶ τὶς χρονολογίες καὶ τὶς σειρὲς τῶν γεγονότων. Καὶ ὁμως μένει ἐντός μου κάτι σάν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καὶ μπορῶ με ἀρκετὲς πιθανότητες νὰ μὴ λαθῶσω, στηριγμένος μονάχα στὴ διαίσηψη, νὰ καταλογίσω σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐποχὴ ἓνα ἔργο τέχνης, μιὰ θρησκευτικὴ ἐκδήλωση, κάποτε καὶ ἕναν ἀνθρώπινο τύπο. Γιατὶ μετὴ τὴ διαίσηψη βαθμιαία μπαίνω στὴν ψυχολογία τῶν ἐποχῶν καὶ στὴ διὰ τὴν ἰδεολογικὴ τους σύνθεση, καὶ αὐτὸ τὸ λέω, γιὰ τὴν ἰδεολογία τους τὴν κανὼν βίωση δική μου καὶ δὲν τὴν ἀντικρύζω πιά σάν κάτι ξένο. Ὅταν σβῶσουν — καὶ σβῶνουν γλήγορα — γεγονότα καὶ χρονολογίες, αὐτὴ ἡ βίωση μοῦ μένει ὡς ἡ

καθατὸ ἱστορικὴ μου γνώση. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἱστορικὴ μου γνώση μοῦ τὴ δίνουν κυρίως ἔργα πού ξυπνοῦν τὴ διαίσθησή μου, συγγράματα ὅπου ἀφθονοῦν τὰ ἐποπτεϊκὰ στοιχεῖα.

Μπροστὰ σ' ἓνα ἱστορικὸ ἔργο δὲ θαυραρίζω στοιχεῖα γιὰ νὰ τὰ ταχτοποιήσω ὕστερα μετὴ τὴν ἱστορικὴ μου κρίση καὶ γιὰ νὰ τὰ συνθέσω κατὰ τρόπο πού φανερόνται θαυμαστὲς κρυφές σχέσεις γεγονότων καὶ πραγμάτων, ἀλλὰ, ἴσως σάν ἀμύητος στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀβίωτα τὴν ἱστορία νὰ με καλλιεργήσει ἐμένα, νὰ με κάνει ἀνθρώπο τῆς ἐποχῆς πού κάθε φορὰ ἱστορεῖ. Ἀκούω, βλέπω, ἀγγίζω, παθιάζομαι μετὴς νεκρῶν αὐτοῦς πού ἡ ἱστορία ἀνασταίνει. Οἱ ἱστορικὲς κρίσεις ἔρχονται ἀργότερα, ὅσο εἶναι νὰ ρθῶνε. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο γιὰ μένα εἶναι αὐτὴ ἡ βαθμιαία προσαρμογὴ μου στὴν ἐποχὴ πού μελέτησα. Ὅτι πλουτίζομαι κατὰ πολλοὺς βίους, τοὺς βίους πού ζήσα μετὴ τὴ διαίσηψη στὶς ἱστορικὲς ἐποχές, αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο πού ἀντλῶ ἀπὸ τὴν ἱστορία.

* * *

Ἄν ὁμως στὴ θεωρία παίξει τέτοιο ρόλο ἡ διαίσηψη, ἀσφαλῶς στὴν πράξη ἡ ἐνέργειά της θὰ εἶναι ἀμειώτερη. Κάποτε κατηγορήθηκε ἕνας μεγάλος πολιτικός, ὅτι τὰ πολιτικὰ του σχέδια ἦταν γεννήματα τῆς φαντασίας του. Καὶ ὁ πολιτικός αὐτὸς ἀπάντησε, πῶς μέσα στὶς ἀρετὲς πού κάνουν τὸν πολιτικὸ, ἡ πρώτη ἴσως εἶναι ἡ φαντασία. Καὶ ἐνοοῦσαν βέβαια καὶ αὐτὸς καὶ οἱ κατήγοροί του λέγοντας φαντασία, τὴ δύναμη νὰ φθάνεις μετὴ τὴ διαίσηψη σὲ λύσεις, πού ἡ λογικὴ μπορεί κάπως νὰ τὶς πιθανολογεῖ, μάλιστα νὰ τὶς ἐτοιμάζει, δὲν τὶς δικαιολογεῖ ὁμως ποτὲ τελείως πρὶν πραγματοποιηθοῦν. Ὁ πολιτικός ἤξερε πῶς μέσα στὴν ἀπειρία τῶν ἀντίθετων δεδομένων τῆς πολὺπλοκης ἱστορικῆς πραγματικότητας, μετὴ τὴν περὶ τὴν λογικὴ δὲν τὰ βγάζεις πέρα. Ὁ νοῦς μόνος του θὰ ὀρίσει μετὴ ἀσφάλεια τὸ τέρας τὸ τελικό, ἀλλὰ μέσα στὴ σφαῖρα τῶν συγκεκριμένων μέσων πού ὀδηγοῦν στὸ τέρας αὐτό, κάθε σχετικὸς λόγος μπορεῖ νὰ βρῆσκει καὶ τὸ σχετικὸ ἀντίλογο. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πολὺ λογικοὶ ἐκτελεστὲς στὴν πολιτικὴ εἶναι καὶ οἱ πολὺ ἀναποφάσιμοι. Ἡ συγκεκριμένη πράξη πού θὰ ὑπηρετήσῃ καὶ τὸν ἔσχατο ἱστορικὸ σκοπὸ, ὅπως βέβαια μόνον ἀπὸ τὸ λόγο ὀρίζεται, θὰ βρεθῆ ὄχι μόνον μετὰ ἀναλυτικῶς συλλογισμοὺς, ἀλλὰ μετὰ ἀμειώτερο ἀντικρουσμα καὶ συνοπτικώτερο καὶ καθολικώτερο, πού, καὶ ἂν πρέπει νὰ ὑποστηρίξῃται λογικά, δὲν παύει νὰ εἶναι καὶ διαισθητικὸ ἀντικρουσμα.

Γιὰ τὴ δικαιολόγηση τῆς ἀπόφασής του ὕστερα ἐμφανίζεται ὁ πολιτικός μερικῆς στοιχειώδεις ἀπλές σκέψεις, πού φαίνεται

πῶς ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μετὴ τὴν πολὺπλοκὴ πραγματικότητα. Οἱ στοιχειώδεις αὐτὲς σκέψεις ἔχουν ὡς κύριο προσόν ὅτι εἶναι προσιτὲς στὸ μεγάλο πλῆθος. Αὐστηρὰ ἐξετασμένες, μπορεῖ ν' ἀντικρουνοῦν ἀπὸ τὴν προβολὴ ἀντίθετων λογικῶν ἐνδεχόμενων, πού δύσκολα φανερόνται ἡ ἀστοχία της, πρὶν φθάσουμε στὸ στάδιο τῆς πραγματοποιήσεως.

Καὶ ὁμως αὐτὲς οἱ ἀπλές, οἱ λογικὰ συζητήσιμες σκέψεις, ἔρχεται στιγμὴ πού ἐπαληθεύονται μέσα στὸ χάος τῶν λογικῶν ἀπρόβλεπτων γεγονότων. Ἀναπολογηζόνται τῶν τεχνικῶν καὶ εἰδικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν οἰκονομολόγων, τῶν λογοκρατούμενων οἱ σοφοὶ ὑπολογισμοί, καὶ νικάει κατ' ἐπίφασιν ἡ ἀφελὴς λογικὴ, κατ' οὐσίαν νικάει τοὺς στενοὺς ὑπολογισμοὺς πού χάνονται στὰ καθέκαστον μέσα ὁ νοῦς πού ἀτενίζει ἀκλόνητα τὸν τελικὸ σκοπὸ, ἓνα σκοπὸ ὁμως πού στὴ συνολικὴ του ἀκτινοβολία δὲ συλλαμβάνεται μόνον μετὴ τὴ σκέψη, ἀλλὰ καὶ μετὴ τὴ διαισθητικὴ δύναμη τῆς συνείδησης· νικάει ὁ πολιτικός πού ὕστερῃ σὲ στενὴ λογικότητα, καὶ πλεονεκτεῖ σὲ οὐσιαστικὸ λόγο καὶ σὲ δύναμη νὰ συλλάβῃ καὶ ἔλλογα καὶ διαισθητικὰ τὴν οὐσία του.

Ἔτσι παρουσιάζεται ἡ ἀντινομία αὐτῆ, μιὰ ἀντινομία ἀφεύγατη, γιὰ τὴν ὑπάρχει στὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ἱστορικῆς πράξης. Καὶ αὐτὸ, ὄχι μόνον γιὰ εἶναι τόσο πολὺ τὰ διδόμενα πού θάπρεπε ὁ πολιτικὸς νάχει ὑπ' ὄψη του, γιὰ νὰ ἐπιβάλῃ μιὰ καθαρὰ λογικὴ εὕρεση τοῦ πρακτέου, πού δὲ θὰ τοῦ ἔφτανε γι' αὐτὸ οὔτε ἕνας ἀπειρος χρόνος, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάποιο ἄλλο βαθύτερο λόγο. Ἐνας τελικὸς σκοπὸς μιᾶς ἀληθινῆς ἱστορικῆς πράξης δὲ μπορεῖ παρὰ νὰναι ἰδέα. Καὶ τὰ μέσα τῆς πραγματοποίησης τῆς ἰδέας αὐτῆς, ἀποτελοῦν τὰ στάδια τῆς ἱστορικῆς πράξης. Ἀλλὰ καθὼς ὁ σκοπὸς εἶναι ἰδεατὸς καὶ ἀπόλυτος, τὰ μέσα καὶ τὰ στάδια πού ὀδηγοῦν στὴν ἐπίτευξή του εἶναι ἀπειρα. Κάθε μέσο εἶναι μέσο ἐνὸς ἀπώτερου μέσου, καὶ ἔτσι προχωροῦμε στὸ ἄπειρο ὅπου κεῖται ἡ ἰδέα. Ὅλη ὁμως αὐτὴ ἡ ἀλυσίδα τῶν μέσων στριζέεται στὴν ἰδέα, καὶ γιὰ νὰ στηριχθεῖ σ' αὐτὴν θάπρεπε νὰ γεφυρώσουμε μετὰ συγκεκριμένες ἐνέργειες τὴν ἀπειρὴ ἀπόσταση πού τὴ χωρίζει ἀπὸ τὴν πράξη. Αὐτὸ θάπρεπε, ἂν ἐπιδιώκαμε ἀποκλειστικὰ μετὴ τὴ συλλογιστικὴ σκέψη τὴν εὕρεση τοῦ πρακτέου. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, γιὰ τὴν βρισκόμαστε μπρὸς στὸ ἄπειρο. Βέβαια, ὡς ἕνα σημεῖο, ἓνα σημεῖο ὅσο τὸ δυνατόν μακρυνότερο, θὰ προωθήσουμε λογικὰ τὴ σκέψή μας· θὰ ρθεῖ ὁμως ἡ στιγμὴ ὅπου τὴν περαιτέρω θεμελίωση καὶ σύνθεση μετὴ τὴν ἰδέα, ἂν θέλομε κάποτε νὰ πράξομε, θὰ τὴν ἐπιτελέσουμε χωρὶς τὴ συλλογιστικὴ σκέψη. Θὰ πηδήσουμε τὸ ἄπειρο διάστημα, θὰ ἀποφασίσουμε, χωρὶς μιὰ τελειωτικὴ θεμελίωση

κατὰ λόγον· θὰ πράξομε μετὰ μόνον ὀδηγὸ τὴν προσωπικότητά μας, μετὰ ὅλες τὶς ἐννομένες τῆς δυνάμεις, ὄχι μόνον τὶς λογικές. Θὰ διαισθανθοῦμε καὶ θὰ τολήσομε.

* * *

Ἄν στὴν πολιτικὴ παίρνει τόσο μεγάλη θέση ἡ διαίσηψη, αὐτὸ συμβαίνει γιὰ τὴ πολιτικὴ εἶναι πάντα καὶ ἔργο ὁμαδικῆς ἢ ἀτομικῆς ψυχολογίας. Ὁ ρήτορας, ὁ παιδαγωγός, ὁ ἀνθρώπος πού θέλει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὴ τὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, μπορεῖ βέβαια πολλὰ νὰ μάθει ἀπὸ τὶς στατιστικὲς καὶ τὰ τέσκα καὶ τὶς νοομετρήσεις, ἀπὸ ἐγχειρίδια καὶ μαθήματα ρητορικῆς, ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα τὰ στηριγμένα σὲ κανόνες λογικὰ καταταγμένους καὶ διατυπωμένους. Ἀλλὰ βέβαια ὅλα αὐτὰ πού θὰ μάθει ἔτσι εἶναι πρὶν ἀπὸ τὴ ρητορικὴ, τὴν παιδαγωγικὴ, τὴν ἀληθινὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Αὐτοὶ ὅλοι οἱ κανόνες ὑπάρχουν κυρίως γιὰ νὰ διαφεύδονται. Κάθε στιγμὴ, κάθε σφαῖρα, κάθε ἀνθρώπος ἔχει τὴ ρητορικὴ του, τὴν παιδαγωγικὴ του, τὴν προσωπικὴ μορφή ἐπικοινωνίας του μετὰ τοὺς συνανθρώπους. Γενικὸι κανόνες δὲ χωροῦν. Πρὸς ὅλα αὐτὰ κινεῖται ὁ ἀνθρώπος γόνιμα, μονάχα ὅταν κινεῖται μετὰ τοῦ τοῦ ἀδιαίρετο εἶναι, συνθηκικά, ἀλλὰ κυρίως διαισθητικά.

Ἀληθινὴ γνώση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν τῆς συνείδησης ἀποκτάται μετὴ τὴν καλλιέργεια τῶν διαισθητικῶν δυνάμεων τοῦ ρήτορα, τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ ψυχολόγου. Ἡ καλλιέργεια αὐτῆ, πού βθαίνει τὶς ἄλογες λειτουργίες τῆς ψυχῆς, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἡ ζωὴ, ἡ πράξη ἡ ἴδια. Ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὴν, σὰ μέσο διαφωτισμοῦ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, ἔρχεται καὶ ἡ φιλοσοφία. Αὐτὸ εἶναι τὸ διδακτὸ μέρος τῆς ρητορείας, τῆς παιδαγωγίας καὶ τῆς ψυχολογίας· τὸ μέρος τὸ φιλοσοφικό. Ὡς ἐκεῖ φτάνει τὸ στοιχεῖο τοῦ λόγου. Ἡ ἀληθινὴ ρητορικὴ καὶ ἡ ὠφέλιμη δὲ βρίσκειται στὰ διάφορα ἐγχειρίδια τῆς ρητορικῆς, πού διατυπώνουν ἓνα σωρὸ ἀμφίβολους κανόνες γιὰ τὸ λέγειν. Ἡ ἀληθινὴ παιδαγωγικὴ δὲ μαθαίνεται ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια τῆς παιδαγωγικῆς, ὅσα εἶναι γεμάτα ἀπὸ λογικοὺς κανόνες καὶ ἀπὸ γενικὲς ὀδηγίες. Ἡ ἀληθινὴ ψυχολογία δὲν ἔχει καμιά σχέση μετὴ τὴν ἐπιστημονικὴ, τὴ φυσιολογικὴ ψυχολογία, πού βέβαια πολλὰ γιὰ τὴ φυσιολογικὴ μέσο ὑπόσταση καὶ σπουδαῖα μᾶς διδάσκει, ἀλλὰ πού τίποτα δὲ μᾶς λέει γιὰ τὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς. Στὴ φιλοσοφία, καὶ μόνον στὴ φιλοσοφία, ἡ ρητορεία, ἡ παιδαγωγικὴ καὶ ἡ ψυχολογία γίνονται οὐσία· μόνον ἀπὸ τὴ φιλοσοφία θὰ καλλιεργηθεῖ τὸ ὄργανο ἐκείνο τοῦ πνεύματος, μετὰ ὁποῖο κυβερνοῦμε τὸ λόγο καὶ ἀσκοῦμε τὴν παιδευτικὴ καὶ τὴν ψυχολογικὴ μας λειτουργία. Ἡ φιλοσοφία

είναι το μόνο έλλογο στοιχείο πού, υποστηρίζοντας και παραστέκοντας τη διαίσηση, μάς οδηγεί στη νόηση της ανθρώπινης ψυχής. Το τελικό ζύγισμα του έλλογου τούτου στοιχείου μέσα στην ατομική ζωή του καθενός, είναι πάλι έργο της πρωταρχικής πηγής της συνείδησής μας.

**

Η διαίσθηση στην ιστορική πράξη έχει τα πρωτεία. Η διαίσθηση σαν Προμηθέας δημιουργεί την πράξη και το λογικό μονάχα σαν Έπιμηθέας έρχεται ύστερα να την ενισχύσει και να τη δικαιολογήσει. Άλλ' αυτό βέβαια είναι μια όρια κατάσταση, εκεί όπου το λογικό στοιχείο φανερωίνεται ασθενέστερο.

Για να είμαστε γενικά δίκαιοι ανάμεσα σ' αυτά τα δυο στοιχεία, πρέπει να μην ξεχνούμε, πρώτα πώς υπάρχουν ποιότητες διαίσθησης πολλές, και ύστερα πώς καθένας πρέπει να έχει μετρημένη τη διαίσθητική του δύναμη για να συγκρατεί κάθε φορά στην πράξη λογικό και άλογο στοιχείο. Σε άλλους υπερτερεί το ένα, σε άλλους το άλλο στοιχείο' αλλά κανένα από τα δυο δεν πρέπει να λείπει. Είναι μόνο ένα ζήτημα ζυγίσματος. Στην πρακτική ζωή είδαμε ποιά είναι η θέση της διαίσθησης. Η ίδια όμως πώς όλα τα κάνει η διαίσθηση, και στην τέχνη, και στη γνώση των ανθρώπων, και στη διάκριση των αξιών, είναι υπερβολή. Όσο και αν υποτιμήσουμε το λογικό, αυτό θα μείνει ο τιμητής και ο κριτής της άλογης ενέργειας και τούτη μόνη ή αποστολή του φτάνει για να το κάνει απαραίτητο στοιχείο κάθε ανθρώπινης πράξης.

Το πρόβλημα άλογων και λογικών στοιχείων στην πρακτική ζωή παρουσιάζεται ακριβώς γιατί χρειάζεται κάθε φορά ή σύνθεση αυτών των δύο δυνάμεων κατά ένα ζύγισμα απόλυτα προσωπικό και πού από καμιά άλλη αρχή δεν προσδιορίζεται, αφού θα συντελεσθεί στο άρχιμηδείο σημείο, πριν από κάθε διαφορισμό. Τη σύνθεση αυτή μόνο μια προσωπική βίωση μπορεί να μάς γνωρίσει. Καταλήγει στους πύο ά προσδόκιτους συνδυασμούς, κάποτε τόσο άρτιους, πού να είναι φανερό πώς ακριβές στο άρχιμηδείο σημείο της ψυχής συνθέεται, πέρα από αυτά τα δυο αντιθετικά στοιχεία, ένα πνευματικό στοιχείο, το βαθύτερο της ζωής μας, έλλογο και άλογο μαζί, ένα στοιχείο για το οποίο η φιλοσοφία δε βρήκε ακόμα κανένα ξεχωριστόν όρο για να το όνομασει, αφού και εδώ μεταχειρίζεται τον όρο λόγος, υπάγοντας σ' αυτόν και τις άλογες πνευματικές δυνάμεις. Παραδείγματα σαν του Πασκάλ και του Κίρκεγκαρντ, όπου μεγάλες λογικές δυνάμεις είναι τόσο σφιχτοδεμένες με την άλογο ζωή, μάς καλούν προς μια κοινή

πηγή πνεύματος, όπου κάθε διάκριση είδους πνευματικής ζωής θα πρέπει να καταργηθεί.

**

Κάποιος φίλος μου, καθώς του διάβαζα πολλά κομμάτια από τούτο το δοκίμιο, μου είπε πώς γράφω ένα είδος τυπολογίας της υποκειμενικής ζωής. Άν πάρω το χαρακτηρισμό αυτό στη μετριοφρονέστερή του σημασία, και αν εξαιρέσω τις στιγμές όπου αναγκάστηκα να αναφέρω παραδείγματα και να μπώ σε συζητήσεις ουσίας, νομίζω πώς μπορώ να τον υιοθετήσω. Το δοκίμιο αυτό θα έπαυε νάταν άλλη τυπολογία και θα γινόταν ουσιαστικό, αν προχωρώντας σε έντελως συγκεκριμένα θέματα, μιλούσα όχι πια άφηρημένα, χρησιμοποιώντας γενικούς τύπους στάσεων της ψυχής, αλλά προσωπικά, κάνοντας μιά έξομολόγηση όλων των βιώσεων πού δοκίμασα, στην προσπάθειά μου να παίρνω θέση σε κάθε σταυροδρόμο. Τότε θάγραφα μιά αυτοβιογραφία, από μιάν όρισμένη βέβαια σκοπιά, και ξέρω πώς ένα τέτοιο κείμενο θάγε πολύ περισσότερη ζωή, χρώμα, κίνηση και χάρη. Άλλά ο σκοπός μου αυτή τη φορά δεν ήταν τέτοιος. Ήθελα, διδαγμένος από τη δική μου πώτα, αλλά και από άλλες ζωές, να μιλήσω άπρόσωπα, ψυχρά, βαριά, ίσως και σχολαστικά. Και ξέρω τι λείπει από ένα τέτοιο κείμενο' ξέρω όμως και τι έχει και τι θά είναι σωστό να ζητούν άπ' αυτό όσολοι το διαβάσουν. Ήθελα να συνειδητοποιήσω το πρωταρχικό σημείο, όπου, πριν από κάθε άλλη στάση και θεωρητική και πρακτική τοποθετείται ο άνθρωπος, σαν ένια ουσία, σαν αυτόνομη μεταφυσική αρχή. Ήθελα να δείξω πώς αυτό το σημείο, πέρα από κάθε άλλη συγκεκριμένη στάση του ανθρώπου, λειτουργεί σά συνθετική αρχή της ζωής του, πώς αυτό είναι το σημείο όπου γίνεται ο άνθρωπος προσωπικότητα. Ήθελα, κατεβαίνοντας σε ειδικότερα θέματα, να δείξω πώς τελικά όλα τα προβλήματα της ζωής θα αναχθούν σ' αυτό το σημείο και από αυτό θα λυθούν, στην απόλυτα ατομική τους φανέρωση' πώς μόνο οι λύσεις πού εκπορεύονται από αυτό σημείο είναι λύσεις πού άνήκουν στον άνθρωπο και εκφράζουν την ουσιαστική του ύπσταση. Ήθελα να δείξω πώς από αυτό το σημείο και χάρη σ' αυτό το σημείο με καθολικότητα και δικαιοσύνη μπορεί ν' αντικρύζουμε και τά λογικά άλυτα προβλήματα δίνοντας υπεύθυνες λύσεις, συμφωνες με το βαθύτερο έαυτο μας.

Μιά τέτοια διαφώτιση έχει παιδαγωγική σημασία, και είναι το χρήσιμο, το αναγκαίο πνευτικό, μέσα στο οποίο ύστερα, άνετώτερα και άσφαλότερα, θά βρει τη στάση πού του πρέπει ο κάθε ένας, μόνος του, πριν ξεκινήσει για τη ζωή.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

ΑΛ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

«Υπαγε, άνιατε. Ο πόνος θά είναι ή ζωή σου.»

(Φαρμακολόγτρα)

τόν τραχύ κι' άποθαρυντικό τοίχο πού ύψωνε ή δίχως άπόκριση στα βλέμματα μορφή του.

**

Ο ιδιόρρυθμος μπάρμπα Άλέξαντρος, ό «άνθρωπος των καπηλείων και των τραγών (1) . . . ό περιφερόμενος ανά τας Άθηναϊκάς όδους με το τετριμμένο και ξεθωριασμένο έπανωφόριον . . . με τ' άφθονα μαύρα άκτένιαστα μαλλιά, με τον πλατύγουρον, λερωμένο ήμιψηλον, με τά πυκνά άκάτιστα και άκαλλίτεχνα γένεια, με την έίρωσα, φίλοιον φυσιογνωμία του . . . ό σκορπών όλόκληρον το βάρος του θυλακίου του διά μιάν έσπέραν (2), ό ζών μεταξύ ενός ποτηρίου οίνου και ενός κυπέλλου ζύθου με τά σιαγέρατα του εις το πλάι, ό ήκιστα αυτός φαινόμενος ποιητής, ό έλάχιστα δεικνυόμενος συγγραφέας, ή μορφή αυτή του σχολαστικού, του δασκάλου, ή μορφή αυτή του Σειληνού» πού άφησε άναυδο το Συγγρό κι' έκανε συχνά το συνομιλητή του να υποχωρεί μπρός στη βρώμα πού άπέπνεε, στάθηκε μες στις συνειδήσεις των συγχρόνων του χωρισένος άπ' τον άλλον, τον ποιητή της «αληθινώσης λήμης της άντανακλώσης εις τά νερά της το αίθριον κνανον (3) από ένα χάσμα τρομακτικό πού διάνοιζαν άπέραντο, τραβώντας ή κάθε μία προς το μέρος της, ή έξαλλη αγάπη των θαυμαστών του, πού άγωνίστηκε να πνίξει μέσα στη μνήμη της μιά πραγματικότητα πού φοβόταν ότι θά λέρωνε τον ποιητή με τη λάσπη της, και ή «πραγματιστική» κριτική, πού άγνόησε τον άνεξιχνίαστο ψυχικό του άξονα, περιπλέοντας τον, άπρόσιτην Άβατιάδα, και παραδέρνοντας μες στο πέλαγος των λεπτολό-

1. «Τό Άστν», 26 - 27 Μαρτ. 1893. Άνατύπωση στη Βιβλιογραφία του Γ. Κ. Κατσιμπαλι σ. 35 - 41.

2. Έκέρδιζε τότε από μόνον τον Γαβηληλίδη 250 δρ. το μήνα για τις μεταφράσεις του. (Μποέμ, ένθ' ά. νιοτάωρ).

3. «Ολόγυρα στη Λίμνη».

Τά Προπύλαια

γων κριτικῶν ἀξιωματῶν τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς ἀπὸ φόβο, φαίνεται, μὴ... μεροληψίῃ.

Ἄφησα παραπάνω τὶς συνειδήσεις τῆς «ἐποχῆς» νὰ ἀποδώσουν τὴν εἰκόνα τοῦ ὅπου τὴν εἶχαν ἀποτελέσει μέσα τους τὰ ἀσημένια ἴσως καὶ κομψά, ἀλλὰ κατωμένα γιὰ νὰ βλέπουν τοὺς τύπους τῶν παρισανῶν βουλευτῶν ματογυαλῖα ποὺ κρατοῦσε μπρὸς στὰ μάτια της.

Ἄναφερα τὴν περικοπὴ τοῦ Μποέμ γιὰ τὸ μὴ φάνηκε ἀπ' τὶς πιὸ ἀντιπροσωπευτικὲς. Μὲς στὸ χάσμα ποὺ ἀντανακλᾷ ὅλο αὐτὸ τὸ κομμάτι, καὶ ποὺ χωρίζει μέσα στὴ συνείδηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆ τῆ μορφή τοῦ δυσώδους καὶ σχολαστικοῦ Σειληνοῦ ἀπ' τὴ μέθῃ ποὺ ἀπάντευα ἀνάβλυζε ἀπ' τὰ ποιήματά του, ρίχνει ὁ Μποέμ τὶς ἀσφαλεῖς γέφυρες τῶν τυποποιημένων προσωπικότητων, τὶς δοκιμασμένες ἀπ' τὴν παγκόσμια ἀσθεντία. Ὁ «πνευματώδης Λουκιανός, ἡ χάρις τοῦ Θεοκρίτου, ὁ ἀναλυτικὸς ψυχολόγος Τουργένιεφ, ὁ παρατηρητικὸς Δίκενς, ὁ μελαγχολικὸς Κοππέ» (1) ἔρχονται νὰ συμπλέξουν τὰ μεγάλα τους σύμβολα γιὰ νὰ συνδέσουν, μὲ τὸ ἀπίθανο ἀμάγαμά τους, τὸ ἐκτεταμένο αὐτάρεσκα αὐὰ μηχανοποίητη νταντέλα, δυὸ δ' ἄλλες ποὺ χαριεντίζονται ν' ἀπομακρύνουν διαρκῶς περισσότερο οἱ κριτικοί, γιὰ νάβαι πιὸ ἀλλόκοτη, ἐνδιαφέρουσα καὶ ἔρεθιστικὴ ἢ χαλκομανία αὐτῆ τοῦ «*roûte maudit*» ποὺ καταδίκασαν νὰ περναῖε λυπηρὴ καὶ περιβλεπτὴ στὶς σελίδες τους.

**

Ὅμως, μέσα στὸ πανσπερμικὸ μνημεῖο, μὲς στὸν ἀλλόκοτον ἀνδριάντα χωρὶς μορφὴ ποὺ τὸ ὕψος ἢ ἀνεκδοτολογία, ὑπέροχα καὶ βουβὰ ὑποβλητικὸ ἀπ' τὰ βασιλικὰ ράκκα καὶ τὴν ταπεινὴ λάσπη ποὺ συγκόλλησε, κί' ὅπου ὑποφαίνεται μόλις ἡ ψυχικὴ του πραγματικότητα, μέσα στὸ «περίβλημα» (2) ποὺ ἐγκατέλειπε στὸν «κόσμο» ἐκεῖνος ποὺ ἔφευγε σὲ κάθε πράξη τοῦ δράματος τῆς ζωῆς του βαθύτερα πρὸς τὸν «κόσμο του», βαδίζοντας ἀδυσώπητα πρὸς τὴν «ἀνάγκη», πρέπει κάποτε νὰ ριζοῦμε τὸ ἀνασυνθετικὸ φῶς τῆς γλώσσας τῆς ἐνδόμυξης ποὺ προβάλλεται στὸ ἔργο του, τὸ φῶς ἐκεῖνο ποὺ θὰ διαλύσει ὅλα τὰ φαντάσματα, ὅλο τὸ ἐπίστρωμα τῶν δίχως ἀνταπόκριση ξένων χρωμάτων, καὶ θ' ἀνασυνθέσει τὴν ψυχικὴ ὀντότητα, τὸν ἄξονα ποὺ γύρω του, ἀπ' αὐτὸν παίρνοντας νόημα, χωρὶς ν' ἀνατρομάζουν πᾶ γιὰ τὴ διασαρμῶνιά τους, θὰ ἐνωθῶν καὶ θ' ἀνακτήσουν τὴν ἀνθρώπινα δραματικὴ πραγματικότητά τους μέσα σὲ μιὰ μορφὴ οἱ σκορπισμένοι ἀντίλαλοι

μιάς κλειστῆς στὰ βλέμματα, τραγικῆς κί' ἠρωικῆς προσωπικότητας, ποὺ προβάλλεται σὲ μιὰ ζωὴ καὶ σ' ἕνα ἔργο.

Πρέπει μέσ στὰ ὄραματα τῶν ποιημάτων του, κάτω ἀπ' τὸν ἐπιφανειακὸ τύπο τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς του κί' ἀπ' τὴν προϊστορία τοῦ σχηματισμοῦ τῆς παιδικῆς ψυχῆς του ὡς τὴν ὀλοκλήρωσή του, νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἀγωνιώδη πορεία τοῦ ὄντος διὰ μέσου τῶν περιπετειῶν τῆς πείρας του πρὸς τὴν ἀδυσώπητη ἀνάγκη ποὺ «ἐξηργάσθη» τὸ ἔργο.

Εἶν' ἕνα δράμα λαβυρινθῶδες στὴν εἰσορροπία τῶν συντελεστῶν του, φρικτὰ ἐνθὺ στὴν ἀναγκαία, δίχως παρέκκλιση, κατεύθυνση τοῦ, διαμορφωμένο ἀπ' τὴν οἰκονομία τοῦ ἀνθρώπινου βίου σὲ τρεῖς πράξεις, ποὺ παραδίδουν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη τὸ δραματικὸ τους μοτίβο, γιὰ νὰ τοῦ δώσουν, ξανατραγουδώντας το, καινούργιο πάλι, πολλαπλασιασμένο σ' ἔνταση, καθαρότερο σ' ὁμοιότητα μὲ τὸν ἑαυτὸ του, τὴν ἐκφρασὴ τοῦ τῆς τελειωμένης εἶναι σὸν τρεῖς ὁμοίorrhυμοι στίχοι ἐνὸς γρίφου, ποὺ ἐντείνεται ὡς τὴ λύση του στὴν τελευταία λέξη· εἶν' ἕνα τριπλὸ κῦμα ἀλλεπάλληλο, ποὺ συσπειρώνεται, ζυγίζεται, ἀκούγοντας τὸ πλησίονα τῆς ἀναπότρεπτης στιγμῆς, ὅταν ἢ «ὦρα» θὰ τὸ συγκρούσει σ' ἀποφασιστικὸ ἀναμέτρημα μὲ τὸ γεῶδες, φαιδ ἔρκος τῆς φθοροποιῦ ἀνάγκης, ποὺ ἔλκει μὲ ρυθμὸ ποὺ ἐκοῦσια ἐπιταχύνεται πρὸς αὐτὸ, γιὰ νὰ ἐκσπερνῶναι, διασπώντας το, τὸ βάρος τῆς πλησμονῆς του ψηλά μὲς στὸ ἐλεύθερο στερέωμα καὶ πέρα ἀπ' τὸ βουβαμένο τεῖχος, νὰ δοῦναι, νὰ πλημμυρίσει τὸ φωτεινὸν ὄριζοντα τοῦ γυμνοῦ ὄνειρου, νὰ τὸν κατακλύσει μὲ τοὺς μεθυσμένους σφυγμοὺς τοῦ ἀγκαλιάσματος του, καὶ νὰ ζήσει τὴν τρελλὰ του δίνη, νὰ τὴν ἐξαντλήσει σκορπώντας θραύσματα τραγουδιοῦ ἀνεπίπτωτο, νησια ἔκπληκτα γιὰ τὴ φωτεινὴν, αἰώνια στατικότητά τους, παιδιὰ τοῦ πόθου καὶ τῆς πλησμονῆς, ποὺ καὶ καθλωμένα ἀκόμα μπροστὰ μας, δινοῦνται ἀνεπαίσθητα στὴ ζάλη τῆς θύμησης τῆς πρώτης δίνης τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ τὰ ἔσπειρε.

Τὰ τραγούδια νησια ἄς μᾶς ποῦν τὴν κοσμογονία τους προτοῦ τ' ἀντικρούσουμε τὰ ἴδια σὸν καρπούς ποὺ χωρίστηκαν ἀπ' τὸ δέντρο.

Ἄς παρακολουθήσουμε μέσα τους τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη τὶς τρεῖς πράξεις, τὰ τρία βήματα τ' ἀγωνιώδη τοῦ ὄντος ὅπως ἦρθε, ἀνοίχτηκε στὴ βίαιη πρόσκρουση μὲ τὸν «κόσμο» ποὺ πολλαπλά, κάθε φορὰ μ' ἄλλη μορφή τῆς ἴδιας τοῦ ἐπιταγῆς, τὸν διέσπαζε, καὶ ἀγωνιώδως συσπειρώθηκε πάλι, συντρίβοντας μέσα του τὴν διαμάχη, προσπαθώντας νὰ διαλύσει τὴν ἄμυρῃ, χωμάτινη οὐσία ποὺ τὸν κατέκλυζε μὲς σὲ καινούργια ἀρμονία τῆς σφαίρας τοῦ μεμονωμένου ἑαυτοῦ του, ὡς τὴ στιγμῆ

1. Μποέμ (ἐνθ' ἄνωτ.)
2. «Μιὰ ψυχὴ».

ποῦ ἡ πλησμονὴ τῆς «ἀγρίας χαρᾶς» (1), τῆς μέθης τοῦ ἀπογνωσμένου ἀγῶνα, τὸν ἀνάρπασε σύγκορρο, μετέωρο, καὶ τὸν βύθισε γιὰ πάντα στὴν «φρικτὴν ζέστην» τῆς ἀπομωνώσεως, μὲς στὰ συμπάγη, χιονώδη τεῖχη (2) τοῦ ὄνειρου — ποὺ διαστελλόνταν τόσο ἀπίστευτα γιὰ νὰ δεχτοῦν καὶ νὰ καλύψωσιν τὸ ἔξαλλο ἀνάβρωμα τῆς μέθης του — τὰ τεῖχη ποὺ τὸν κράτησαν ὡς τὸ τέλος.

Ἄνευρίζοντας πρὸς κάθε πράξη τῆ μορφῆ μόνο καὶ τὸ χαρακτήρα, χωρὶς νὰ προ-

φταίνουμε νὰ διακρίνουμε τὴ λεπτομέρεια τῆς περιπέτειας, θὰ δοῦμε φευγαλέα τὴν ἀντιμετώπιση τῆς πρώτης σύγκρουσης τοῦ κόσμου πρὸς τὸν «παράδεισο» τοῦ παιδιοῦ, τῆς πρώτης ἐπαφῆς τοῦ ἔρωτα μὲ τὴν ἀνευδρῆ «αὐτάρεσκον νάρκη» τοῦ ἐφήβου, καὶ τῆς πρώτης ἐπιταγῆς τῆς ζωῆς, πρὸς τὸ παιδί, τὸν ἐφηβο καὶ τὰ χαμένα ὄνειρά τους, ποὺ μ' αὐτὰ ἔζησε, ἔφτασε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας κί' ἄφησε τὴ ζωὴ ὁ ξένος μέσα τῆς διαβάτης.

Α

Τὴν ἀνάμνηση τοῦ πρώτου βαθμοῦ χάραγματος, ποὺ τύπως μέσα του τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον, τῆς πρώτης δραματικῆς διαμάχης καὶ τῆς πρώτης φυγῆς ποὺ ἡ μακρομένη ἡχώ της νὰ σόθηκε ἴσα μὲ μᾶς μὲς τὸ ἔργο του, ὀφείλουμε στὸ παιδικὸ ἐπύλλιο «Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα».

Σ' ἄλλα τραγούδια του, ἐδῶ καὶ κεῖ, μορφῆς καὶ συναισθήματα γιὰ πάντα χαμένα, σηκωμένα τυχαία ἀπ' τ' ὄνειρο μὲς στὴ δίνη τῆς ἀναπόλησης τῆς βαθεῖας, ταλαντεύτηκαν μὴν ἀσύλληπτη στιγμή «ἐπιπολλῆς» τῆς ἀλμυρᾶς λῆμνης, καὶ πάλι καταπιώθηκαν ἀνεπίστρεπτα, ἀνώφελα καλεσμένα, ἀφήνοντας στὴν ἐπιφάνεια τὸ κενὸ τῆς ἀγυριᾶς τους.

Τὸ διήγημα «Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα» εἶναι, μ' ὅλη τὴ δροσερὴ πνοή ποὺ τὸ διατρέχει, — ἀκριβῶς γι' αὐτὴν, — καὶ ποὺ προέρχεται ἀπ' τὴν τρυφερὴ παιδικότητά του, τὸ θλιβερότερο δράμα του. Ποτὴ ἡ ἀγωνία τῆς μοναξιάς τοῦ ὄντος στὴν «ἀκμή» του, ποὺ πρόβαλε ὁ Παπαδιαμάντης στὸ Γιαννιὸ του, ἀγωνία τῆς «συνείδησης» τοῦ ἀνθρώπου, δὲ μπορεῖ νὰ δώσει τὸ μέτρο τῆς πρωτόγονης ἀγωνίας, τῆς ἐνστικτώδους καὶ τυφλῆς τοῦ τρυφεροῦ ὄντος τοῦ ἀπομονωμένου μέσα στὴν ὀδυνηρὴ δεκτικότητα τῶν αἰσθησῶν του, ποὺ, κύκλος ἄλυτος, τὸ περισφιγμένον, παραλυμένο, μόνον μὲ τὴ βουβὴ, ἀπάνθρωπη ἐκπληξὴ του μὲς στὴν ἀλόγη ἀγωνία τῆς ζωῆς.

Μ' αἰσθήσεις ἀνοιχτές ἡδονικὰ στὴν πρώτη ἐπαφῆ τοῦ τρυφεροῦ οὐρανοῦ, τῶν χρωμάτων τῶν ἀνεπίπτωτων καὶ τῶν πνοῶν ποὺ θύμιζαν τὴν ἄρμη καὶ τοὺς ἀνθούς, μ' αἰσθήσεις παιδιοῦ τῆς χαρᾶς γεννημένου γιὰ νὰ νιώσει μὲς ἀπ' τοὺς «ἀκραίμονας» τοῦ θεοῦ δώρου, τοῦ θεοῦ δέντρου ποὺ ἦταν τὸ κορμὶ του, τὴν ἀνεπίπτωτη γεύση τοῦ παραδείσου, ὕψων ἐντόξου του σιγά, μὲ τὴν περηφάνεια ποὺ καμιά ἄλλη στὸν κόσμο δὲν εἶναι γνήσια μπροστὰ της, τὰ διψασμένα γιὰ τὴ χαρὰ τῆς πρωϊνῆς δροσιάς νεύρα του, τὰ καμωμένα ἀπὸ μεθυσμένα κύτταρα ποὺ ἔρχονται νὰ τὸν φιλή-

1. «Φαρμακολύτρα».
2. «Ἐρώτας στὰ χιόνια».

σου ὅπως τὸ κῦμα τὰ κράσπεδα τῆς ἀκτῆς τοῦ ποθημένου νησιοῦ «μὲ ὕγρα σιαλῶδη μεθυσμένα φιλήματα, μὲ ἀγρίου πόθους καὶ μὲ ἐξάλλους ὀρμάς». Ἦταν ὁ μυθικός κόσμος τοῦ πρώτου ὄνειρου, μιὰ παραδείσια μητρικὴ ἀγκαλιά, τὸ κράτος ὅπου «δρόσος καὶ ἀναψυχὴ καὶ χάριμα ἔβρα-σίλευεν πάντοτε», καὶ ποὺ θυμίζει ἀπίστευτα τὸν ἦρωα τοῦ ἐφηβικοῦ ὄνειρου τῆς Γαλλίας, τὸν Alain Fournier.

«Ἦγοντο ἐκεῖ χοροὶ καὶ πανηγύρεις, ... ἐθύοντο ἀρνία καὶ ἐρίφια καὶ σπονδαὶ ἐγένοντο πυροξάνθου ἀνθοσμίου. Ἐτελοῦντο ἀγῶνες ἀμίλλης, δισκοβολία καὶ ἄλματα. Ἐπληττε τὰς πραεῖας ἡχούς ὁ φθόγγος τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας, συνοδεῖον τὸ ἔρρυθμον βῆμα τῶν παρθένων πρὸς κύκλιον χορόν, καὶ ξανθαὶ, ἐρυθρόπεπλοι βοσκοποῦλαι ἐπήδων, ἐπέτων, ἐκελάδουν.»

Αὐτὸ τὸ θραύσμα γαλανῆς ἐλίπιδας δὲν εἶναι γεροντικὸ θεοκριτικὸ εἰδύλλιο, δέηση, τύψη γιὰ μιὰ χάρη ποὺ δὲ γνώρισε ποτὴ ὁ ἀνθρώπος, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει μηχανικὰ τὸ ρέμα πρὸς τὴ σκοτεινὴν πύλη τοῦ ἄστεως, ἀναπολημένο στὴν ἀπέραντην ἀνία τῶν ἄσπρων, ὁμοίων ἀνατολιτικῶν πλατειῶν, ἀλλὰ κρητικὴ τοιογραφία, ἡ πρώτη, ἢ μόλις ἀναδυμένη ἀπ' τὸ ἀστεῖρετο Ἀιγαῖο χαρὰ τῆς ζωῆς, ποὺ γελοῦσε σὸν πρωϊνὸς φλοῖσος στὴν παντοδυναμία τῆς ἀνταύγειας της, γυμνῆ, πρωτογεννημένη Εὔρα χωρὶς «συνείδηση», καὶ ὅπου προβάλλονταν — εἶναι ἄπειρα τέτοια κομμάτια — ἡ ἐμμονὴ ἀνάμνηση τοῦ παραδείσου ποὺ πρωτοατένισε σὲ μιὰ ὑπαρξὴ τοῦ βυθισμένη καὶ κινούμενη ἀμυδρὰ κάπου μεταξὺ τῆς μνήμης καὶ τοῦ ὄνειρου.

Θὰ θέλησε μέσα σ' αὐτὴν τρελλὰ νὰ ὀρμήσει, νὰ ἔχασται, νὰ χαθεῖ: ἕνα μὲ τὶς ἄλλες ὑπάρξεις, ποὺ ἡ καρδιά του κί' ἡ δικὴ τους μαζί εἶχε ἀρχίσει νὰ χτυπάει, παίρνοντας ἀνεπαίσθητα, ἡρεμὴ κί' ἀφοβῆ, τὸ δικαίωμα τῆς στῆ ζωῆς.

Τίποτα πιὸ σπαραχτικὸ ἀπ' τὶς στιγμῆς ὅπου, μέσα στὴν ὑπερευαίσθητη παιδικὴ ψυχὴ του ποῦπαιρνε συνείδηση, συντελέστηκε ὁ διαδιωκτὸς τοῦ «κόσμου», ποὺ ὁ παλιός, ἐκεῖνος ὅπου τ' ὄνειρο συγγενόταν μὲ τὴν αἴσθηση, ἔμειν' ἔξαφνα «θύμηση» ἀπρόσι-

τη στο παρελθόν, και μές στη ζωή διαφοροποιήθηκαν οι μορφές του *όντος*, του « γιγνόμενου και φθειρομένου μέσα εις το σκότος της άγνωσίας » και του στατικού, καθαρού *όνειρου*.

Ἐρημο τὸν πρωτοαντικρίζουμε μές στο βαθύ ρέμα τοῦ Χαιριμονῆ: Ὁ πρῶτος πλάστος παράδεισος εἶχε ζαρωθεῖ, μαζευτεῖ γύρω του, φυλακῆ « μὲ ἀγρίους ἀκανθώδεις θάμνους, μὲ βράχους ὀλισθηρούς, αἰχμηρούς », ἀπὸ ὅπου τίποτα πιά δὲν ἔβλεπε μόνο τὸν πόντο τὸν ζωωδῶς σκοτεινὸ εἶχε γυμνῆς τὶς αἰσθήσεις γιὰ νὰ αἰστανθεῖ, καὶ τὴν ἐκπλήξη ποῦ τοῦ ἄφησ' ὁ χάμος, ὁ ὀριστικός — τῆξερε — τοῦ παραδείσου, καὶ ὅπου « ἠπλοῦτο » πρὸς τὸ μέλλον, « ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, τῆς ἀγνωσίας τοῦ σκότος »!

Τ' ἀγωνιώδη συναισθήματα τῆς ἐγκατάλειψης — τοῦ φθόνου καὶ τῆς περιφρόνησης μαζί — ποῦ τὸν χώριζαν ἀπ' τοὺς συντρόφους τοῦ τοῦς διαμαχομένους μὲ τὰ ζνεῖρά του, πῆραν σῶμα κι' ἔγιναν γιὰ πάντα μές στο ρέμα τὸ « μακρὸ, τὸ ἀτέλειωτο, ὅπου ἦτον ἀλληγορία ὅλης τῆς ζωῆς του, βράχοι ὑψηλοί... « ὅπου οὐκ ἐμβαίη βροτὸς ἀνὴρ, οὐ καταβαίη », ποῦ τοῦ κλειανὸν γιὰ πάντα τὸν παράδεισο ποῦχε γκρεμιστεῖ, ποῦ ζοῦσε μῆσα του ἢ ἀνθρωπότητα, κι' ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος δὲ θὰ γυρίζε, λυπηρὸς θεατῆς, παρὰ κλειστός στὸν ἑαυτὸ του καὶ στὶς ἀναμνήσεις τῆς πρωτοειδομένης μέθης καὶ ἐντεταμένους στὸν πόθο νὰ τὴν ξαναδημιουργήσῃ μὲ τὰ χέρια του, ἥρωας ἀπομονωμένος μές στὸν ἑαυτὸ του.

Μὲ κόπο σαλεύοντας μές τὴν ἀγωνία τοῦ ρεῦματος, μόλις κατορθώνει ν' ἀναρριχθεῖ καὶ νὰ τὴν ξανααντικρίσει. Ἀλλὰ τώρα πιά ἢ εἰκόνα τῆς, ἢ θάλασσα ποῦ τὴν ἀντανάκᾳ, εἶναι « ἀπρόσιτος, ἀσχετος, μακρὰν ἠπλωμένη, χωρὶς αἰγιαλὸν ἢ ἀκτὴν ἢ χωρὶς ὄχθην » εἶναι ὄραμα ποῦ δὲ φιλοῦν οἱ αἰσθήσεις του μὲ « ὑγρά, σιαλῶδη φιλήματα », μὰ ποῦ ἀπληστα, ἀπογνωσμένα, βλέπει μόνο καὶ παρακολουθεῖ μὲ τὸν « ἄρρητο » πόντο τοῦ πράγματος ποῦ κάποτε ἦταν δικό του.

Μές στο ρέμα κοιμᾶται καὶ βλέπει ἕνα ὄνειρο, μὴ ὅπως ἡ υπερκόσμια ἀνδρική μορφή. « Ἐταὶ χάνουν τὸν δρόμον τους, τοῦ λέει, ὅσοι δὲν ξέρουν πόθεν ἔρχονται καὶ ποῦ πηγαίνουν ».

Δὲν ἤξερε ποῦ πῆγαινε ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ ἔνωθε μὲ τὴν διαυγῆ πεποίθησή τοῦ ὄνειρου πὼς πῆγαινε κάπου ἄλλο, ὅχι ἐκεῖ ποῦ πορεύονταν οἱ « ἄλλοι » τὰ « τέκνα τῶν πορθμένων καὶ ναυτικών », ἐκεῖνοι ποῦ μεγάλωναν γιὰ νὰ παρῶν τὴ θέση αὐτῶν ποῦ ἔφθειρε ὁ χάρος ὁ θαλάσσιος καὶ ποῦ θὰ δέχονταν κάποτε καὶ τοὺς ἴδιους, ἀδυσώπητο, τὸ πέλαγος τὸ πανδέγμων.

« Δὲν ἐνόησα, λέει, πὼς ἐξύπνησα, οὔτε ἰδέαν εἶχον ἀν εἶχ' ἀποκοιμηθῆ. Εὐρέθην ἔχων ἀνοικτούς τοὺς ὀφθαλμούς. Βαθὺ ἄρρητον ἄρωμα, ὡσάν ἀπ' ἄλλα τὰ θυμάρια, τὰς μυρσίνας καὶ τ' ἄγρια ἄνηθ τοῦ βουνοῦ μαζευμένα εἰς ἕνα σωρὸν ἀνῆρχετο εἰς τοὺς μυκτῆρας μου. »

Ἐταὶ τελειώνει τὸ πρῶτο αὐτὸ μικρὸ δρᾶμα, ποῦ μὲ τὴν καταπληκτικὴν ὁμοίότητα ἐπαναλήφθηκε στὴν κατοπινῆ ζωῆ του, στὴ φυγῆ μές στὴ μέθη καὶ μές στ' ὄνειρο τῆς βαθείας νάρκης ποῦ ἀπονεκρῶνεται τὶς αἰσθήσεις ποῦρχονται σ' ὀδυνηρῆ ἐπαφῆ μὲ τὴν ἔξω ζωῆ. Τελειώνει μές τὴ μέθη τῆς μοναξιάς του, μές τὸ δικό του κλειστό « ἐν », στὴ μέθη τοῦ χτυποκαρδιοῦ, τοῦ προμηνοῦματος τῆς ἀγρίας χαρᾶς τοῦ ποῦ δὲν πηγαίνει ἐκεῖ ποῦ πορεύονται οἱ « ἄλλοι », στὸν αἰώνια ἀναθεοῦμένο τυφλὸ δρόμο τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς φθορᾶς.

Ἄλλ' αὐτὸ τὸ « βαθύ, ἄρρητον » ἄρωμα ἦταν ἀκόμα μέθη πολὺ βαρεῖα γιὰ τὸ νέο του μέτωπο. Ἀπὸ μηχανῆς θεές, συμφιλιατικές ὅπως πάντα στὴ διαμάχη τοῦ ἀταίριαστου κι' εὐαίσθητου πλάσματος μὲ τὴ ζωῆ, ἐγκαίρως μπαίνουν στὴ σκηνῆ οἱ γυναικες ποῦ εἶχε χάσει, γιὰ νὰ τὸν προστατέψουν μές στὶς « ποδιές τους » καὶ τὶς « δίπλες τους τὶς πολλές » ἀπ' τὴν καταστροφῆ τῆς πρώτης πικρῆς ἡδονῆς τοῦ « ἀρρητου » ἀρώματος.

***

Ἐκεῖ στὶς πτυχές αὐτές, στὶς ποδιές τῆς μάνας του καὶ τῶν ἀδελφῶν του ποῦ ἀνάδιδαν ἄρωμα σπιτιοῦ, γωνιάς, πάστρας καὶ ἡρεμίας, ἀνατράφηκε. Καὶ ἀκόμα στὶς πτυχές τὶς κυματιστές τοῦ σκιαθίτικου βουνοῦ ποῦ ἀνάδιδαν μοναξιά κι' ἐλευθερία, καὶ στὶς πτυχές τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκοταδιοῦ μῆσ' ὅσ' ἀρημοκκλήσια, ὅπου διάβαζε θεῖα τραγούδια καὶ ζωγράφιζε ἡμέρες ἄγιες μορφές.

Κι' ὅλες αὐτές οἱ πτυχές τὸν χώριζαν ἀπ' τὸ βλέμμα τῆς ἀνθρωπότητας ποῦ τῆξερε μαῦδρο καὶ κακοπροαίρετο γι' αὐτόν, ἀπ' τὶς γριές ποῦ μύριζαν φθορὰ καὶ φαίνονταν πάντα νὰ βόσκουν κακῆς προφητείες πίσω ἀπ' τὸ χαροκαμένο κούτελο καὶ τὸ σωμένο στόμα τους, τὸ πάνοπλο καὶ πάντα ἔτοιμο ἐν τούτοις κι' ἀπ' τοὺς « ἀγυλοπαιδᾶς » τὸν χώριζαν ποῦ, χωρὶς νὰ αἰσθάνονται αὐτοὶ καμιά ἀγωνία, ἀφίνονταν στὴν ἄγρια προσταγῆ τοῦ αἱματός τους ποῦσφυζε κι' ἔκαναν τὴ γῆ γύρω σὴ « μνημοῦρια » ν' ἀντηχεῖ ἀπ' τὸ ἔξαλλο διαλάλημα τῆς τυφλῆς πασημονῆς τους, τὴ γῆ τὴν πανδέγμονα ποῦ πατοῦσαν « ἀλκήν πεπειθότες », « ὑπερνηρόντες βροτοί », αὐτοὶ οἱ παιδικοὶ Ἀχιλλεῖς, ὁ Παλούκας κι' ὁ Τσιλότακος καὶ οἱ ἄλλοι.

Ἐταὶ ὁ ἴσθλες κι' αὐτός, σῶμα ζωντανό, αἰσθήσεις, πάθος, πρόωρα ἐυνημένα, νὰ νιώσει τὴ μέθη τῆς ὑπερίσχυσης μές στο

κῦμα τὸ θερμὸ τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ νιώσει τὸν ἑαυτὸ του, τὸ ἀπροσπέλαστο « ἐν » τὸ τραγικὰ « μεμονωμένο » (!), τὸ υπερῆφανο καὶ γεμάτο νοσταλγία, νὰ χάνεται, νὰ χάνεται μῆς στο κῦμα ποῦ χορεύει καὶ κυλά — ἴσθλο κάνει ἡ ζωῆ — κῦμα μές στο κῦμα ποῦ σκεπάζει τ' ἄλλα κῦματα καὶ ὑψώνεται, ἐφήμερος Ἀχιλλεύς, ἔξαλλο μῆσ' ὅσ' ἡ μέθη τῆς ὀρμῆς του. Ἀλλὰ καὶ « οἷος ἦτο » ἀκόμα, σκοτεινός, ἀδικημένος, διψοῦσε παλι νᾶναι ὁ μαστιγοφόρος ὁ Αἴας, ὁ ἥρωας, ποῦ διάβαζε τὰ καταρθωμάτα του, τὸ κῦμα ποῦ ὀγκώνεται στὴ μέθη τῆς ἐκδίκησης γιὰ τὰ ὅπλα ποῦ δὲν ἔπεσαν στὴ μοῖρα του. Ἀλλὰ δὲν ἦταν τίποτα ἀπ' αὐτά. Ὅτε Αἴας τραγικὰ ταπεινωμένος ἀπ' τὸ ἀστοχῆμα τῆς μεθυσμένης ὀρμῆς ποῦ δὲν ἦταν. Ἦταν ὁ ἀρότακος, ὁ ἄμαχος στρατιώτης ποῦ ἀπ' τῆς σκηνῆς ἀγνάντευε τὴ μάχη, ὁ κατοπινοῦς Φήμορας.

Ἐταὶ αὐτὰ εἶται ἀχόρταγα « τᾶβλεπε », εἶται τὰ διάβαζε, εἶται ἀπελπισμένα τὰ « ὄνειρευόνταν », παρακολουθώντας μές στο στίτι τῆς γαλήνης, ἀδιάφορος καὶ μακρυνός, γυναικεῖα ἔργα καὶ κοριτσιόστικα ἄθρομα. Ὅσο ἡ ἐπαφῆ του μὲ τὸν κόσμο γινόταν πὼς δὲν ἐπὶ πόροι ποῦ τὸν ἔβλεπαν πρὸς αὐτὸν ἀνεπαίσθητα, ἀσυνείδητα ἀπονεκρῶνονταν, γιὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξουν ἀπ' τὴν ἄσκοπη ὄδυν, τόσο τὸ βλέμμα του ἐντεινονταν, συγκεντρώνοντας μῆσα του τὸν πόθο γιὰ τὸ ἀγκάλιασμα τῆς ζωῆς. Τὸ ἀπροσπέλαστο « ἐν » δὲ χάθηκε, δὲν ἐξεχάστηκε μές στο κῦμα. Τὸ βλέμμα, « τὸ βλέμμα » μόνον βγήκε ἀπ' τὴ « μονάδα », γιὰ νὰ εἰσδύσει ἀχόρταγο, ἀνικαποῦνητο, ἰστροῦλατο, καὶ νὰ σταθεῖ ἀπὸ κῦμα σὲ κῦμα, ζώνοντας μὲ πόθο τὸ ἀτέμερον πλάτος τῶν γυμνῶν ὀριζόντων.

Ἦταν ἡ μοῖρα του, τῆξερε, μὰ ἦταν κι' αὐτὴ μέθη πολὺ πρόωρη γιὰ τὸ μέτωπό του. Ἦταν τὸ δρᾶμα τῆς ζωῆς πολὺ « γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο », πολὺ βαρὺ ἀπ' τὴν ὁσμὴ τοῦ χῶματος, τοῦ ἰδρώτα καὶ τῆς σαπράκωσης, κι' αὐτὸς ἦταν πολὺ ἀδύναμος, πολὺ μικρός, γιὰ νὰ τολμήσει ν' ἀκούσει, νὰ μαντέψῃ καὶ νὰ ψελλίσῃ τὴν ἀσύλληπτη γλῶσσα τοῦ μυστηρίου ποῦ ὄρθωνε μπροστά του.

Ὅπως μπροστά στὰ βλέμματα τῶν ἀνθρώπων ζήτησε τὴν προστατευτικὴν σκία τοῦ σπιτιοῦ, εἶται μπρὸς στὸ δρᾶμα τὸ « γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο » τῆς ζωῆς ζητάει τὶς μορφές τῆς τῆς δυνατές καὶ παρήγορες, ἐκεῖνες ποῦ κρατοῦσαν τὴ « λύση » τοῦ προβλήματος.

Ζητάει τὴν προστασία τῆς φύσης, τῶν ἐρημοκκλησιῶν καὶ τοῦ παρελθόντος. Ἦταν τὰ πρῶτα πράματα ποῦ ἀγάπησε βαθιά.

Μές στο ἐρημοκκλήσι τὸ ἄδειο ἀπ' τὸ πλήθος, μακρὰ ἀπ' τοὺς « ἄλλους », ἐκεῖ ὅπου μόνοι, λευκῆς ἀπόκοσμης ἐμφανίσεως, κατέβαιναν νὰ λειτουργηθοῦν σιωπηλοὶ οἱ « λιναρὸξανθοὶ μὲ τὰς μακρὰς ράβδους βοσκοί », οἱ ἀνθρώποι μὲ τ' ἄδεια βλέμματα ποῦ συναγορικοῦνταν μὲ τὶς πέτρες καὶ τὸν οὐρανὸ καὶ δὲ θύμιζε τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἄλλη ποῦφερνε σὲ τὸν πόθο τῶς ὀδυνηρῆς ἀναμνήσεως, προσηλώνονταν στὴ συντέλεση τοῦ « ἔργου » τοῦ πατέρα του τοῦ παπᾶ, ποῦ κι' αὐτὸ δὲ θύμιζε σὲ τίποτα σὲ τὸ παιδί τ' ἄλλα ἔργα τῶν « βροτῶν » ποῦ παράβγαιναν κάθε μέρα στ' ἄλωνα τὸ γαλάζιο μὲ τὴ φθορὰ τὴν πὼς δυνατὴ ἀπ' αὐτοῦς, ποῦ μόνο ἀπ' τὴν αἰώνια διαίωσιση τοὺς φαίνονταν σὲ τὸ παιδί νὰ μὴ εἶναι ἴσως πὼς δυνατὴ, σὲ τὸ ἔργο ποῦ τοῦ παρουσιάζονταν σάν ἀπίστευτο, ὑπερκόσμιο ἐρημικὸ πλέξιμο ἑνὸς μαγικοῦ ἴσθου — σάν τὸν ἀπλοῖκό, σοβαρὸ καὶ γαλήνιο ἐκεῖνον ποῦπλεκε ἡ μάνα του — καὶ ποῦ ἦταν θεῖο, ἄφατο τραγουδὶ συγκινήσεων, ὀραμάτων, μέθης ἀγνωστῆς κι' ὄνειρου, ποῦ ὁ ἀτέρας του τὸ ὑφαίνε δροθιὸς καὶ σοβαρὸς μπροστά του μ' ἀπειρη προσήλωσι κι' ἐπισημότητα, καὶ ἡ κάθε κίνηση τοῦ χεριοῦ ποῦ κρατοῦσε τὰ θεῖα σύμβολα ἢ τοῦ γενιοῦ ποῦ ἀπ' τὸ σκοτεινὸ κῦμα του κυλοῦσαν τὰ θεῖα τραγούδια, ἦταν σὰ νὰ ὑπογράμμιζε καὶ νὰ τόνιζε μὲ βαθύ δραματικὸ αἰσθημα αὐτὴ τὴ μύχια του σκέψη: « Ἰδοῦ τί εἶναι ἔργον, ἰδοῦ τί εἶναι ἔργον, υἱέ μου Ἀλέξανδρε! »

Ὅχι νὰ παραβγαίνει τυφλός, ἀκούρατος, μὲ τὴ φθορὰ, μὰ νὰ δημιουργεῖς μόνος, θεατῆς καὶ ποιητῆς ὁ ἴδιος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὑπέρτατης χαρᾶς σου, μὴ συμφανία μέθης κι' ὄνειρου ποῦ νὰ σὲ κάνει νὰ χάνεται σὲ γαλάζιο τὸ ἀτέμερον.

Αὐτὸ συντέλουσε ὁ Παπᾶς Ἀδαμάντιος Οἰκονόμος γιὰ τὸ παιδί ποῦ ἀκούγε θαυπωμένο τὴ φωνῆ τῆς μοῖρας του.

Κι' ὅταν ἦταν μόνος ἐκεῖ μῆσα, χαρὰ διαφορετικῆ, τὸ βλέμμα τοῦ ὑψώνονταν πρὸς τὶς μορφές τῶν « μαρτύρων, ὁσίων καὶ ὁμολογητῶν » (!) ποῦ « ἔσαντο ἐπὶ τῶν τοίχων ἡρεμοῦντες, ἀπαθείς, ὅποιοι ἐν τῷ Παραδείσῳ, εὐθὺ κατὰ πρόσωπον βλέποντες ὡς βλέπουσι καθαρῶς τὴν Ἁγίαν Τριάδα », καὶ τοὺς ζητοῦσε νὰ τοῦ γνέψουν συγκαταβατικά, ἐκεῖνοι ποῦ « ἤξεραν », καὶ νὰ τὸν πάρουν, ὀδηγητῆς ποῦ ἀνάδιδαν σιωπῆ καὶ θαῦμα, θεατῆ ἔξαλλο στὴ σκηνῆ ὅπου τὸ δρᾶμα εἶχε « ἄφατο » μεγαλειότητα, ὅπου ὁ ἀγώτας ἦταν ὑπέρτατος γιὰ τὴ λύτρωσι κι' ὁ πόνος ἀπάνταστος κι' ὁμοιος μὲ τὴ μέθη.

Ζεῖ σὲ μὴ γωνία τοῦ κόσμου τους τοῦ δονομένου ἀπὸ ἡρωικὸ παλμὸ καὶ εἶναι οἰκίους μὲ τὸν σιωπηλοῦς τοῦ προστάτες καὶ μὲ τὴν ὑπόθεσή τους: « Ὁ Ἅγιος Μερ-

κούριος, λέει, «με την βαρεία περικεφαλαία του, με τον θώρακα, τας περικνημίδας και την άσπίδα, φαίνεται ὀλίγον τι ἑγκαρσίως βλέπων και κινούμενος και δρών εἰς τὰ βεῖα τῶ ναοῦ, ἐκεῖ ὅπου διατριπᾶ με τὸ δόρυ του τὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον ἄχρον παραβήτην. Πελοιδὸς ὁ παράφρων τύραννος, με τὸ βλέμμα σβύνον, με τὸ στήθος αἰμάσσον, μάτην προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸ στέρνον του τὸν δὲξὸν σίδηρον κ' ἐξεμεῖ μετὰ τῆς τελευταίας βλασφημίας και τὴν μιανὰν ψυχήν του. Γείτων τῆς τρομακτικῆς ταύτης σκηνῆς παρίσταται γλυκέα και συμπθεσάτη εἰκὼν, ὁ Ἅγιος Κήρυκος, τριετίζον παιδίον κρατούμενον ἐκ τῆς χειρὸς ὑπὸ τῆς μητρὸς του, τῆς Ἁγίας Ἰουλίτης. Διὰ δῶρον και θυσίῶν ἐζητεῖ ὁ δωκτικὸς Ἀλέξανδρος νὰ ἐλύκωση τὸ παιδίον και διὰ τοῦ παιδίου τὴν μητέρα. Ἄλλ' ὁ παῖς καλῶν τὴν μητέρα και ὑπομελλίζων τοῦ Χριστοῦ τὸ δνομα, ἔπιπυσε τὸν τύραννον κατὰ πρόσωπον κ' ἐκείνος ἐξαγριωθεὶς ἐκρήμισε τὸ παιδίον ἀπὸ τῆς μαρμαρίνης κλίμακος, ὅπου συνέτριψε τὸ τρυφερόν και διὰ στεφάνους πλασθὲν κρανίον.»

**

Ἰδιαζήταί ἀπ' ὅλο τὸ παλιὸ Κάστρο, τὸ βράχο τὸν ἔρημο και ὕψηλό, τὸν προσφιλή στις ἀναμνήσεις του, πού ἀγναντεύει τὸ «θεσπέσιον πέλαγος τὸ και φρίσσον και ἀβυσσαλεὸν και γλαυκόν», και πού ἀκούραστο, σάν τὸ κύμα τὸ «προσιπτόνον και φιλοῦν τοὺς πόδας του» τὸν, τραγοῦδησε και ποτὲ δὲν ἀπόκαμε νὰ τὸν ὕμνει, — νὰ τοῦ ἀποδώσει ἀπ' τὰ χαλάσματα του τὸ χαμένο κόσμο πού, μύθος ἀόριστος κ' ὑπέροχος, ἐρχόταν στ' αὐτία του και πού δὲν ἀνῆκε πιά στοὺς «ἄλλους», μὰ ἔσπεκε κτήμα δικό του, μόνο δικό του. Εὔρισκε ἐκεῖ μία πραγματικότητα, πού χωρὶς νάναί παραμυθία, ἦταν παραδομένη στήν εἰρήνη τοῦ παρελθόντος, στήν ἀνακουφιστικὴ στατικότητα τοῦ ὄνειρου και στήν ἀναπόληση. Μιά διακοπή τοῦ ἀφόρητου «γίνεσθαι» πού διαβαίνει κ' ἀλαλάζει τραγικὰ ἄδειο, και πού χωρὶς νὰ ὑποπεύεται τὸν ἀπρόσεχτο μικρὸ δραματοδόχο πού ἰσορροπεῖ στήν περιφέρεια τοῦ στοίβου, τὸν τυφλώνει με τὴ σκόνη, τὸν ἰδρωτὰ και τὴν «ὄσμη τοῦ χώματος» πού ἀναδίνει ὁ κόπος του. Μιά ἀρμονία εἶναι, σχεδὸν συντελεσμένη, πού στέκει ἐκεῖ γιὰ νὰ τὴ φέρει πίσω και πού σοῦ ὁμολογεῖ σὲ διαυγῆ ὄνειρικὴ γλῶσσα τὸ νόημά της.

Ὁλη αὐτὴ ἡ ἀνθρωπότητα πού ζωγράφισε ἅπληστα στὰ «Μαῦρα Κούτσουρα», οἱ προσετοῖ «με τὰς πλατεῖας χειρίδας και τὰ στυλινὰ ἐπανωβράκια πού καννίζον στο κίσκι τὸ πρῶτὸ τὸ μακρὸν τοιμποῦκι του, πίνουν τὸ σερμπέτι και συζητοῦν ὡς μεγάλα κεφάλια «περὶ παιδων» ἀγωγῆς» χωρὶς νὰ διασαφηνίζον κανὲν ὑποκειμενον ποτὲ, οἱ

ἄλλοι, οἱ φίλοι τοῦ ἱποτικῆς ναῦτης, τοῦ ἐρωμένου τῆς γαλαζοαίματης Γκλεζίτσας, πού «κωμάζου» τὰ μεσάνυχτα γύρω στο κανόνι τῆς Ἀναγκιάς, πού ἀυλακώνουν μιά θάλασσα πού γι' αὐτοὺς δὲν εἶναι ἄλυμρος πανδέγμων τάφος, ἀλλὰ «πῶν ἀγρός», αὐτὴ ἡ καλορίζικη κυρά, πού ἐνῶ κάθεται τὸ βράδυ πάνω στήν ταράστα τοῦ τεύχους «διὰ νὰ μαζέψῃ δροσιὰν ἀπὸ τὸ βουνὸν εἰς τοὺς κόλπους της και ἀπὸ τοὺς γιαιούς», μαθαίνει τὸ καλὸ μαντάτο τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀρραβωνιστικῆς, «χῶνε τὴν ρόκαν τῆς ὑπὸ τὴν τραχηλιὰν της, ποδαρώνει και τρέχει πεταμένη ὡς κουρούνα» νὰ φέρει τὴν εἰδηση στὴ νέα πού δέκα χρόνια περιμένει, ἡ ἄλλη ἡ γριά μεστὰ πού ζητάει ἀπ' τὴν ὠραία γειτόνισσα, γιὰ ν' ἀνοίξει τὸ παράθυρό της στὸν ἐπιδρομέα, τόσο παθητικὰ — νύχτα μεσάνυχτα — «μὲ κομμένη φωνὴν ἕνα κόμπο ρακί» νὰ βάλῃ στο στόμα της «διὰ νὰ πιαστῇ ἡ ψυχὴ της» ἐπειδὴ τῆς εἶχε «λυθῆ ὁ ἀφαλός της» ἀπὸ ἕνα «σφάχητην», δριμῦν πόνον πού τὴν ἔπιασ' ἔξαφνα σ' ὄλα τὰ σωθικά της ἀπὸ τὸ «χουλιαράκι της και κάτω», αὐτὸς ὁ Λογιώτατος ὁ «σπουδάσας στὰ Ἄμπελάκια και στὰ Γιάννενα», ὁ καλὸς ἑλληνιστῆς πού «και πονήματὰ τινὰ κατέλειπεν ἔμμετρα και πεζὰ, ἐξ ὧν ἐν μόνον φυλλάδιον ἐτυπώθη ἐν Βενετία ζῶντος τοῦ συγγραφέως», ὅλη αὐτὴ ἡ ποιητικὰ τὰτα, ἡ πρωτόπλαστα ὑποβλητικὴ ζωγραφία ἐκείνου τοῦ καιροῦ — «μεσοῦντος τοῦ ΙΗ'» — πού με τὴν ἐντέλεια τὸν ἐβλεπε, πού τόσο νοσταλγικὰ τὸν ἔφερον μπροστά του, ἦταν κ' αὐτὴ σάν παλιὸ ἥρεμο εἰκόνημα, ἀπλοῦκό, ἥρωικό και δραματικό, πού τοῦ ἐγενεφε ἀρκετὰ ὅμοια με τοὺς μύθους τὸν ἁγίων εἰκόνην. Ἦταν ὅτι, γιὰ τοὺς κατοπινούς Φλαμανδοὺς ἕνας θαυμάσιος Βτιεγheil, ὅπου χαίρονται νὰ βλέπουν σκυφτοὶ στ' ἀνεπίπτα διαυγῆ, ἥρεμα νερά τοῦ ὄνειρου τὴ μέθη τῆς «ποιημένης», τῆς συντελεσμένης ζωῆς, πού συγκεντρώνεται κ' ἐμβαθύνει στήν ὑπαρξῆ τῆς, σὰ νὰ σκέπεται τὸ μυστήριό της και ν' ἀγροικὰ τὴν ἀμετάφραστη γλῶσσα του.

Λυτρώμενη ἡ ἀγωνία μες στοῦ δραμα. Κι' ὁ πόνος ἐκεῖ δὲν ἔσκιαζε με τὴν ὠμὴ γεύση του. Κάθετα φρόνιμα κ' αὐτὸς στὴ θέση του μες στήν εἰκόνα, κ' ἀνασαινε κανεὶς κρυφὰ νὰ τὸν βλέπει ἔτσι εἰρηνευμένο ἀπ' τὴ γλυκειὰ πατίνα τῶν ὠρῶν πού τὸν σκέπασαν, πού τὸν καθήλωσαν στο θάνατο ὄχι τῆς φθορᾶς, μὰ τοῦ ὄνειρου.

**

Ἰδια ζητάει κ' ἀπ' τὴ βασιλικὴ δρῶ, τὴν «πρῶτὴ ἐρωμένη του», τὴ «μεμονωμένη» σάν κ' αὐτὸν μακρὰ ἀπ' τὸν ἄλλον κόσμο και πού σάν κ' αὐτὸν ποθοῦσε με τὰ κλαριά της και με τοὺς μύριους τῆς ἀκράϊμους — «κὴμη πλουσία κὴρης ἀναδεδημέ-

νη πρὸς τ' ἄνω» — τὸ γαλάζιο τὸ «ἀτέρμον», τὸ ἐλεύθερο ἀπὸ φράγες κ' ἀπ' ἀνθρώπινα σοκάκια, τ' οὐρανοῦ, τὸ δεχόμενο κάθε ρόχθο τῆς γήινης ἀγωνίας και φθορᾶς και μένοντας ἐλεύθερο, συγκεντρῶμένο στὴ γηθοσύνη τῆς γαλανῆς του πληρότητας, νὰ τὸν πάρει κ' αὐτὸν και νὰ τὸν ὕψωνε ἐκεῖ, ἕνα με τὰ βλαστάρια της, ἀδύναμο ὄνειροπόλο. αὐτοεξδριστο ἀπ' τὸ γήινο κῆπο τῆς ἀγωνίας και τῆς φθορᾶς (τὸν μετὰ τὴν ἁμαρτία παράδεισο).

Ἐκεῖνη ἤξερε τὴ γλῶσσα τοῦ μυστηρίου. Ἦταν λυτρώμενη στὴ μόνωσή της, ἡ μαζὸνα αὐτάρκης, ἀνασσα τοῦ δρυμοῦ. Ἄμτιτανική, σκοτεινὴ ρίζα της ἤξερε ν' ἀπομυζᾶ τοὺς ὀρει, φαρμακεροὺς ἀπ' τὴ μρωδιὰ τῆς σαπράκωσης, τοὺς ἐπικίνδυνους χυμοὺς τῆς γῆς, και μέσα στο θαυματουργὸ κορμὴ με τὴ βαθεῖα μυστηριώδη ζωῆ, πού «διεπλάσσετο» στὴ φαντασία του «εἰς ὄσφυν, κοιλίαν και στέρνον με δύο κόλπους γλαφυροὺς προέχοντας», νὰ τοὺς μετουσιώνει σὲ «δρόσον γλυκάσμο», ὕψωνόντας τοὺς μες στοὺς κλάδους της τοὺς κραταιοὺς και τὴν κόμη της τὴν ἐλεύθερη πρὸς τὸ γαλάζιο.

Και τῶκαν ἔτσι, μόνο γιὰ νὰ χαίρειται τὴ δύναμή της, ἀμαζὸνα εἰδωλολάτρισα πού ἀγροικοῦσε, πού ἐκπληροῦσε ἐκούσια με ἀρρητη μέθη τὴν προσταγὴ τῆς «ἀνάγκης» πού τὴν εἶχε δέσει γιὰ νὰ καταστραφεῖ ἀλύτρωτη στο λαίμα τῆς φθορᾶς, ἡ νὰ δικαιωθεί και νὰ ζήσει μες στήν ὑπέρατη δόξα, τὴν ὑπέρατη κατάφαση τοῦ «μεμονωμένου ἥρωος», πού σ' ὄλη τὴν ἀγωνία τῆς γῆς ἀπλώνει τὶς ρίζες του γιὰ νὰ πιεῖ τὸ χυμὸ της και νὰ τὸν ὕψωνε δυνατὰ: θεῖο τραγοῦδι κ' ἐλεύθερο, πού ἰσορροπεῖ και λικνίζεται κλεισμένο στοὺς ἀκράϊμους, χαϊδεμένο ἀπ' τὶς πνοές, ἦσχο γιὰ τὴ συγγένεια του με τὸ γαλάζιο τὸ βαθὺ και «ἀτέρμον».

Ὡ, ἡ δρῶς ἡ εἰδωλολάτρισα, πού ἀκουγε τὴ γλῶσσα τοῦ μυστηρίου γιὰ τὸν ἑαυτό της, ἄς «ἐπένευε» κ' αὐτὴ σάν τὶς παναγίες τῶν ἐρημοκκλησιῶν: Ἄς κατέβαινε οἱ κλίωνες της συγκαταβατικά πρὸς «τὴν γῆν ἐφ' ἣς ἔκειτο», και ἡ βαθεῖα κόμη της ἄς ἐλύθε πρὸς αὐτὸν. Οἱ ἀκράϊμο-

νες ἄς μὴ κρατοῦσαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὴ «λύση», τὸ μετουσιωμένο χυμὸ τῆς πικρῆς ρίζας κ' ἄς ἀνοιγαν, ἄς στάλαζαν, ἄς ἀφηναν νὰ ρεεῖ γι' αὐτὸν τὸ «μάννα ζωῆς», τὴν «δρόσον γλυκάσμο», «τὸ μέλι τὸ ἐκ πέτρας».

Ὁνειρο ἀσύλληπτο, πόθος ἀπογνωσμένος πού ὑποχωρεῖ στὴ νάρκη τοῦ βαθειοῦ ὕπνου, τοῦ βαθειοῦ ὄνειρου, γιὰ νὰ τὸν πραγματοποιήσει και πάλι.

Μάταια. Ἡ δρῶς ἐκτελοῦσε τὴν ἥρωικὴ λειτουργία της με τὴν ἴδιαν ἄγρια χαρά, με τὴν ἴδια ναρκισσικὴ ἐρημητικότητα, πού ἔνωθε μες τὸν ἴδιον ἑαυτό του. Δὲν ἦταν Παναγία πού στάλαζε μάννα ζωῆς. Τὸ μυστικὸ της ἐκφράζονταν σ' ἀνερημένη γλῶσσα. Αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τὸ βρεῖ στὸν ἑαυτό του, ἔπρεπε νὰ γίνει ὁ ἴδιος δρῶς πού ὕψωνε με μέθη τοὺς πικροὺς χυμοὺς τῆς γῆς μέσα στοὺς ἀκράϊμους πρὸς τὸν οὐρανό, γιὰ νὰ τοὺς χαϊδέψουν οἱ πνοές και νὰ ἠρημῆσουν γαλήνιοι, γιὰ τὴ συγγένεια τους με τὸ γαλάζιο τὸ ἀτέρμον.

**

Μικρὸ παιδί, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἔχει φύγει ὀριστικὰ ἀπὸ μέσα ἀπ' τὴν ἀνθρωπότητα, «κινούμενος και δρών» στὸν κόσμο πού «ἐποίησε» μέσα του, με τὶς ἀγαπητὲς του ζωγραφικὲς μορφές, με τοὺς ἥρωες τῆς εἰδωλοχριστιανικῆς Ἑλλάδας και τὴν «ἄφατον» ἔποποιᾶ τους, με τοὺς γιαιούς και τὰ πέλαγα, τὸ Αἰγαίον ἀπέραντα ἀνοιχτὸ, ζωντανό, «φρίσσον» βιβλίο μπροστά του, πού τὸν ἔνωσε με τὴν Ἰωλκὸ, με τὴν Τροία. τὴν Κωνσταντινούπολι και τὸ Ἅγιον Ὄρος, βιβλίον ἡ πρωτόπλαστη γλῶσσα του, βγαλμένη ἀπ' τὰ γλαυκὰ βάθη του, γεννημένη μες στήν ἴδια μοναδικὴ ἀστραπὴ πού πέταξε ἀπ' τὸν ἀφρό τὴν ἔποποιᾶ του, ἦταν κ' αὐτὴ γιὰ πάντα δικὴ του.

Ἄνοιγε τὰ πανιά πρὸς τὴ ζωὴ του ἔτοιμος. Ἡ ζωὴ με τ' ἀστείρευτα ὄραματὰ της μπορούσε τώρα νὰ περνάει ἀτέλειωτα μέσα του μέσα σ' αἰολικὴ λύρα θά περνούσε. Αὐτὴ θ' ἀνατρόμαζε και θ' ἀμετάβαλλονταν: ὄνειρο. Αὐτὸς θ' ἀπὸ τὴν κοίταζε ἀπὸ δῶ και μπρός, Φῆμος ἀπρόσιτος, ἀμετάβλητος.

B'

Μὰ ἦταν «δεκατρεαετὲς παιδίον» ὁ ἐρωμένος τῶν σιωπηλῶν δραμάτων, τῆς Παναγίας πού ἔγενεφε ἡσυχαστικὰ και τῆς ἄλλης, τῆς θείας δρῶς, πού τοῦ ἀρνιόταν τὸ μυστικὸ της και ἦταν «μὴν Φεβρουάριος», ἀρχὴ μιάς παράδοξης ἀνοιξῆς, ὅταν ἕνα «δραμα» νέο, φέρνοντας ἕνα συναίσθημα διαφορετικὸ, τρομερότερο και γλυκύτερο ἀπ' τ' ἄλλα συναίσθηματα πού τοῦδιν' ὁ ἀστείρευτος σὲ θάματα κόσμος, πλημμό-

ρισε τὶς αἰσθήσεις του. Ὁραμα ξανθό, λεπτὸ σάν εἰκόνα Παναγίας, ἀπομονωμένο μες στήν ἄλλην ἀνθρωπότητα σάν τὸ θαυμασιό δέντρον τοῦ θεῖο δραμα τῆς Πολύμνιας, Ὡ! «Πῶς διεγράφετο ἀρμονικὰ ἡ μορφή της, με τὸν χνοῶδη, πάλλεικον ἥρωα και τὰ ἐρυθρὰ μῆλα τῶν παρεῖων, με τὸν μελίχρυσον λαμόν και με τὸ ἐλαφρῶς κολποῦμενον στήθος της! Ἐξανθο-πλόκαμος κόμη, ἀτμηλῆτος ὀλίγον, ὡς νὰ

έβιασθη να καλλωπισθῆ διὰ νὰ ἐξέλθῃ καὶ ἀπολαύσῃ τὴν θαλασσίαν αὐραν καὶ τὸν τερπνὸν τῆς ἀμμουδιάς περίπλοον, ἀερίζετο ἀπὸ τὴν πνοὴν τοῦ Βορρᾶ, καὶ τὸ ὄμμα τῆς μετὰ μακρὰ ματόκλαδα ὡς περοφόρος δίστος σ' ἑσταίτευε γλυκὰ εἰς τὴν καρδίαν. Ἐνθουμείσαι! ὅποιοι αἰσθητικὰ ἐδοκίμασες τότε καὶ δεκατετραετῆς μόλις, ἐρωτεύθης ἤδη;»

Μὲ πόσο μεγαλύτερη μύχια ἀγωνία εἶχε παρακαλέσει, μὲ πόσο πιὸ ἐξάλλη παραφορά εἶχε ὀνειρευτεῖ τὸ θεϊότερο αὐτὸ ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ὄραμα νὰ τοῦ γνέψει, νὰ σκόψει πρὸς αὐτὸν τὴν ξανθὴν τὸν κόμη πού κι' αὐτὴ τὴ χάριδευσαν οἱ πνοεὶς καὶ πού προβάλλονταν στὸν τρυφερὸ ἀπογευματινὸ οὐρανὸ ἠσυχῆ κι' αὐτὴ γιὰ τὴν ὁμοιοτήτῃς μὲ τὸ γαλάζιο τὸ ἀτέριμον! Κι' ὅμως ἦταν μοιραῖο νὰ δοκιμάσει τὴν πίκρα ἑνὸς νέου, ἀπάντητα εἰρωνικοῦ δράματος. Τὸ θεοκριτικὸ εἰδύλλιο πού τιτλοφορεῖται «Ὀλόγυρα στὴ Λίμνη», τὸ τρυφερὸ δραματάκι τοῦ πρώτου κι' αἰώνιου ἀνοιξιᾶτικου ἐρωτικὸ ἀπογεύματος, ἦταν — νομίζω πῶς τὸ ξέρει — τὸ ἀδυσώπητο δράμα τῆς ζωῆς του, ὁ ἄξονας τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς λύτρωσής του.

Εἶχε πάρει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ μέσα σὲ μιὰ πραγματικότητα πού τὸν ἔκανε νὰ ὑποχωρεῖ πληγωμένος πρὸς τὸ βαθύ του «ἔν», εἶχε φύγει πρὸς τ' ἀπόκομα σὰν κι αὐτὸν, μὲ λυτρωμένα ὄραματα, καὶ εἶχε ποθῆσει ἀπογνοσμένα νὰ μοιραστεῖ τὴν ὑπέριστα μὲθῃ τοῦ μυστικοῦ τους: μὰ κείνα, «ἀπρόσιτα, δὲν ἔσκυβαν πρὸς αὐτόν», πού στ' ὄνειρο μόνο δοκίμαζε τὴν ἀπατηλὴ μὲθῃ τῆς ὁμιλίας τους. Μὰ περίμενε πάντα.

Καὶ τώρα τ' ὄνειρο ποῦβλεπε καὶ πού περίμενε, ἔσκυβε. Ὅχι γιὰ νὰ τὸν φωνάζει κοντά του, ἀλλὰ γιὰ νὰ γκαρμίστει τραγικά στὸ ἐπίπεδο τῆς πραγματικότητας. Τί τὸ παράξενο ἂν ἔμενε «κεχηνῶς» ἀκούγοντας τὴν Πολύμνια νὰ τοῦ μιλάει; Φωνὴ «μελωδική» μὰ γήϊνη ἦταν, πού ἀπευθύνονταν στὴ γήϊνη ὑπαρξὴ του, — τὴν ὑπαρξὴ πού γιὰ πάντα εἶχε ἀποκοιμίσει, — γιὰ νὰ τῆς ζητήσει τὸ δῶρο τῆς, ἕνα μικρὸ, τρυφερὸ, γήϊνο δῶρο πού νὰ ἐνώνει δυὸ διαβατικὲς ὑπάρξεις, ἀδελφές μὲς στὴν ἴδια γῆ στὴ ζωντανὴ πνοὴ τοῦ πρώτου ἐρωτικὸ ἀνοιξιᾶτικου ἀπογεύματος.

«Ξέρεις πού εἶναι Ἰταία, μπορεῖς νὰ μοῦ βρεῖς τίποτα Ἰταία;» εἶπε ἡ Πολύμνια.

«Εἰκόσος ἔμεινε κοιτάζοντας τ' ὄραμα τὸ γεμάτο μυστήριο. Τὴ γλώσσα του τὴν ἀμετάφραστη τὴ μάντεψε, καὶ χρόνια ἔπειτα τὴν ὑπέβαλε μὲς στὴ δική του ὁμοιοτήτῃς μὲ τὸν ξανθὸν τὸν κόμη πού ὅμως στὴ φωνὴ τῆς ἀνθρώπινη ἀποκρίθηκε ὁ φίλος του ὁ Χριστοδουλῆς: «Ἐτρεξὲν ἐλαφρόπους μὲ τὸ ἔνυμποδονάρη ἀνασηκωμένον ἀκόμη ἔως τὸ γόνυ, μὲ τὸ ἄλλο καταβασμένον εἰς τὸν ἀστράγαλον, ξυπόλυτος, μὲ τὰ πό-

δια παπουδισμένα, μαῦρα, ψημένα ἀπὸ τὴν ἄλμην τοῦ κύματος. Ἐτρεξες καὶ σὺ κατόπιν ὄκνος, ἀσθμαίνων, ἀλλ' ἔως νὰ φθάσῃς εἰς τὴν ὄχθην τῆς λίμνης πατῶν ἐπὶ τοῦ ὄλισθηροῦ βάλτου, γλυστρῶν ἀνάμεσα εἰς ταῖς ἀλμυρίθραις καὶ εἰς ταῖς βουλαῖς, ὁ Χριστοδουλῆς εἶχε κόψει ἡδὴ δόκλωνον δεσμίδα ἐκ τῶν πρωίμων, εὐωδῶν καὶ μεθυστικῶν ἀνθέων, τὰ ὅποια ἐζήτηε ἡ Πολύμνια.»

Δὲν τὸν ξυπνοῦσε ἡ γήϊνη φωνὴ αὐτὸν ἀπ' τὰ βῆματα τοῦ ὄνειρου. Ἦταν ἕνα μ' αὐτὴν, πνεῦμα τῶν στοιχείων, ταυτισμένος μὲ τὸ παχὺ νερὸ τῆς λίμνης τὸ γεμάτο φύτρα, τὸ σκοτεινὸ χῶμα καὶ τὴ χλιαρὴ πνοὴ πού περνοῦσε μὲς στὶς καλάμιές. Κι' ἔμεινε πάντα γιὰ τὸν κατοπινὸ Ἄλέξανδρο ἢ προβλημένη σὲ σάρκα μορφῆ τοῦ πόνου τῆς γιὰ πάντα χαμένης ἀνθρώπινης χαρῆς πού, συρμὴ ἀπ' τὸ ἄρμυρο, ξεφυλλισμένο, ἄσπρο ἄνθος τοῦ κύματος, γεννημένη ἀπ' τὴν ἀχόρταγῃ γιὰ ὄνειρο καρῆνα του, τὸν προέπεμπε ὀλοένα στὴ φυγὴ του

«Ἐν τούτοις ἐπρόφθασες καὶ σὺ καὶ τῆς ἔφερες μικρὰν, ὅση ἤδυνάτο νὰ συντριβῆ μεταξύ ἀντῆχειρος καὶ λιχανοῦ δεσμίδα. Ἄλλα τὸ εὐχαριστῶ τὸ πρὸς σὲ ἦτο, ὡς εἰκόσος, χλιαρώτερον ἀπὸ τὸ εὐχαριστῶ τὸ πρὸς τὸν φίλον σου. Καὶ οὐχ' ἦττον ἔμενες εὐχαριστημένος, ὀλιγαρκῆς καὶ κυριευμένος ὑπὸ αὐταρέσκου νάρκης, διωνύμιον μὲ τὸ τρυφερόν ἐκεῖνο ἄνθος, τὸ ὅποιον ἐζήτηε μὲ ἀπὸ σέ, ἔλαβες δὲ ἀπὸ τὸν φίλον σου ἡ Πολύμνια.»

Ἐτσι ἔγινε ἡ προαιώνια μοιρασιά. Δόθησαν τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι, καὶ στὸν Ἄλέξανδρο ἔμεινε τ' ὄνειρο, ἡ ἕκ κληρονομίας μοῖρα του διὰ παντός. Τὸ πῆρε κυριευμένος «ὑπὸ αὐταρέσκου νάρκης», κι' αὐτὸ τοῦ μέλλονταν νὰ πάρει πάντα μὲ τὴν ἴδια «ναρκισσική» πικρὴ μὲθῃ μὲς στὴ ζωὴ, τὴ μὲθῃ αὐτοῦ πού ποτὲ δὲν ἀποσπάει τὴ γυναῖκα ἀπ' τὰ χέρια τοῦ θεοῦ Ἐρωτα γιὰ νὰ τὴν κάνει δική του, μὰ πού ζητάει τὸν ἔρωτα «μεμονωμένο, τραγικὸ θεὸ» ἀπ' τὴν ἀπρόσιτη γυναῖκα, γιὰ νὰ τοῦ σιγοτραγουδήσει κι' ἐκεῖνος, ἀντίπαλος κρυφός, τὴν ἴδια ἀγωνία πού ἀνάδιε ἡ ζωὴ, καὶ μὲ τὴν ἀπόγνωσή της νὰ προκαλέσει τὸν τρομερὸ σεισμὸ τῆς λύτρωσής του.

Τὸν ἔρωτα, ἐννοώντας τον σὰν πικρὴ μέθη, καὶ τ' ὄραμα τὸ ἀπρόσιτο πού προσπαθοῦσε νὰ καταλάβει, αὐτὰ ζητοῦσε ἀπ' τὴς γυναῖκες, ὄχι τὴ γήϊνη ὑπαρξὴ τους πού τὸν πλησίαζε μὲν ἴσως αὐτόν, ἀνίκη ὅμως στὸν Χριστοδουλῆ. Τῆ συγκίνηση τῆς πνοῆς τους καὶ τὴ σκόνῃ τοῦ ὁράματος τους ζητοῦσε, ποῦμενε γιὰ πάντα στὰ χέρια του, ὅταν τὸν ἄφηναν γιὰ νὰ φύγουν, ὅπως ἡ Πολύμνια, ἀπ' τὸν κόσμον του, γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὸν προορισμὸ τῆς γήϊνης ὑπαρξῆς τους καὶ νὰ πορευτοῦν ἔπειτα στὴ φθορά, ἢ ὅταν τοῦμεναν, φριχτὰ

ὀλοκληρωμένα ὄνειρα μὲς στὸ θάνατο, πού ὅταν ἀγγίξει τὴν ὁμορφιά τους, δὲν ἦταν «φθοροποῖός», μὰ ποιητῆς πού σταματοῦσε τὰ φευγαλέα ὄνειρα, ποιήματα ἑσπεῖ, λυτρώνοντάς τα ἀπ' τὸ περίβλημα τῆς πραγματικότητας καὶ τῆς γήϊνης ἀνάγκης τους.

Ἔτσι οἱ γαλαζοαίματες Ὀφηλῆες, οἱ ὀπτασίες οἱ χλωμές κι' ἀπλοϊκές, γεννήθηκαν, θάλεγες, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν μὲ τὸ θάνατό τους τὴ μετουσίωση τῆς γήϊνης πραγματικότητας σὲ ἀπολυτρωτικὸ ὄραμα, πού προβάλλεται μὲ δίψα πάλι καὶ πάλι μέσα στ' ὄνειρο τῶν μύθων του.

Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἀθανασία τῆς παιδικῆς τῆς ἀγνότητος πού χαρίζει μὲ τὸ θάνατο στὴ μικρὴ Μπούκη (!), — τὴ σιγιμὴ ποῦμπαινε στὴν ἡλικία πού θὰ τὴν ἔκανε ν' ἀνῆκει στὸς ἄλλους, νὰ δοκιμάσει τὴ χαρὰ καὶ τὴν πίκρα τῆς γήϊνης ζωῆς, — ἀπ' τὴν ἀπογνωσμένη προβολὴ σὲ μῦθο τοῦ ἐσωτερικοῦ πόθου τῆς μετουσίωσης τοῦ γίνεσθαι καὶ τῆς φθορᾶς πού ἀκούει νὰ σφύξει μὲσα του ὑπόκοψα καὶ ἀνήσυχτα, σὰν τὸ σκοτεινὸ βρυχηθμὸ τοῦ ρεύματος μὲσα στὴ νύχτα (!), σὲ ἀίθριο, στατικό, γαλήνιο καὶ «ἀτέριμον» εἶναι;

Αὐτὸ πραγματοποιοῦν γι' αὐτὸν οἱ ψυχῆς Πολύμνιες. Τὰ θεῖα τραγούδια πού τοῦς σιγοτραγουδοῦσε εἶναι ἀνυποψίαστες παρακλήσεις, ὅμοιες σὰν αὐτὲς ποῦκανε στὶς εἰκόνας τῶν ἁγίων καὶ στὴ βασιλικὴ δρῶ.

Μὰ ὅταν ἦταν Πολύμνιες πού δὲν πέ-

θαιναν, τότε ἔπρεπε νὰ τὶς χάσει ἐκεῖνος, ἔπρεπε ὁ Χριστοδουλῆς νὰ τρέξει ἐλαφρόπους, μυστηριωδῶς καλεσμένος ἀπὸ μιὰν ἀνεξιχνίαστὴ ἀνάγκη, γιὰ ν' ἀφήσει στὸν Ἄλέξανδρο τ' ὄνειρο τὸ χωρὶς γήϊνον περίβλημα, τ' ὄραμα: σύμβολο μετουσιωμένης ζωῆς, καὶ τὸν ἔρωτα τὸν ταυτόσημο μὲ μὲθῃ κι' ἀγωνία: ἐκρηκτικὴ δύναμη γιὰ τὴ μετουσίωση τῆς ζωῆς.

Εἶν' ἀλήθεια πῶς ὁ Ἄλέξανδρος, ἐκεῖνος πού ἔκοψε καὶ προσέφερε ὑπερήφανος τὰ λιγοστά ἴταια, ὑπερασπιζόμενος τὴν «Πολύμνια του», εἶτε Λιαλιώ(!), εἶτε Ἀρχοντῶ(!), εἶτε ὀπωσθήποτε λέγονταν, ἀπ' τὰ χέρια τοῦ ἐκσώτερου Χριστοδουλῆ. Ὅμως ἀπίστευτα μοιάζει ἡ ὑπεράσπιση αὐτὴ μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγωνίζεται ἀπογνωσμένα νὰ κινηθεῖ, δεμένος στὴν τραγικὴ ἀκίνησια τοῦ ὄνειρικοῦ βύθους. Μόνο τ' ὄνειρο τῆς θέλησής του, τραγικὴ σκιά δράσης, ὅπως στὴ νέκεια τῆς Ὀδύσειας οἱ «ἀβύναμες σκιεὶς τῶν νεκρῶν», βγαίνει ἀπ' τὴν ἀπόκοσμη ὑπαρξὴ του γιὰ νὰ χτυπήσει μὲ τὴ σκιά τοῦ σπαθιοῦ τῆς τὸν ἠσυχὸ κι' ἀκλόνητο δημιουργὸ τῆς γήϊνης εὐτυχίας του, τὸν ἀνυποψίαστο ἡ ἀδιάφορο γιὰ τὴν παρουσία του ἀντίπαλο.

Ἡ κομικοτραγικὴ σκιαμαχία δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ περιπέτεια φτιαγμένη γιὰ νὰ παρατείνει, νὰ ἐπιτείνει κι' ἐπικυρῶσει τὸ πικρὸ, τὸ ἀγρία ἀγκαλιασμένο καὶ κλεισμένο στὸν ἑαυτοῦ του ναρκισσικὸ συναίσθημα μέθης κι' ἀγωνίας, ἐκεῖνο πού δυνάμαζε ἔρωτα.

Γ'

Ἐτσι ὁ Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἀντιμετώπισε, παιδί, τὸν κόσμον, τὸ θέατρο τῆς δράσης, παίρνοντας μὲσα στὸ δικό του κρυφὸ «κοῖλον» τὴ θέση τοῦ ἀφανοῦς θεατῆ ἢ ἐνὸς φανταστικοῦ κορυφαίου τοῦ χοροῦ καὶ περιμένοντας μ' ἀγωνία νὰ γίνεῖ ποιητῆς ὁ ἴδιος τοῦ δράματος.

Ἐτσι ἀντιμετώπισε ἔπειτα, ἔφηβος, τὸν ἔρωτα, ὅπως προβλήθηκε στὴ σχέση του μὲ τὴ φύση καὶ τὸ θρησκευτικὸ μυστήριο καὶ πῆρε μόνιμη, τελειωτικὴ μορφή στὴ σχέση του μὲ τὴ γυναῖκα, σὰ μιὰ ἐναγῶνια προσπάθεια ἐπιστροφῆς ἀπ' τὸν κόσμον τὸν «κατεστραμμένο», τὸ ἐπικίνδυνον χάος πού οἱ γυναῖκες «μυρίζουν χῶμα» (!), στὸν κόσμον—ἰδωμένο ἢ ὀνειρευμένο τάχα; — τοῦ πρώτου παραδείσου πού τοῦδινε τὸ ξανθὸ τους ὄραμα.

Ἦταν ἀπὸ τότε τὸ «ἔν» τὸ ἐρημικὸ πού μὲ τὸν κυκλόπειο ὀφθαλμὸ τῶν αἰσθήσεών

1. «Τὰ τραγούδια τοῦ Θεοῦ».
2. «Φαρμακολύτρα».
3. «Νοσταλγός».
4. «Ἔρως — Ἠρώς».
5. «Καλόγερος».

του δέχονταν τὴ μὲθῃ καὶ τὴν ἀγωνία τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ἀπρόσιτος στὴν ἀπομόνωσή του μὲς στὸ νηὸ ὅπου, ἔρημος Πολύφημος, ἔβσκε καὶ τραγοῦσε τὸ κοπάδι τῶν ὁραμάτων του γιὰ νὰ πιεῖ μόνος του τὸ μεθυστικὸ ρευστὸ τοῦ ὄνειρου τους.

***

Νομίζω πῶς στὸ φῶς ποῦριξαν ἀπάνω του τὰ λίγα αὐτὰ διηγήματα πού μιλάνε γιὰ τὸ παιδί καὶ τὸν ἔφηβο, μπορούμε ἀρκετὰ καθαρὰ ὥστόσο νὰ διακρίνουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου ἐπαρχιώτη τὴν ὥρα πού ἦρθε ν' ἀντιμετωπίσει—ὄχι νὰ ἀναμετρηθεῖ μαζί της, γιὰ τὴ διέσχισι σὰν κόμπος ὕδραργύρου μιὰ ξένη οὐσία—τὴν καρδιά τῆς τότε πνευματικῆς Ἑλλάδας, πού μὲ τὴν ἠχηρὴ ὑπερφάνεια τῶν κραδασμῶν ρολογιοῦ πού προπέμει τὶς χαμένες ὄρες, ἀεροτρομῶδη σπονδὴ πρὸς τὸ γαλάζιο δαχτυλίδι τῶν τσιγάρων καὶ τ' οὐρανοῦ, ἔδινε τὴν πνευματικὴ τῆς τροφὴ στὴν Ἑλλάδα.

Ζοῦσε μέσα του ἀκόμα τὸ ἴδιο παιδί, ὁ

Ίδιος ἔφηβος κι' ἦταν ἀπὸ τότε ὁ κατοπι-
νὸς Ἀλέξανδρος ὄχι ὀλοκληρωμένος ἀκό-
μα, ἀὰ συντελεσμένος, σχηματισμένος, πὸ
σ' ὄσους τὸν ἔβλεπαν. Ἐκανε τὴν ἐντύπω-
ση πὸς ζοῦσε κάτω ἀπ' τὸν Ὑμηττὸ καὶ τὴν
'Ακρόπολη χωρὶς ν' ἀγγίζει τίποτ' ἄλλο
ἀπ' ὅ,τι περιεῖχε σὲ ἀναμνήσεις, προλήψεις,
ιδέες, τὸ χωριάτικο, ταπεινὸ μπουγαλάκι
ποῦφερε μαζί του ἀπ' τὸ σκοτεινὸ κι' ἀ-
νίδεο κόσμῳ τοῦ Αἰγαίου του, ὅπου ἡ δια-
λεκτικὴ δὲν ἀνθοῦσε « μέσα εἰς τὸν ξανθὸν
ρητινίτην » καὶ ὁ « λόγος » δὲν ἀναπτύσσου-
σε, λεπτός καὶ ὀξύς μὲς στοὺς ἀχρηστους
δαϊδάλους πὸς ζωγράφει τυχάρῳ ὁ καφῆς
στὰ κενὰ δοχεῖα πὸς κομοῦσαν τὰ τρα-
πέζια τῶν καφετειῶν.

*Ὁμῶς ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης
εἶχε φέρε ἕνα φορτίο ἀπίστευτα πιὸ βαρὺ,
πιὸ γεμᾶτο καὶ πιὸ ἀνυποψίαστο· εἶχε φέ-
ρει τὴν ἀπὸ σκληρὸ μάρμαρο ἐρμητικὴ λή-
κυβο πὸς κρατοῦσε τὸ βάθος τῆς τὸ χα-
μένο ὄραμα τοῦ πρώτου παραδείσου, καὶ
ὅπου στάλαζαν ἀτέλειωτα καὶ περιέμι-
ναν ἡ μέθη καὶ ἡ ἀγωνία τῶν ὀραμάτων,
οἱ δυὸ οὐσίαι τοῦ κόσμου του, πὸς ποτὲ δὲ
χωρίζονταν καὶ ποτὲ δὲν ἔσμιγαν, δίδυμες
μέσα στὸ « γίνεσθαι » τῆς ψυχῆς του τὸ
χαῶδες, τὸ ἐντεταμένον στὴν ὑπέρτατη
προσπάθειά του νὰ τις ἐνώσει μέσα στὸ
« εἶναι ».

*Ἦταν αὐτὸ τὸ ἀδιάφορο, τὸ « μὴ κοινῶς
παραδεγμένης ὀφελείας » (!) περιεχόμενον
του, ὅπως λέει ὁ ἴδιος. Ἦταν τὸ πρόβλημα,
ἡ ἀγωνία, τὸ δράμα τὸ « ἐν » τοῦ ἑαυτοῦ του,
ποῦφερε πρὸς τὴν « ἀγορά » τοῦ ἄστεως.

Τὸ σκληρὸν, σκονισμένον, γαιῶδες πε-
ριβλημα, πὸς γνώριζε ὅλα μέσα του νὰ τὰ
κρατᾷ, νὰ τὰ κρῦβει ὀλοτέλα, σχεδὸν γιὰ
τὸ κάθε βλέμμα! Μορφὴ μὲ ἔκφραση καὶ
δράση συμβατικὴ ἕνα πρόσωπο ἀγνώστου
— πάντα ἀγνώστου — ξενητεμένου: ἄσχετο
σκήνωμα πὸς ἔχει ἀφήσει πίσω του φεύγον-
τας γιὰ τὸ ἀνεπίστρεπτο ταξίδι, καὶ πὸς
κρατᾷ σὰν τυπικὸ ἀρχαῖο ἐπιτύμβιο λι-
θάρι τὸν πόνον τῶν χαμένων πραγμάτων
χαραγμένον ἀπάνω του.

*Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ σταματήσει μπροστά
τοῦ ὁ διαβάτης, ἀφοῦ εἶν' ἀδύνατο νὰ κατα-
λάβει ἂν κλείνει τὴ μέθη καὶ τ' ὄνειρο
ἐνὸς ἥρωα ἢ τὴ στάχτη ἐνὸς ἀνώφελου
βίου;

Κι' ἂν τὸν ἀναγνώριζε, — ὅσο κι' ἂν
προσπαθοῦσε, — τί θὰ μπορούσε γιὰ τὸν
ἥρωά του ὁ φτωχὸς Ἰθακῆσιος, πὸς τόσο
πέρα ἀπ' τὸν ὀρίζοντα πὸς ἀγκάλιαζε αὐ-
τός, μετρίοταν μὲ μιὰ μέθη πὸς μόνος σ'
αὐτὴν ν' ἀνθέξει μπορούσε; Σὰν τὴ δρῦ τῆ
βασιλικῆς δεμένους ὁ Προμηθεὺς ἀπάνω στὴ
βουβῆ τιτανόσχιστη σκυθικὴ «πέτρα» μὲ
τοὺς θεοὺς του καὶ τὸν ἑαυτοῦ του. Κι' ἐκεῖ-
νες ἀκόμα οἱ ὑπάρξεις πὸς μπορούσαν νὰ

1. «Χαλασοχώρηδες».

πετάξουν ὡς αὐτὸν καὶ νὰ τὸν τριγυρίσουν
μὲ τὸ βουερό, φλόαρο σμήνος τους, πρόθυ-
μες ν' ἀπαλύνουν τὸ δράμα μιᾶς καρδιάς
ὅπου ἤξεραν πὸς δὲ μπορούσαν νὰ εἰσδύ-
σουν, γιὰτὶ ἀνῆκαν σ' ἕνα θεὸ πὸς τοὺς
εἶχε διδάξει τὴν εὐδαιμονία τῶν στρογ-
γυλῶν, κλειστῶν ὀριζόντων, τὴ ὠφελουσαν
τὸν ἀπόκοτο γιὰ τὴν Θέμιδα πὸς ἀπ'
ἄλλου κόσμῳ ἐρχόταν ἀνάμεσόν τους;

Γιὰτὶ κι' αὐτὸς πὸς ἐρχόταν πρὸς τὴν « ἀ-
γορά » τοῦ νέου ἄστεως ἦταν ἕνας παρακαί-
ρος, ἀκάλεστος ὅπως ὅλοι οἱ ἥρωες, δαί-
μων πὸς ἔφερεν μέσα του τὴ γνήσια ἑλλη-
νικὴ, μεσογειακὴ, εἰδωλοχριστιανικὴ πραγ-
ματικότητά, ἦταν ὁ μικρὸς ἄσπλος ἥρωας ὁ
καθηλωμένος στὴν ἀνάγκη τῆς λύρας του,
ὁ αἰώνιος Φήμιος, ὁ ἀπόκοσμος καὶ πανό-
πτης, ὁ ἀπόλεμος κι' ἠρωϊκός, ὁ ἀγευστος
τοῦ κόπου, τοῦ ἀγῶνα, τοῦ κινδύνου, τοῦ
ἔρωτα καὶ τοῦ πανηγυριοῦ τῆς ζωῆς, καὶ
πὸς μόνος κρατοῦσε τὰ ἀθάνατα ὀραμά-
τα μέσα στὰ ἐρείπια τοῦ περιβλήματος,
τοῦ γεώδους, φθαρμένου ἀγγείου τῆς μέ-
θης καὶ τοῦ ὄνειρου ἀπ' ὅπου πέρμιεναν
τὴν ὥρα νὰ βγοῦν.

*Ἦταν μιὰ πέτρα πὸς φύλαγε στὰ βάθη
τῆς, πὸς σκέπαζε μὲ τ' ἀνθη τῆς ἡ θάλασσα,
γιὰ νὰ τὴν ἐκσφεδονίσει μ' ἕνα κύμα τῆς
σ' ἕναν ἔξνο πρὸς αὐτὴν κόσμῳ, στὸ νόθο
Ἄστυ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Τὴ θέση του τὴν ἤξερε. Ἦξερε πὸς ἂν
κι' ἡ ποιοτικὴ ὑπεροχὴ του κι' ἡ ἀνάγκη
νὰ ζῆσει τὸν ἔφερεν στὴν Ἀθήνα πὸς
προσπαθοῦσε νὰ σχηματισθεῖ ἀπὸ τὰ ἐτε-
ρόκλητα στοιχεῖα τῆς, θάμενε πάντα ἀπο-
μονωμένους μὲ τὸν κόσμῳ πὸς αἰσθανόταν
γνήσια ἑλληνικὸ, πὸς ζοῦσε ἐπὶ τριάντα αἰ-
ῶνες τὶς παραλλαγῆς τοῦ ἴδιου ἀνεξάν-
τλητου ἔπους πὸς οἱ μελωδίες του « βομ-
βοῦσαν » (!) στ' αὐτιά του καὶ πὸς θ' ἀντι-
κρῶσουμε ὅταν δοῦμε τὸ ἔργο του.

**

*Ἐπρεπε ὥστόσο νὰ πάρει μιὰ θέση μέσα
στὴ σκηνὴ αὐτοῦ τοῦ τσίρκου, ὅπου οἱ
«εὐέλπιδες» νέοι πὸς ἐρχόνταν σὰν κι' αὐ-
τὸν ἀπ' τὴν ἐπαρχία τους, ἀνίδεοι, ἀνακα-
λύπτοντας πὸς εἶναι φριχτὰ ἀδειοὶ μπρο-
στὰ στοὺς προκατόχους τους, λαχάνιζαν
νὰ γεμίσουν, δίχως νὰ πάρουν ἀνάσα, τ'
ἀδύναμα σωθικά τους μὲ τὴν ἀνακατωμένη
μέθη τῶν τιτάνων τοῦ Βορρᾶ, πὸς τοὺς
τρυποῦσε τὰ μελίγγια καὶ τοὺς ἄφηνε ζα-
λισμένους γιὰ τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τους, —
μὲ τὸ αὐταρκές ὕφος, ὥστόσο, ἀνθρώπων
ποῦχουν ἕνα κομμάτι χρυσὸ μὲς στὴν κοι-
λιά καὶ περιμένουν ὑπομονετικὰ κάθε
βράδυ ὡς τὶς τρεῖς στοῦ Ζαχαράτου νὰ ρθεῖ
μ' ἀνοιχτὸ στόμα ὁ θαυμασμός τοῦ κοινοῦ
νὰ τοὺς τὸ ζητήσει.

*Ἡ θέση πὸς πῆρε ἦταν συμβατικὴ, ὑπο-

1. «Φαρμακολύτρα».

χρωετικὴ, νόθη. Δὲν εἶχε γεννηθεῖ πολεμι-
στῆς, γιὰ νὰ προσπαθῆσει σ' ἀπογνωσμένον
ἀγῶνα νὰ ἐπιβάλει τὸν κόσμῳ του στοὺς ἄλ-
λους, Εἶπα πὸς ἦταν ὁ αἰώνιος ἀμαχος
λυράρης, ὁ δεμένος στὴν ἀνάγκη τῆς λύρας
του.

*Ἡ λύρα δὲν εἶχε ἠήσει ὁ ἄνθρωπος
ὅμως στεκόταν κιόλας στὴν ἀκρὴ τῆς
σκηνῆς, σὲ στάση ἀπόλεμη, μὲ τὰ μέλη ἀ-
κίνητα καὶ τὰ δάχτυλα ἔτοιμα νὰ ἀγγίξουν
τὴ λύρα. Ἐβλεπε ἀπὸ κεῖ τὴ ζωῆ, ἀδιά-
φορος γιὰ τὴν ἀμιλλα τῶν μνηστῆρων τῆς
σοφίας, γιὰ τὶς διαμάχες τους γύρω στὸ
τραπέζι τῆς σχολῆς καὶ τὸν ἀγῶνα τους
γιὰ τὸ ἐπαθλο τῆς ὑπομονῆς. Δὲν « μετεί-
χε », δὲν ἦταν γεννημένος « μνηστήρ », καὶ
δὲν ὑπῆρξε ποτὲ του οὕτε τῆς ξανθῆς Πο-
λύμνιας οὕτε τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Πανεπιστη-
μίου· μόνον τῆς λύρας του ὑπῆρξε μνηστήρ.
Καὶ θὰ περιέμενε ἀκόμα πολύ, κοιτάζοντας
τοὺς ἀνθρώπους στὰ μάτια ἔργα τους
(οὗ ἡ ματαιότητά τους δὲν εἶχε καμιά
σχέση μὲ τὴν ἄλλη τοῦ ἀγῶνα καὶ τοῦ
χάρου πὸς τραγοῦδησε), ἂν ἡ βιωτικὴ ἀ-
νάγκη δὲν τοῦβαζε στὸ χέρι τὴν «κίθαριν».

*Ἐστὶ ἄρχισε νὰ παίξει τὰ νόθα του ἔ-
πη. Πάνω στὴν ἀγαπητὴ σκηνὴ τῆς Με-
σογείου ποῦχε φέρε μέσα του καὶ πὸς
πλημμυροῦσε τὴν καρδιά του, ἔπαιξε ἕνα
ρυθμὸ μιζοβάρβαρο στὸ γούστο τῶν ἱ-
στορικῶν μυθιστορημάτων, ὅπου εἰσέδυναν
πυγνικὰ θρασυάματα τῶν μεθυσμένων ὀρα-
μάτων του. Ἦτανε οἱ περιπετειώδεις
συνθέσεις του μακρὰ - μακρὰ τελάρια ὅ-
που πρόσωπα κι' αἰσθήματα γεννιοῦνταν,
περνοῦσαν, συμπλέκονταν πάνω σ' ἕνα
ποικιλμένον φόντο, χωρὶς ἐσωτερικὴ ἀνάγκη,
χωρὶς ἀνταπόκριση στὸ δικό του κό-
σμο, δουλεμένα μὲ τὴν αὐτάρεσκη μαε-
στρία τῆς μεγαλοφυΐας, ὅταν παίξει λυπη-
ρὰ τὸ καθημερινὸ παιχνίδι τοῦ ψωμοῦ τῆς.

*Ἦταν γι' αὐτὸν ξένα κι' ἀδιάφορα. Κά-
ποτε μόνον ὑπομειδίουσε σὲ κανέναν ὑπέ-
ροχα ἀλλθθινὸ τόνου πὸς ἀνάβλυζε... Ὅθ
τὸν πρόσεχαν τάχα;

*Ἐξακολούθησε νὰ κατασκευάζει καὶ νὰ
δημοσιεύει ἐπὶ πέντε χρόνια τὰ ἔργα πὸς
τοῦ ὑπαγόρευε ἡ βιοτικὴ ἀνάγκη. Ἐβλεπε
τὶς δυνάμεις του νὰ σκορπίζονται χωρὶς
τὸ τοῦ δίνουν τὴ χαρὰ τῆς δημιουρ-
γίας, φθειρόντας τὸ ἀσυναίσθητα, τρο-
μακτικὰ σιγά, γιγαντώνοντας μέσα του
τὴν ἀγωνία τοῦ ἀθρόβου βήματος τοῦ
διάβα τὸν νὰ ὑποχωρεῖ, ἀνοίγοντας ὀλοένα
μεγαλύτερο τὸ χάσμα μέσα του μεταξὺ
τοῦ κόσμου, ὅπου συμβατικὰ ἐκδηλώνονταν,
καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, πρὸς τὸ βαθύτερο ὀ-
λοένα ἑαυτοῦ του, πρὸς τὴ βαθύτατη θύμηση
τῆς μέθης τοῦ ὄνειρου. Ἦταν μιὰ τελευταία,
ὀριστικὴ φυγὴ στὸν κόσμῳ πὸς μόνος ὑπα-
τάσσονταν στὴ θέληση τοῦ ἀπόλεμου ὄπλου
του, πὸς οἱ χορδές του δὲν ἤξεραν νὰ ἐν-

τείνονται, νευρὲς τόξου, μεταβάλλοντες
τὴν προσαγῆ τοῦ χεριοῦ σὲ θέληση βέ-
λους πὸς φεύγει, μὰ ἤξεραν νὰ δέχονται
τὶς μορφές πὸς ἀνέβαινε πρὸς αὐτὲς ἡ ἀ-
νάμνηση καὶ ν' ἀναδίνουν στ' αὐτὴ τοῦ ἕναν
ἦχο ὑπέροχο πὸς προσπαθοῦσε νὰ συλ-
λάβει.

*Ἐφυγε, φυγὴ ὀριστικὴ, ὀλοένα βαθύτε-
ρα πρὸς τὸ παιδί πὸς εἶχε ὀραματοποιή-
σει τὴ ζωῆ καὶ πρὸς τὸν ἔφηβο πὸς εἶχε
μεθύσει ἀπ' τὴν πικρὴ μέθη τοῦ ἔρωτα. Καὶ
ἡ περασμένη ἐκείνη ὑπαρξὴ μὲ τ' ὄραμα
καὶ τὴ μέθη τῆς γίνονταν ὀλοένα περισ-
σώτερο τὸ κέντρο ὅπου συγκεντρώνονταν,
ὅπου περιφράσσονταν, καὶ ἀντιδρούσε πρὸς
τὸν κόσμῳ ὅπου κατὰ συνθήκην « ἔδρα »
τὸ «περίβλημα» τῆς ὀντότητάς του, τὸ κέν-
τρο πὸς γίνονταν ἀπέραντο μέσα του, ἐκ-
τεινόμενον, — ἐνώνοντάς τες — μὲς στὴ ζωῆ
καὶ μὲς στὴ μνήμη τῆς βαθεῖας πὸς πρὸς αὐ-
τὴν βύθιζαν κι' οἱ μορφές τοῦ παρόντος
γιὰ νὰ πάρουν ἀπ' τὴν ἀνταπόκρισή τους
πρὸς ἐκείνην τὸ νόημα τῆς ἀποστακτικῆς.

Βύθισε πρὸς τὴν πρώτη ἐκείνη μόνωση,
ἀπεραντώνοντας μὲ τραγικὸ ἠδονισμό τὸ
τρομερὸ χῶσμα πὸς τὸν χωρίζε ἀπ' τὸν
κόσμῳ, προβάλλοντας σταθερὰ μέσα στὸ
παρόν του πρὸς τὸ μέλλον τῆς διάσπασης πὸς
ἐφηβικοῦ του δρόμου τῆς διάσπασης πὸς
ἀπέκλεινε μὲ ἀδυσώπητη ἀκρίβεια φυσικοῦ
νόμου ἀπ' τὴ γήινη χαρὰ.

*Ἐκείνη τὴν εἶχε ἀφήσει γιὰ πάντα κι'
ἔφυγε ἀτενίζοντας ἱκετευτικὰ πρὸς τὴ μέ-
θη τοῦ ὄνειρου, φερόμενος ὅμως ἀδυσώπη-
τα ἀπ' τὴ μέθη τῆς καταστροφῆς.

*Ὅλα τὰ φαινόμενα πὸς περιέβαλαν τὴν
ἀρχὴ καὶ συνεχίστηκαν μετὰ τὴ σταθερο-
ποίησι τῆς δημιουργικῆς ἐκδηλώσεώς του,
εἶναι ἀπηχῆσεις τῆς ἐσωτερικῆς του δια-
μάχης, ἐνσωματώσεις τῆς ἀνάγκης τῆς φυ-
γῆς του, ψευδαισθησιακῆς ὀλοκληρώσεως
τῆς ἀνάγκης τοῦ κόσμου του νὰ συντελε-
στεῖ μὲς στὴ σφαῖρα τοῦ ὄνειρου πὸς πρὸς
αὐτὸ ἀτενίζει.

*Ἀγωνίζονταν νὰ θάψει, νὰ πνίξει κάθε
δικαίωμα τῆς γήινης χαρᾶς μὲς στὴ νικο-
τίνη, φλομώνοντας τὸ θαλάμι, «τὴν τρώ-
γλην» ὅπου εἶχε καθλωθεῖ τὸν ἑαυτοῦ του,
ἢ μὲς τὸν ρευστὸ τῆς λήθης στὴ φυγὴ πρὸς
τὸ «καπηλεῖο». Κι' ἔπαιρνε — σιωπηλὴ συν-
θηκολόγησι — μέσα στ' ὄνειρο καὶ τὴ μέ-
θη τους ἔτοιμη τὴν ἠδονὴ τῆς πραγματο-
ποίησι τοῦ «δέοντός του», πὸς ἡ τραγικὴ
παρώδησι του γίνονταν ἠχὸς μὲς στὴ συ-
νεῖδησι τοῦ τοῦ κλιμάσιος τοῦ μοιραίου
τῆς φθορᾶς πὸς ἔτρεμε νὰ « ὑποστεῖ » καὶ
γι' αὐτὸ «ἀπεργάζονταν» ὁ ἴδιος μὲ ἀθρό-
βου, πείσιμονα φανατισμό.

*Ὅχι — ὅπως νομίστηκες — ἀποαντὸς ἀπὸ ἑλλει-
ψη μέσων ὀλοκλήρω, ἀλλὰ κατευθύνοντας καὶ τὴ
δύναμη αὐτῶν τῶν μέσων, τὴν ἐποχὴ πὸς
κέρδιζε ἀρκετὰ, στὴν ἀπεργασία τῆς κα-
ταστροφῆς του, εἶχε γίνει — ποιητὴς αὐτός

έαυτοῦ — « οἰκία καταρρέουσα » (1), ρηγμαμένη μέσα εἰς τὸν « βαρὺν χειμῶνα » πού ἔτρεφε γύρω του ἀσάπαστα, γιὰ νὰ σκεπάσει μὲ τὸ πάθος τοῦ βρυχηθμοῦ του τὸ ἐκνευριστικό, ἀσύλληπτο καὶ συνεχές σφύριγμα τῆς πραγματικότητος τῶν περιτελλομένων ἐνιαυτῶν τῆς στεῖρας περιπλάγισης.

Ἔνα « περίβλημα » ἐκούσια παραδομένο στὴν ἀποσύνθεση ἦταν. — ὠθητικὰ λυωμένα ἀπ' τὴ διαρκῆ κατανάλωση τοῦ δηλητηρίου, — πού ὁ βρώμικος ἀνασασμός του βοῦσε μὲ πνιγμένους θριαμβικούς ρόχθους τῆ φθορά, τὸ πατσαβούριασμα τῶν μορφῶν πού τὸν συνέδεαν μὲ τὴν ἄλλην ἀνθρωπότητα.

« Οἰκία καταρρέουσα » πού διαλύονταν ἀπ' τὴν ἴδια τῆς θέλησης καὶ προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρωθεῖ σ' ἀσύλληπτο λυχνάρι, πού ἡ γλῶσσα τῆς φωτιάς του χάνονταν μ' ἀγωνία ὅταν τὸ γεῶδες φάντασμα πού ἐβαίνει πρὸς τὴ φθορὰ του ἐντεινόνταν νὰ κρατηθεῖ ἀπ' τὸ ἀναρρίπισμα τοῦ φωτός ἐκείνου, ὅταν τὸ διέλυε ἡ τρικυμία.

Κι' ἡ τρεμάμενη ὑπόσχεση αὐτῆς τῆς ἐλπίδας ζητοῦσε τὴ « μαγικὴ » πραγματοποίηση τῆς—τὴν αὐτόματη προβολὴ τοῦ πόθου τῆς ἄλλης, τῆς δημιουργικῆς, τῆς « πραγματικῆς » καὶ αὐτενεργοῦ, — μὲς στὴν καθιερωμένη ἀπ' τὴ βαθεῖα ἀνάμνηση τοῦ πατρικοῦ ἔργου « δημιουργικῆς λειτουργίας » τοῦ ἑξαλλου ὑφάσματος τοῦ θεοῦ ἰστού τῆς ἀκολουθίας πού *ποιῶνταν* νύχτες καὶ νύχτες μὲς στὸ καταφύγιο τῆς ἐρημιάς τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου, χωρὶς ποτὲ ὁ διψασμένος δημιουργός του ν' ἀποστάσει « ποιῶντας » τον, χωρὶς ποτὲ νὰ « κορσεθεῖ », οἰστρήλατος ὀλοένα περισσότερο, ὅσο ξεμακραίνει στὴ φυγὴ τοῦ οὐρανοῦ ἀπ' τὴν προσταγὴ τοῦ « δεόντος » του.

Πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα πού δοκίμαζαν μὲς στὴν οὐρανοὶ δλοκλήρωση νὰ πνίξουν ἀπαλὰ τὸ δράμα τῆς πραγματικότητας, συντελοῦνταν ὁ διαρκῶς δραματικώτερος διχασμός τοῦ ὄντος.

Ἡ καθαρὰ ἐρωτικὴ ἐκδήλωση τοῦ Παπαδιαμαντῆ τῆς τρίτης αὐτῆς πράξης τοῦ δράματος εἶναι ὁ διαυγέστερος καὶ πραγματικώτερος καθρέφτης του.

Ἡ ἀποκλινούσα ἀπ' τὴ γήϊνη χαρὰ τοῦ ναρκισσοῦ πικροῦ ἔρωτισμοῦ τοῦ ἔφηβου, διασχίζοντας ἄκαμπτα τὸ ἔμπα τῆς ἀκμῆς, ὀλοένα δραματικώτερον, βύθιζε σὲ μιὰν ἀγκαλιασμένη « μὲ ἀγρίαν χαρὰν » ἀπόγνωση, πού ἀνανέωνε μὲ τὸν τυραννικό αὐτοματισμὸ τῆς ἀνάγκης τῆς τὸ ἐρωτικὸ δράμα πού βρίσκει τὴν ἔκφραση τοῦ ὑπέρατου ὄργασμα τοῦ ἄγωνίας του στὴ « Φαρμακολύτρα ».

* *

Εἶναι τὸ δράμα αὐτὸ — ἀπ' τὸ ἄλλο, τὸ βαθύτερο, πού προβάλλει — μιὰ ἀληθινὴ

1. « Ἐρωτας στὰ χιόνια ».

Φαρμακολύτρα, ἀλλιώτικα, ἀντίθετα ἀπ' ὅτι τὸ θέλει ὁ τίτλος.

Ἡ ἀνθρώπος πού μετάφραζε σ' ἀγωνία τὸν ἔρωτα — ἀγωνία ἐπάλληλη μὲ τὴν ἄλλη τῆς ζωῆς — γιὰ νὰ ζητήσει συγχρόνως καταφύγιο στὶς πτυχές του πρῶτου οὐρανοῦ του μὲ τὴ φοβισμένη εὐκηνία τοῦ ἔφηβου, ἐκείνου πού τόσο ὑπέροχα προβάλλεται στὰ « Ῥόδινα ἀκρογιαλῶνα » μὲ τὴν ἀνεπίωτη φυγὴ του ἀπάνω στὸ κατακλυσμένο ἀπ' τὰ νερὰ σκαφίδι του μέσα στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο, ὅπου « μόνος μὲ τοὺς λογισμούς του εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κύματος, εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς τρικυμίας », ζητᾷ τὴν « χωρὶς εὐθύνων ἀπαλλαγὴν μέσα εἰς τὸν βῆθον καὶ τὸν λήθαρον », κοιτάζοντας τὸ « ἄσχετο » παίχιδι τῶν ἀστρων, καὶ πού ὑπέκειε στὴν ἀπογνωσμένη του ἀνάγκη νὰ ὀρμηθεῖ, νὰ βυθιστεῖ, νὰ χαθεῖ, νὰ ναρκοθεῖ μὲς στὴν παγωμένη θάλασσα πού θὰ τὸν ἀγκάλιαζε μὲ τὴ « φορικτὴ ζέστη τῆς » γιὰ νὰ « ἐρθοῦν εἰς τὰς αἰσθήσεις του καὶ νὰ τὸν μεθύσουν αἱ εὐδῖαι ὄλων τῶν Ῥόδων τῆς ἀκρογιαλῆς » καὶ « νὰ μεταβληθῇ ὅλη ἡ συνείδησις κι' ἡ ὑπαρξις του εἰς... ἀπόλαυσιν ἀπέριου εὐδῖας » καὶ ν' ἀκούσει μὲ τὴς αἰσθήσεις τὴς ἀπίστευτα διαυγέις, ἀπίστευτα μακρυνές, τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιστρέφει ἀπ' τὸ χάος τῆς ἀνυπαρξίας, σὰ γιὰ πρώτη φορὰ, τοὺς σφυγμούς τῆς ἴδιας του καρδιάς καὶ τοὺς ἀποφλοισμένους ἀντίλαλους τῶν παθῶν του καὶ τῶν γήϊνων « ξετραχηλισμένων » δραμάτων του, ἔρχεται καὶ πάλι, ἀλλὰ στὴν « ἀκμῆ » τῆς « ὥρας » του αὐτῆς τῆς φορὰ, νὰ ζητήσει « ἐν τῇ νάρκη καὶ τῇ ρέμβῃ τῆς νυκτός » ἀνακούφιση καὶ λησμονία ἀπ' τὴν Ἁγία Ἀναστασία τῆς Φαρμακολύτρα.

Ἴδια ἔρχεται, ὅμως ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πιά. Τὸ χάσμα πού ἀνοίξε μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς γήϊνης χαρᾶς « διὰ νὰ γευθῇ κατὰ κόρον τῆς ζωῆς τὴν τρύγα καὶ τὴν πικρίαν », τώρα πού « ἤρχισε ἡδὴ νὰ φθίνῃ », τ' ἀγναντεύει ὀλοένα καὶ περισσότερο: τραγικὴ πραγματικότητα πού ὀρθώνει τὸ ἐπιτακτικὸ τῆς *δὲον* μπροστά του, σὰν τὸν « ὑπόκοφο δοῦπο » τοῦ χειμάρρου πού τὸ κύλισμα τοῦ δεσπόζει στὴ βαρεῖα σιγῆ τῆς νύχτας.

Ἄκουε μέσα του πῶς πρέπει, — καὶ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντᾷ μὲ κατάφραση, μὲ ἀγρία κατάφραση τὸ δέον του, — ἀνοίγοντας, ἐμπνητῆς ὡς τὸ τέλος ὅπως ποτὲ πρίν, τὴς « αἰμάσσουσες » αἰσθήσεις του, νὰ φτάσει, καθυλάττης δεμένος στὸ ὅτι του ἀπ' τὰ βυθισμένα μέσα του νεύρα, νὰ ἀγγίξει ὡς τὸ τρομερὸ χεῖλος τοῦ ὀρίζοντα τῆς καταστροφῆς, φιλώντας μὲ καφερὴ ἐπίγνωση τῆς πραγματικότητάς του τὸν πόνο « ὅπου οὐκ ἐμβαίη βροτὸς ἀνὴρ, οὐ καταβαίη ».

Καὶ στὸ δράμα αὐτοῦ τοῦ διηγήματος ἐπαναλαμβάνεται τὸ θέμα τοῦ ὕπνου, ὅμως δὲν εἶναι πιά ἐκείνος τῶν « Δαιμονίων στὸ

ῤεμα » καὶ τῶν « Ῥόδιων ἀκρογιαλῶν ». Τὸ χάδι τῆς παραίσθησης κλειστικῆς γιὰ νὰ τὸν ἀφήσει ν' ἀτενίσαι, ἐκούσια « ἀνιάτο », τὸν « πόνο πού θὰ ἦταν ἡ ζωὴ του » (1).

Κανένα ὄραμα δὲ ζητᾷ τὸ καταφύγιο τῆς παραίσθησης πιά. « Ὁλὰ τὰ *ὄνειρα* » τοῦ ὕπνου « τὰ εἶχεν ἀφαιρέσει ἡ ἐρηγήσους »: Ἦταν τὸ θαῦμα πού συντέλεσε ὁ ἴδιος « μὲ ἀγρίαν χαρὰν » μπρὸς στὴ βουβαμένη, ἀδύναμη πιά γι' αὐτόν, εἰκόνα τῆς Φαρμακολύτρας: Τὸ φίλημα τοῦ ἔσχατου πόνου: τὸ ἄδραγμά του, τὸ ἀγκάλιασμά του κι' ἡ συντριβὴ του μὲς στὴν πληρότητα τοῦ κλειοῦ τῆς σφαίρας πού ἐντεινόνταν μὲ νικηφόρους σφυγμούς ὀλοένα ἐγγύστερα πρὸς τὴν ἀδιάσπαστη δλοκλήρωση τῆς σὲ κόσμου.

« Εἰς τὰς ὥρας τῆς μοναξίας τῆς νυκτός ἐκείνης τῶν ἀσυναρτήτων προσευχῶν καὶ τῶν ἀκουσίων βλασφημιῶν, ἔπλεον ὡς ἐν οὐρανοῦ εἰς ἄλλον κόσμον. Ἦκουον ἤχους, ψιθύρους καὶ φωνάς. *Μοῦ φαίνεται δεῖ αἱ ἀναμνήσεις καὶ αἱ εἰκόνας αἱ πολιορκῶσαι τὸν νοῦν μου ἐλάμβανον μορφήν καὶ ὄμι, ἐβόμβουν περὶ τὰ ὧτα μου ὡς ὀμῆνος ἀπειράριθμον πτερωτῶν ψυχῶν.* »

Ἡ δραματικὴ πορεία, ἡ τρομερὴ εὐθεία πού ἐντεινόνταν διὰ μέσου τῶν πειραμάτων τῆς ζωῆς πρὸς τὸν ἑαυτό του, εἶχε ἀγγίξει τὸ τέρμα τῆς.

Ἡ « Φαρμακολύτρα » μᾶς μετάδωσε στὴν ἀγρία χαρὰ τῆς τῆς εὐχολῆ τῆς νίκης τοῦ ποιητῆ, τοῦ ἀνθρώπου πού στὴ μόνωση τῆς νεκρικῆς ληκυθίου του δέχτηκε, ἀντιμετώπισε καὶ σύντριψε τὸ τέρας τοῦ ὀράματος τοῦ κόσμου τοῦ βουβου καὶ μυστηριώδους καὶ τῆς ὁμοίας καρδιάς του τῆ σφίγγα πού τοῦ ἐπέβαλε τὴ λύση τοῦ ἀγωνιώδους γρίφου τῆς. Μὰ ἡ προσπάθεια τῆς αἰώνιας καθήλωσης τῶν ἀγκαλιασμένων ἀπ' τὴς ἀπογυμνωμένες αἰσθήσεις ὄραμάτων, τῶν πιωμένων ὡς τὸ τέρμα παθῶν μὲς στὴν ἐρμητικὴ σφαῖρα τοῦ δικοῦ του « ποιητικὸν κόσμου », προβάλλεται σὲ συγκινητικὸν δραματάκι τοῦ Γιαννίου ὅπου κατοπτρίζονται οἱ διαδοχικὲς « καταστάσεις » πού διὰ μέσου τους ἡ δραματικὴ ζωὴ τοῦ ἔφτασε στὴ δραματικὴ « ποιήση » τῆς.

* *

Χειμῶν βαρῶν, οἰκία καταρρέουσα, καρδιά ρηγμαμένη ἦταν ὁ πάμπαρα-Γιαννιός, ὁ « μπάμπαρα - Ἄλεξαντρος ». Καὶ ποθοῦσε λίγη ζέστη, ὅση πέφτει στὴ μοῖρα κόθε ζωντανοῦ ὄντος.

Μάταιος κι' ἀπόκοτος πομπορός, εἶχε δεῖ τὰ περὶφανα καράβια του νὰ βυθίζοντο στὸ ἄρμυρὸ κύμα, τιμωρημένα λὲς γιὰ τὴν τρέλλα τους νὰ διασχίζοντο οἰστρήλατα ἀπ' τὴν ἀνείπωτη ἔληθ τους τὰ στεῖρα τέρματα τῶν ὀρίζοντων, πού τὰ ὄραμάτα τους

πλάταιναν, ἀπεράντων ὀλοένα τὸ μυστηριό τους, — κύκλος πού εὐρύνεται ἀδυσώπητα μπρὸς, στὴν πλώρη πού ποθεῖ νὰ τὸν ἀγγίξει καὶ νὰ τὸν σταματήσει.

Καὶ τώρα πού ἡ τυφλὴ ὄψια τῆς καρένας τους τάχε παραπλανήσει, σκορπίσει, φύτρα ἀκριβὰ ἐνὸς λεπτοῦ γοῦ ἐλληνικοῦ βράχου — παλμῶν τῆς ζωῆς του — στὸ στεῖρον ὀρίζοντα, τὸ κύμα τὸν εἶχε ἀποδώσει γιὰ πάντα αὐτὸν γυμνὸ, ἀγνώριστο, ἔρημο Ὀδυσσεᾶ στὴν Ἰθάκη πού ποτὲ δὲ θὰ τὸν ἀναγνώριζε πιά, μόνον μὲ τὴ μέθην τῶν ὀρίζοντων τὴν τόσο μάταιη μπροστά στὴ ζέστη τῆς ἀνθρώπινης ἀγάπης, τοῦ ἔρωτα μιᾶς γυναικάς.

Ὅμως ὁ « ἔρωτος » γι' αὐτὸν εἶναι ἀγρία τιμωρία. Μὲς στὴ μέθην τοῦ πόνου τοῦ ἔρωτα γιὰ τὴ γεϊτόνισσα « ξεχνάει » τὰ καράβια (!) καὶ ζητᾷ τὴ μέθην τοῦ οὐρανοῦ μὲς τῆς μέθην τοῦ κρασιοῦ γιὰ νὰ « ξεχάσει » τὴν ἄλλη. Καὶ ζητᾷ στὴ νάρκη, τὸν ὕπνο, τὸ θάνατο τὸν οὐρανοῦ, μὲς στὸ πέλαγος τὸ ἀλαφρὸ καὶ ἡμεροῦ τοῦ χιονιοῦ ὄχι πιά τὸ πέλαγος τὸ πικρὸ, τὸ ἀπέραντο μνήμα τῆς φθορᾶς ὅπου ἀνεπίστρεπτα δλα βύθιζαν καὶ πού ἀναδίνει τὸν πόνο τους σὲ κόθε του κύμα, ἀλλὰ τὸ πέλαγος τὸ ἄσπρο, πού ὅλα τὰ κρατεῖ, τὰ ἰσιώνει, τὰ ἐξαγγίζει μέσα του, μνήμα κι' αὐτὸ—ὄχι βόθρος πού ἐκδίδει τὸν ἀνθρώπο στὸ χάος, ἀλλὰ κλειστός, οὐρανοῦ παγῆς ναὸς τοῦ « κόσμου » του. Τὶ πιὸ κλειστοῖ, τί πιὸ ὁμοιοῖ στὸν ἀληθινὸ του πόθο ἦταν οἱ ἄσπροι τοῖχοι πού ὕψωνε γύρω του τώρα ὁ ποιητῆς ἀπ' τοὺς ἄλλους, τὸν ἐρημοκκλησιῶν, πού ἄρκεσαν στὸ μικρὸν Ἄλεκο ὅταν ζητοῦσε ἀπογυμνωμένα γιὰ θέση ἔξω ἀπ' τὸ βλέμμα τοῦ κόσμου μὲ αὐτὸν τὸν ἑαυτό του!

Ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὑπέρατη πραγματοποίηση τοῦ οὐρανοῦ τοῦ δίχως ἐλπίδα προσπελασμένου, τὴ στιγμή τοῦ ἀνείπωτου ἡσυχασμοῦ τοῦ ἐκπορευμένου ἀπ' τὴν ἀγωνία τῆς συντέλεσης τοῦ ὄραματος, τὴν ἀπίστευτη στιγμή πού ὅλες οἱ αἰσθήσεις συγκεντρώνονταν στὴν ὑπέρατη « μνήμη », πού ὄλο τ' ὄραμα τῆς ζωῆς ἐπέστρεψε μέσα του μὲ τὴν ἐπισημότητα τῆς ὑστατης φορᾶς ἀγνώριστα μετουσιωμένο, ἀνείπωτα, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει στὴ « μοναδικήν » ἔνωση ὄχι περίβλημα πιά γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται, ἀγνώριστα ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ ἀγκάλιασει πάλι γυμνὸ καὶ ξετραχηλισμένο, μὰ δικὸ του, ποιήμα τοῦ ὄπως ποτὲ πρίν.

Μὲς στὸ χιόνι θάφτηκε αὐτὸς καὶ τὸ « μακρὸ, στενὸ σοκκάκι » του καὶ ἡ ἀγωνία του καὶ ἡ ἀθλιότητά του. « Ἀπέβαλε τὸ γήϊνον περίβλημά του » (!) γιὰ νὰ κρατῆται,

νω του, τὸ ὑπέρτατο δράμα, τὸ ὑπέρτατο ποίημα.

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ «λύση» τοῦ δράματός του.

Ὁ νόμιμος κάτοχος τῆς Πολυλογουῦς ἀνοηγόκλεισε μιά στιγμή πασαμωδικὰ καὶ βαρυσστιαιμένα τὸ παράθυρο πρὸς τὴ σκηνὴ πού δραματουροῦνταν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος πού πορευόταν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἀγγιξε τὸ ρόπτρο τῆς πόρτας του καὶ τάρραξε τὴν εὐτυχία τοῦ εἰρηνικοῦ σκοταδιοῦ

τῆς βραδυᾶς του.

« Πῶν δὲν τὸν εἶδεν οὔτε αὐτὸς, οὔτε κανεῖς ἄλλος » ἀπ' ὄσους τὸν ἐβλεπαν νὰ κατεβαίνει τὸ σοκκάκι του μόνος « μετὴν λερὴν παρατοῦκαν του » καὶ τὸ σφυσμένο του τραγοῦδι αὐτὸν τὸν « μπάρμπα-Ἀλέξαντρο. »

Εἶχε βυθίσει γιὰ τὸ νόστο του πρὸς μιὰν Ἰθάκη πού μέσα του εἶχε ἀναβρῦσει, πού μόνη τὸν ἀναγνώριζε καὶ τὸν δέχονταν.

Τέτοια ἦταν ἡ «λύση» του. Δὲν τὴ ζοῦσε : τὴν τραγουδοῦσε μέσα του.

Δ

Μὰ πίσω ἀπ' τ' ἄσπρα μάτια πού μόνια ζοῦσαν κ' ἀτένιζαν πρὸς τ' ὄραμα τὸ μέσα, ἐνὸς ὁ νόμιμος κάτοχος τῆς Πολυλογουῦς, ἱκανοποιημένος πού δὲν εἶχε τίποτα δεῖ, ζοῦσε εἰρηνικὰ καὶ ξεχασμένα τὴ βραδυὰ τὴν τόσο, τόσο γλυκειὰ, τὴν ὁμοία μετὶς ἄλλες, μετὶς ἄλλες, πού τὸν ὀδηγοῦσε ἤρεμα — γιὰτί ποτὲ δὲν ἐβλεπε τίποτα — πρὸς τὴ μοῖρα πού εἰρηνικὰ ἀτένιζε μετὶς τὸ χειρομύλιμα τῆς κυρᾶς του, μετὶς τὸ γαϊδουράκι του καὶ μετὶς τὰ παιδιὰ του, — πίσω ἀπ' τ' ἄσπρα μάτια τοῦ νεκροῦ μετὶς στὴ ζωὴ ποιητῆ, πού ὀλόκληρα χρόνια, δεμένους μετὶς τὸ ἀκίνητο σῶμα του, ζῆσε ὡστόσο, τραγικὰ λυτρωμένος, « κρατερὸ ἄλλο » ἔχων, Σίσυφος πού ἡ πέτρα του δὲν κυλοῦσε πάλι καὶ πάλι κάτω στὸ ρέμα, μὰ πού τὴ βαστοῦσε μ' ἀγωνία — μαρτύριο καὶ σωτηρία του — χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν ἀπιθῶσει στὴν κορφή, χωρὶς ποτὲ ν' ἀποστάσει ὑψωντάς τὴν, μετὶς τὸν τρόμο πῶς ὅλο τὴ χάνει καὶ τὴν « ἀφατὴ μέθη » τῶν στιγμῶν πού ἐντείνονταν ἀγγιζόντας τὸ χεῖλος τῆς θείας χαρᾶς, — πίσω ἀπ' τὰ μάτια πού ζοῦσαν ἀφάνταστα ἔντονα ἔρχονταν τ' ὄραμα τοῦ κοσμοῦ του μετὶς τὸ μαλακὸ βῆμα τῆς αἴσθησῆς πού εἰσδύει στὴ συνείδηση τοῦ ἀποδομένου ἀπ' τὸ θάνατο σιγὰ σιγὰ τὴ ζωὴ.

Ἐρχονταν, ἀλαφρὸ σάν τὸ χιόνι πού τὸ σκέπαζε, ἀρθρωμένοι ἐν' ἀνεύρωτο στὴν αἰολικὴ λύρα τραγοῦδι, πνοὴ σὲ νέες καλαμιές, σὲ ἀμμοῦς γυμνοῦς, σὲ πέλαιγα χαμόγελο ἀτέρμονος καὶ σὲ νησιά ξανθοῦ φωτός, ὑπέρτατους πόθους τοῦ γαλαξίου.

Ἐρχονταν ὅλα ὅσα ὁ ναυτικός μετὶς τὸν ἀσιγαστο πόθο, « πούχε γίνει ἀγυρισία του » στὸ γλυκὸ νησί πού μόνον τὸν καπνὸ τῶν ξένων του ἐστιῶν ἀντίκρουζε, εἶχε δεῖ μετὶς τὸ ἀθύρθενο βλέμμα του πού γι' αὐτὸ δὲν ὑπῆρξε νόστος.

* *

Ἐρχονταν τὰ ὄραματα τοῦ ταξιδιοῦ μετὶς τὸν «μεγάλον κόσμο» τῶν ἀνθρώπων μετὶς τὶς μορφές τους τὶς κινούμενες στὸ μυστήριό τους. Ἐρχονταν ἤρεμα κρατώντας τὴ λύση τους ἔρχαν στὴν γλώσσα πού ἡ-

ξερε νὰ μαντεύει τὸ ἀσπρισμένο βλέμμα του.

Ἐρχονταν οἱ μορφές τῶν ἀνθρώπων, φέρνοντάς του τὸν πόνο τῆς ὑπαρξῆς τους, καὶ συναθοῦνταν γύρω στὴ λύρα του ὅπως οἱ σκιές γύρω στὸ σπαθί τοῦ Ὀδυσσεᾶ, γιὰ νὰ περάσουν μέσα ἀπ' τὶς χορδές τῆς καὶ νὰ πιοῦν τὸ αἶμα πού τοὺς ἔδινε φωνὴ γιὰ νὰ ποῦν τὴν ἱστορία τους.

Ἐρχονταν τὸ παρελθόν μετὶς τὴν ἀρμυρὴ, ἀνείπωτὴ ἀτμοσφαῖρα του, ὁ Φραγκούλας μόνος στὸ κατώφλι τῆς ἐκκλησιᾶς του ἀγνάντευε πέρα στὸν ὀρίζοντα ποῦθιοιζε νὰ ξεμακραίνει ἀτέλειωτα ἀπ' τὸ ἐρημητήριό του, τὶς ὥρες τῆς ζωῆς πού δὲ θ' ἐπέστρεφαν καὶ τὰ « γενόμενα » πού δὲ θ' « ἀπεγίνοντο » πιά.

Ὁ Καπετὰν Γιωργάκης ὁ Μ. ἀνέβαινε μεγαλόπρεπος βαβαλάρης, ἀσθμαίνοντας, ἄρρωστος καὶ ὑπέροχος, νὰ συναρτῆσει τὸν ἄγγελό του.

Διαπόντιος ὁ νεκρὸς ταξιδιώτης ἔρχονταν πρὸς τ' ἀκρογιάλι, ἀποδομένος ἀπ' τὰ κύματα, κ' ὁ Ἀμερικάνος μετὶς τὴν «τύχη» πού σκόρπισε, κ' ὁ Γιάννης μετὶς τὸ σοκκάκι του, κ' ἡ Χαδοῦλα μετὶς τοῦ αἵματος τῆς ψυχῆς τῆς κ' ὁ Γιάννης ὁ Ταπὸς πού δὲν ἀνγοικοῦσε τὴ γλώσσα τῶν ἀνθρώπων, κ' ἡ Πολυλογουῦ μετὶς τὴ μικροπολιτικῆς τῆς, κ' ὅλοι οἱ ἄλλοι μετὰ τὰ δράματα καὶ τὶς μικροῦποθέσεις τους, μετὰ τὰ δνεῖρα καὶ τοὺς μικροῦπολογισμοὺς τους, ὅλοι αὐτοὶ πού πέρασαν κοντὰ στὸν ξένο ναυβάτη καὶ πού ὄρθωναν τὴ σκιά τους μετὶς στὴ μνήμη του ὅπως τὰ δέντρα τὴ νύχτα ἐντεταμένα στὸ μυστήριό τῆς σιωπῆς τους, σφίγγονταν γύρω στὴ λύρα του μ' ἀγωνία. Καὶ σ' ὅλους τὸ αἶμα τὸ φυλαγμένο ἀπ' τὴ λύρα τοῦ σκυμένου πρὸς αὐτὴς ἥρωα ἔδωσε τὴ γαλήνη τῆς ἐκφρασης.

Ἐρχονταν, περνοῦσαν καὶ ἀναδίνονταν μετὶς τὸ παλλόμενον τραγοῦδι του τὰ πέλαιγα μετὶς τοὺς θυμούς καὶ τὸ γέλιο τους, οἱ μεσογαϊκὸι βράχοι, οἱ ράχες μετὶς τὴ δροσιά τῶν δρομιῶν τους, οἱ νύχτες, οἱ φουρτούνες, οἱ γαλήνες καὶ τ' ἀκρογιάλια τους, οἱ κάμποι καὶ τὰ μεσημέρια, ἡ φύση ὅλη πού ἤξερε, ἐρωμένη ἀπεραντῆ, μετὰ τὰ πάθη,

τὶς ἀγνωστες στοὺς ἄλλους διαθέσεις τῆς, τοὺς θυμούς καὶ τὶς καλοσύνες τῆς πρὸς αὐτόν, μικρὸ χαμένο τὸν ἀπεραντοσύνη τῶν κόλπων τῆς λυράρης.

Ἐρχονταν ἡ παλιὰ Μεσόγειος μ' ὅλο τὸ παρελθόν τῆς, ζωντανὴ ἀκέραια μετὶς τὴν «μικρὰν νησίδα» του. Ὅλα ἔρχονταν μαντεμένα, ποιημένα ἀπ' τὸν νατεμ, ποιητὴ καὶ μάντη, τραγοῦδι τῆς μέθης καὶ τοῦ ὄνειρου, καθηλωμένα στὴ γλώσσα τῆς ὑποβόλης.

* *

Ἐλεύθερα ἀπ' τὰ κιγκλιδῶματα τῆς πλοκῆς, — πᾶνω ἀπ' τοὺς ἀφελεῖς λογαριασμούς τῶν πιθήκων, πού σείοντας τοὺς διαβήτες καὶ τὰ ὑποδεκάμετρα πού ἐκλεφαν ἀπὸ ξένους δασκάλους, νομίζον ὅτι θὰ εἰσδύσουν στὸ μυστικὸ τοῦ ἀνθρώπου ἄν, τὴν ὥρα πού κοιμᾶται, μετρήσουν τοὺς σπονδύλους του, — ἐλεύθερα ἀπὸ «σκοπούς», — σ' ἄλλη ὑπάκουαν τὰ ποιήματα τοῦ ἀνάγκη κ' ἄλλος στάθηκε ὁ σκοπὸς τους :

Ἐπάκουαν σὲ μιὰ οἰκονομία πού μόνον τ' ὄνειρο γνωρίζει. Ὅταν καλοῦνταν ἀπ' τὸν ἀρμυρὸ βυθὸ τῆς λίμνης πού τᾶθαβε μέσα τῆς στὸ «φρίσσον» ρεῦμα τοῦ ζυπνήματος πού τὶς ἔκαναν νὰ περνᾶν — σπηλιάδες ἀπὸ σκοτάδι καὶ χαμόγελο — στὴν ἐπιφάνεια, μορφές πού περίμεναν στὴ λησιμονιὰ γιὰ ν' ἀνεβῶν πρὸς τὴ λύρα του, κινούνταν μαζί τους — καὶ στοχάζονται πῶς ἐκείνη τὴν ὥρα ὅλο τὸ ἄπειρο πλήθος τους θ' ἀνασκίρτοῦσε μιὰ ἀνείπωτὴ στιγμή, ἔξαναβυθόντας εὐθὺς ἀμέσως στὴν καθήλωσση τῆς ἀναμονῆς του — κινούνταν κ' ἀνέβαιναν στὸν ἀφρὸ, στὸν ἀρμυρὸ διεσταλμένο καθρέφτη τοῦ βλεμματός του, μορφές ἀδελφές ποῦχαν μείνει ἀνωμένες πολὺν καιρὸ στὴ μεγάλη ἀναμονὴ ἐκεῖ κάτω, πού συμπλέκονταν, διέκοπταν, ἀκολοθοῦσαν δειλὰ ἢ καὶ παραμέλιζαν ὀλότελα τὶς ἄλλες γιὰ νὰ ἔρθουν καὶ νὰ «μιλήσουν», νὰ «ποιηθοῦν».

* *

Ἐρχονταν στὴ γλώσσα τους, στὴ γλώσσα τῆς ὑποβόλης, στὴ γλώσσα πού δὲν εἶχε χαράξει ὁ δάσκαλος, ὁ Μιστριώτης, οὔτε ὁ διδάσκαλος, ὁ Ψυχάρης, ὅχι στὴ « γλώσσα μας », ὅπως λέμε θωπεύοντας τὴ μητρικὴ λαλιὰ μετὶς οἰκειότητα, μὰ στὴ γλώσσα πού « δίδαξε » τὰ δράματα τῆς καὶ « ἐποίησε » τὴν ἔπιποιτία τῆς μετὶς τῆς Μεσόγειο ἢ Ἐλλάδας τῶν τριάντα αἰώνων, ἢ Ἐλλάδας τῶν αἰοιδῶν, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Ρωμανοῦ, τοῦ Κορνάρου, τοῦ Παπαδιαμάντη, στὴ γλώσσα πού τ' ἀλληλοσυγκρούμενα, ὀργαστικά κύματα τῆς ἀπειροχρόνης παραφωνίας τῶν χρωμάτων τῆς, τῶν ἀνεπίστα ὑποβλητικῶν, ὁμοία σκέπαζε κ' ἔκρυβε τὸ τυπικὸ τελάρο τῆς «καθαρεύουσας» πού τῆς σάν πρόχειρο, στατικὸ φόντο ὁ ποιητῆς,

ὅπως τοὺς τενεκέδες καὶ τὰ παλιόπανα πού ἤρε μπροστὰ τοῦ ὁ Θεόφιλος Χατζῆ Μιχαήλ, σκέπασε τὸ ἄνθος καὶ τὸ κύμα τοῦ Αἰγαίου μετὶς τὶς εἰδωλοχριστιανικὲς μορφές του. Ὁ αἶων τῶν « διδασκάλων », πού ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συζύγου τῆς «μικροπολιτικίζουσης» (!) καὶ « πολυλογουῦς » σοφίας (!) ἀνοηγόκλεισε πρὸς τὰ ἔργα του τὸ σκουριασμένο παράθυρο τῆς ἐστίας τῆς, εἶδε τοὺς τενεκέδες καὶ τρώμαξε. Δὲν πρόφτασε νὰ καλοῖδαί τὴν εἰκόνα ἦταν ἀπορροφημένος ἀπ' τὸ χειρομύλιμα τῆς κυρᾶς του κ' ἀπ' τὸ μηρῶκισμα τοῦ «γαϊδουρακιοῦ» του, πού τὸ εἶχε δέσει μετὰ ἀρκετὰ μακρὸ σχοινί γιὰ νὰ τρώει πότε τὸ δικό του καὶ πότε τὸ ξένο, τὸ εὐρωπαϊκὸ ἄχειρο, καὶ παρακολουθοῦσε μ' ἀδημονία τὰ θορυβῶδη «ἀτυχήματα» τῆς χώνεψής τους. Δὲν εἶδε τὸ μικρὸ Θεόφιλο, τὸ μικρὸ Φήμιμο πού τοῦ πρότενε μιὰ στιγμή τὸν αἰώνιο καθρέφτη τῆς πρωτόπλαστης, ἐξαχσμένης, μεσογενεακῆς ψυχῆς του, πού, ξένος μετὶς στὴν πολιτεία του, κατέβαινε τὸ παράμερο σοκκάκι του γιὰ ν' ἀπομονωθεῖ ἀπ' αὐτὴν μετὶς στοὺς τοίχους πού τοῦ ἀνοίγε τὸ χιόνι.

Ἡ γλώσσα πού τραγοῦδοῦσε τὸ τραγοῦδι τοῦ ἔφευγε ἀπ' τὸ λειλιόδιο τῆς φιλολογικῆς συνείδησης τῆς ἐποχῆς, κ' ὁ ποιητῆς εὗρισκε πνιγμένες τὶς αἰσθησεις πού μάτανα «ἐπείραζε» μετὶς τὸ τραχύ, διεισδυτικὸ, εὐαίσθητο κ' ὀργανιστικὸ αἰσθησιακὸ χρῶμα του.

Ἡ ἐποχὴ μετρήσε μετὶς τὸν κανόνα τῆς καὶ τοποθέτησε τὸ ἔργο του στὸ περιθώριο τῆς σκάλας τῶν «ἀείων» τῆς καὶ ἀπέναντι στὴ βαθμίδα τῶν ὄχι «βαθυστόχαστων», ὄχι «μελετημένων», καὶ—γιὰ κάποια σκοτεινὴ καὶ σάν ἀπὸ εἰρωνεῖα προερχόμενη αἰτία — «μυστηριώδως θελακτικῶν ἀναγνωσμάτων».

Αὐτὸ πού δὲν τοῦ συγχώρεσε προπαντὸς ποτὲ, ἦταν πῶς ἡ συγκίνησή του δὲ μπορούσε ν' ἀναχθεῖ στὰ χαλκευμένα ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ Βορρᾶ καλοῦσια, τὰ κρεμασμένα ἀπὸ πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι τῆς, — φθαρμένες φορεσιές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ παλαίωματος, — ὅπου προσπαθοῦσε ν' ἀνάρρηχηθεῖ.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν στὰ μάτια τῆς ἕνας λυρᾶρης χωρὶς ἀνησυχίες, χωρὶς «προβλήματα», χωρὶς «ιδέες», χωρὶς «ἀγωνίες», χωρὶς «δράματα». Δὲν ἦταν «μυθιστοριογράφος» κἂν : ποιητῆς εἰδυλλίων ἦταν, ἐκπληκτικῶν κ' ἀδιάφορων γιὰ τὴν ἀπλοικότητα τους.

Δὲν ἦταν «δικὸς τῆς», Δὸν Κιχώτης μετὰ «συνείδηση» τῶν ὄπλων του, ἀλλὰ *φλύαρος Βυζαντινὸς ρασοφόρος* ...

Φλύαρος σάν τὰ κύματα τῆς Μεσογείου καὶ τ' ἄνθη τοῦ Σκαμάνδριου πεδίου ! ... Οὐδὲς φθόνος : Ἐχουν δεῖ τόσο περισσό-

1. * Ἐρωτας στὰ χιόνια. *

τερα απ' τὸ συντριβάνι καὶ τοὺς πανσέδες τοῦ Κήπου τῶν Μουσῶν!... Ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ τὰ φιμώσῃ;

Τὰ «Εὐριπίδια» πού ἀντιπροσώπευαν γι' αὐτὸν τὴν ἀνεπανόρθωτη ἀπομάκρυνση ἀπ' τὴ γηϊαία ἑλληνική κοιλίδα, πού ἔρχονταν μὲ τὰ προβλήματα καὶ τὶς θεωρίες τους νὰ θορυβήσουν ἀπάνω στοῦ λογιεῖν τους πού δὲν ἐφάπτονταν πάνω στὴν αἰώνια γαλανή ὀρχήστρα πού τῶζωνε, δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ φιμώσουν.

Ἐκεῖνα ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ προβλήματα τοῦ «κοινωνικοῦ» συνόλου, μὲ τὴ γλώσσα του, μὲ τὶς ἀνάγκες του τὶς ὑστερογενεῖς καὶ μὲ τὰ δράματα πού ἐκεῖνο δημιουργοῦσε. Ὁ Παπαδιαμάντης ἀκούονταν στοῦ δράματος ὅπου στοῦ λογιεῖν ἕνας στέκονταν ὑποκριτής: «Ὁ ἀνθρώπος»: αὐτὸς ὁ ἴδιος

μὲ τὴν ἀνταπόκρισή του στοὺς ἥρωές του. Ὅχι τὰ άτομα Α καὶ Β μὲ τὶς διάφορες ὑστερογενεῖς φύσεις συγκρούσεις τους, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο ἔνδ μὲ τὶς πρωτογενεῖς, αἰώνιας ἀξίας διαμάχες του. Τὸ ζῶσε ὁ ἴδιος καὶ τὸ ἔργο του δὲν τὸ «ἐκλήρτυτε», ἀλλὰ τὸ «ὑπέβαλλε». Ἦταν τὸ δρᾶμα πού ἔγραφε ἡ μητέρα Μεσόγειος. Ἐκεῖνο τὴν ἡχῶ ἐπανάλαβε ἀκούραστα, τὴν ἡχῶ πού ἀκούγεται πάντα «ἀγῆρας», πάντα πὸ νέα ὄσο ἐπαναλαβαίνεται. Εἶναι ἡ ἡχῶ ἡ σκοτεινὴ στὸ αἰώνιο τῆς μυστηρίου καὶ πάμφωτη στὴν ἔκφραση τῆς ζωῆς τῆς.

Ἄκουστε τὴν μὲς στὸ τραγοῦδι του, μὲς στὴ λέξη του, μὲς στὴν ποιότητα τῆς φράσης του, μὲς στὴν οὐσία τῆς εἰκόνας του καὶ μέσα στοῦ δράματος τοῦ κόσμου του καὶ τοῦ ἀνθρώπου του!

Ε'

Ἀπ' τὸν Ὀμηρο σ' αὐτὸν, γλώσσα καὶ ζωὴ, λέξη καὶ εἰκόνα, ἔκφραση καὶ οὐσία, βγήκαν ἀπ' τὸν ἴδιο καρπὸ πού κράτησαν στὰ χέρια τους, πούφεραν στὰ χεῖλιά τους, πού ἀνοίξαν τὸ κουκούτσι του γιὰ νὰ μεταλάβουν τὸ δεμένο πικρὸ σπὸρο του οἱ τραγοῦδιστές.

Ἄντε τὰ ἐπίθετά του! (1) Δὲν εἶναι προῖον ἀποθησαυριστικῆς μελέτης ἡ ὀμηρικὴ τους καταγωγή, σύνταξη καὶ ἔννοια, ἀλλὰ ἀνάγκη. Εἶναι λάμψεις ἴδιες πού πήδησαν γιὰ τὸ βλαίο, ἡδονικὸ σταμότημα τοῦ δράματος, ὑπακούοντας στοῦ μηχανισμοῦ τῆς καθαρῆς, τῆς ἄμεσης, αἰσθησιακῆς κατάληψης τοῦ κόσμου, τῆς τόσο ἀσχετῆς μὲ τὸ ἐπιφυλακτικὸ, νοσηριαρχικὸ καὶ σκοτεινὸ κάποτε προσπέλασμα τοῦ ἀπ'τὴ συνθησιμένη διάνοηση τοῦ βορρᾶ, ὅπου ἡ λέξη ἐξαντλεῖται συνήθως καθορίζοντας τὰ εἶδη.

Ἀναλυτικὴ, ἀποσυνθετικὴ ἐκείνη, μὲς ἀπ' τὶς εἰκόνες (πού δὲν εἶναι δράματα), φτάνει στοῦ σκοποῦ: στὴ διαφοροποίηση, τὴν τοποθέτηση τῶν φαινομένων τους στ' ὀμιχλῶδες ψυχολογικὸ φόντο ὅπου χάνεται καμιά φορά ὁ λογιασμός.

Αὐτόματα ὁ Μεσογειακὸς ἀνασυνθέτει. Ἀπ' τὴν ἐπαφῆ τῶν αἰσθησῶν του μὲ τὸν κόσμο γεννᾶ τ' ἔργο πού τὸν γεμίζει γηθοσύνη. Δὲν ἀποδελτιώνει τὶς σχέσεις τῶν πραγμάτων αὐτὸς, ἀλλὰ τὰ πίνει μὲ τὶς αἰσθήσεις του καὶ τὰ νιώθει στὴν πληρότητά τους, χωρὶς νὰ τὸν τρομάζει ἡ πολυφωνία τῆς ὄψης τους.

Ὅχι τὸ γεγονός γιὰ τὴν ὑπόθεση πού ἀπασχολεῖ τὸ νοῦ, μὰ γιὰ τὴν συγκίνηση του πού χτυπάει τὶς αἰσθήσεις.

Ἡ ἀνησυχία — στοῦ «Μποῦφ» τὸ π'λί — ὅτι ὁ ἄντρας τῆς Καπετάνισσας ἔπαθε κακό, εἶναι μιὰ μοιραία λογικὴ συνέ-

1. Βλέπε τὰ κείμενα πού ἀναφέρω πῶς ἀνωτέρω.

πρωτόπλαστη παιδικὴ δίψα του, τὴν οὐσία ἐκείνη, πού γι' αὐτὸν ἀποτελεῖ τὴν οἰκίω-τερη συγκίνηση τῆς εἰκόνας;

Ἄκολουθετε ἀκόμη τὸν Ἀγάλλο: «Ἐκεῖ καθὼς ἔστρεφε τὸ βλέμμα μίαν φωνὴν ἔξω πρὸς τὸ πέλαιος καὶ μίαν πρὸς τὰ ἄνω τοῦ Κάστρου, ἔν παραθύρου ἀπὸ μίαν οἰκίαν, ἀντικρῶ στοῦ κανόνι, ἠνοιχθῆ με τριγμὸν ὡς ἐξ ἐσκωριασμένων στροφῶν, ἐκ τῆς ὑγρασίας τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς ἀνερχομένης διηνεκῶς ἄλμης τῶν κμάτων εἰς τὴν θαλασσογεῖτονα ἐκείνην ἀκτὴν ὅπου διηνεκῶς διεξήγετο ἡ πάλῃ τῶν στοιχείων.»

Καμιά σημασία δὲν ἔχουν ὅλ' αὐτὰ γιὰ τὴν ἱστορία πού διηγεῖται. Ὁμοῦς αὐτὰ καὶ μόνον τὴ δικαιώνουν στὴ συνείδησή του. Ἡ οὐσία τῆς ὄλης εἶναι μέσα τους: εἶναι ἡ ὑποβολὴ τῶν «ἀψύχων» μὲ τὴν τρομακτικὴ ζωντάνια τους.

**

Ἄν στοῦ μηχανισμοῦ τῆς γένεσης τῶν εἰκόπων του μὲς ἀπ' τὸ συναίσθημα εἶναι αἰσθητὴ μόνον ὁ ὅποιον προσέξει τὴ γενεολογία τους ἢ μεσογειακὴ ψυχὴ, μὲς στὴν παράσταση μπορεῖ ὁποιοσδήποτε ν' ἀναγνωρίσει τὴν τέλεια τῆς ἔκφραση.

Στὶς ἐπικὲς του εἰκόνες κινεῖται, ζεῖ ὁ λόκληρη μὲ τὶς θεότητες, τοὺς «βροτούς», τὴ φύση καὶ τ' ἄλλα κτῆνη τῆς.

Θρησκευτικὲς εἰκόνες, εἰδυλλιακῆς, ἀγροτικῆς καὶ ναυτικῆς, εἰκόνες τῆς ἀνθρώπινης ἀθλιότητος, τῆς θείας καὶ φυσικῆς παντοδυναμίας, προβάλλουν μὲς στὴν ἴδια τοιοχογραφία μὲ τὴν πεποίθηση πὼς τίποτα στὸν κόσμο δὲ γεννήθηκε νομιμώτερο ἀπ' τ' ἀδέλφωμά του.

Ἀνοίξετε ἐδῶ καὶ κεῖ τὴν «Ἀγάπη στοῦ γκρεμοῦ» πουθενά δὲ θὰ τὰ βρῆτε πῶς ἐλεύθερα ἐνωμένα. Νὰ ἕνα βουκολικὸ ἀπόσπασμα:

«Ὁ ταῦρος ἦτο πυρρὸς, γενναῖος (1), ὑψηλὸς, καὶ εἶχεν ἀληθῆς μεγαλεῖον εἰς τὸ στασίον του. Ἡ ἀγέλας ἢ πρώτη ἦτο ἐφάμιλλος μὲ τὸν ἐπιβήτορα κατὰ τὸ μὲγάλανον καὶ τὴν ἀκμῆν. Πελωρία ἦτο ἡ λέκάνη καὶ οἱ λαγόνες, οἱ δὲ μοστοῖ τῆς, σφικτοί, ἐλικνίζοντο μὲ χάριν εἰς τὸ βάδιμα τῆς.»

Ἔνα δάμαλῆς ὠραία, πυρρὰ ὅπως ὁ μέγας ταῦρος, μόλις ἔψαισε τὴν θλίψιν κ' ἐπὶ πῆδα χαριέντες περὶ τοὺς θάμνους κάτω τῆς στέρνας, δύο δὲ μόχοι τρυφεροί, ὁ εἰς λευκάτων, ὁ ὑστερος ὀρθῶν τὸ χρῶμα, ἐσκίρτων κ' ἔπαιζον περὶ τὰ ὀπίθια σκέλη τῆς μητρός του. Τέλος ὑπῆρχεν ἀρμονία καὶ κάλλος εἰς τὸ βουκόλιον τοῦτο, ὅπου ἀσπίνως ὑπάρχει εἰς οἰκογένειαν ἀνθρώπων ἐξ οἴκου οὕγενους.»

Πλαίι στ' ἀγροτικὰ, τὰ θρησκευτικὰ ἔργα

1. Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικῆς μου. Προσέξτε αὐτὲς τὶς λέξεις, αὐτὰ τὰ ἐπιθέτα. Λές πὼς ἀναπῆσαν ἀπὸ κρητομικηναϊκὴ παράσταση.

ἔρχονται μὲ τὶς τελετὲς τῆς λατρείας — ἴδια ὅπως στὸν Ὀμηρο ἢ τὶς κρητικῆς εἰκόνες — νὰ δώσουν μ' ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης τὴ συγκίνηση τῆς ζωῆς.

Ἐπάνω στὸν βράχο τῆς ἐρήμου ἀκτῆς ἀπὸ παλαιούς, λησμονημένους χρόνους εὐρίσκειτο κτισμένον τὸ ἐξακκλησι τῆς Παναγίας τῆς Κατεοδῶτρας. Ὄλον τὸν χειμῶνα παππᾶς δὲν ἤρχετο νὰ λειτουργῆσι. Ὁ βορρηᾶς μαίνεται καὶ βροχᾶται ἀνὰ τὸ πέλαιος τὸ ἀπλωμένον μαυρογάλανον καὶ βαθύ, τὸ κύμα λυσσᾶ καὶ ἀφρίζει ἐναντίον τοῦ βράχου. Κι' ὁ βράχος ὕψωνε τὴν πλάτην του, γίγας ἀκλόνητος, στοιχεῖο ριζωμένον βαθεῖα στὴν γῆν καὶ τὸ ἐρημοκλήσι λευκὸν καὶ γλαρόν ὡς φωλεὰ θαλασσοετοῦ στεφανώνει τὴν κορυφὴν του.

Ὄλον τὸν χρόνον παππᾶς δὲν ἐφαίνετο καὶ καλόγηρος δὲν ἤρχετο νὰ δοξολογήσῃ. Μόνον τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων κατέβαιναν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ βραχώδους βουνοῦ, ἀπὸ τὸ λευκὸ μοναστηράκι τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, σεβάσμιος, μὲ φτερουγίζοντα κάτασπρα μαλλιά καὶ κυματίζοντα βαθεῖα γένεια, ἕνας γέροντος ἱερέως ὡς νεοττός τῆς ἀνω καλιᾶς τῶν Ἀγγέλων, διὰ νὰ λειτουργῆσι τὸ παλαιόν, λησμονημένον ἐρημοκλήσι. Ἐκεῖ ἤρχοντο τρεῖς τέσσαρες βοσκοί, βουνίσιοι, ἀλειτούργητοι, ἤρχοντο μὲ τῆς φαμίλιες τῶν τῆς ἀνέβαλτες καὶ ἀπραχτες, μὲ τὰ βοσκοπούλα των τ' ἀχτένιστα καὶ ἄνιφτα, πού δὲν ἤξευραν νὰ κάνουν τὸ σταυρὸ τους, γιὰ ν' ἀγιασθῶν καὶ νὰ λειτουργηθῶν ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας ὁ γηραιὸς παππᾶς μὲ τοὺς περυσίζοντας βοστρύχους εἰς τὸ φύσημα τοῦ βορρᾶ καὶ τὴν βαθεῖαν, κυμαίνομένην γενεαῖδα, κατέβαινε κάτω εἰς τὸν μέγαν ἀπλωτὸν ἀγιαλὸν ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἀγρίους θαλασσοπλήκτους βράχους, διὰ νὰ φωτίσῃ κι' ἀγίασῃ τ' ἀφῶτιστα κύματα.» (1)

Σπάνια ἢ χαρὰ τῆς αἰσθησης, ἢ ἐγκόσσια ἀγάπη τοῦ δράματος εἶναι μεγαλύτερη, καὶ πλουσιώτερη ἡ δημιουργικὴ συγκίνηση του παρὰ σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι.

Ἄλλὰ νὰ καὶ τὸ ἐκκλησιακὴ τῆς «Ἀγάπης στοῦ γκρεμοῦ»:

«Ὁ ναῖσκος τοῦ Ἀρχαγγέλου προέβαλλε λευκὸς, ἀφελῆς κάτω τῆς ἀποτόμου κορυφῆς τοῦ βουνοῦ, ἐπὶ πρόσωπον τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἀνὰ τὸ κλίτος τὸ ἐλαίοφυτον ὕψοθεν τῆς χαριτωμένης κοιλάδος. Τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ τῆς μικρᾶν χιβάδα του προέκυπτεν ὡς μέτωπον ἀγόνον καὶ θεῖον καὶ ὑπ' αὐτὸ τὸ ἱερὸν βῆμα, εἰς τοὺς πόδας τῆς χιβάδας ἀνέβλυζεν ἡ πλουσία, δροσερὰ βρύσις.»

Ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ τοῦ εἶναι οἰκείος σάν εἰκόνα πού ὁ ἴδιος ζωγράφισε καὶ σάν λειψανὸ τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας ἀγκα-

(1) «Τ' ἀγνάντεμα».

λιάζεται και σμίγει με τὰ ζωντανὰ κλωνάρια τῆς ζωῆς, με τὰ πλοκάμια τῆς γῆς πού κράτησαν πάνω στο δροσιμένο ἀπ' τὶς πηγές στέρνο τῆς τοῦ τραχείς εἰδωλοατρικῆς σηκούς. Περνάει κι' ἡ εἰκόνα του με τὶς ἄλλες ὄλες, με τὰ μακρυσμένα ναυαγία τῆς μνήμης του, με τὸν Νήφωνα καὶ τ' Ἁγιον Ὅρος.

Ἔτσι μᾶς μιλάει καὶ στὴ «Γλυκοφιλοῦσα», μεταξύ τῆς εἰκόνας τοῦ ταύρου τοῦ Θεοδόση καὶ μῆς καταιγίδας, γιὰ τὸ παρεκκλήσι τὸ «κτισμένον ἐπάνω εἰς τὸν βράχον, τὸ μαστιζόμενον ἀπὸ θεέλλας καὶ λαίλαπας, λικνιζόμενον ἀπὸ τὸ ἀειτάραχον καὶ πολύρροιβδον κύμα, ναυαριζόμενον ἀπὸ τὰ ἄσματα, τὰ ὅποια ὁ ἀνεμὸς ἐφαλλε δι' αὐτὸ εἰς τοὺς σκληροὺς βράχους καὶ τὰ ἠχώδη ἄντρα». Καὶ διακρίνεις ὅτι τῆ φοβερῆ, μουσικῆ καὶ γηθόουνη λειτουργία τῶν στοιχείων, τὴν παρακολουθοῦσε με τὴν εὐλάβεια, μ' ὅση χριστιανικὴ προσήλωσι ἀκούγε τὸ «Πειοικιλμένη».

Ἐπὶ τέσσαρες τοῖχοι ἴσταντο ἀκόμη ἀρραγεῖς, πετρομελιωμένοι, σώζοντες μικρὸν ἐπιχρύσμα ἀπὸ παλαιοῦ καιροῦ περὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν, χορηγισμένοι καὶ μαυροπράσινοι περὶ τὴν βορειοανατολικήν. ... Ὀλόγυρα εἰς τοὺς τοίχους, ὑψηλὰ ἄνω τῶν ὑπερθύρων καὶ ὑπὸ τὰ γείσια τῆς στέγης, ὠραῖα μικρὰ πινάκια παλαιῶν χρόνων ἦσαν ἐγκολλημένα, σχηματίζοντα μέγαν σταυρὸν ἐπὶ τῆς χιβάδος τοῦ ἱεροῦ βήματος πρὸς ἀνατολὰς μετὰ ὑποποδίου εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Τ ἐκ πέντε ἄλλων πινακίων καὶ ἄλλους δύο σταυροὺς δεξιῶθεν καὶ ἀριστερόθεν, ὑπερῶν τῶν δύο παραθύρων τοῦ χοροῦ καὶ τέταρτον σταυρὸν ἄνω τῆς φλιάς τῆς εἰσόδου δυσμῶθεν. Καὶ τὰ ὠραῖα, παλαιὰ πιατάκια ἦσαν ὅλα χρωματιστά, γαλάζια καὶ ὑποπράσινα καὶ κιτρινωπά καὶ λευκά, με κλαδάκια καὶ με ἀνθρωπάκια καὶ με πουλιὰ φιλοκάλως καὶ κομψῶς διατεθειμένα, στίλβοντα εἰς τὸν ἥλιον, *χάρμα τῶν ὀφθαλμῶν*, κειμήλια, ὑψηλὰ κείμενα, στερεὰ βαλμένα εἰς τὰς κόγχας τῶν, ἀφελῆ ἀναθήματα, λείψανα παλαιῶν χρόνων, περισώματα ἀρπαγῶν καὶ δηλώσεων παντοίων ... »

Πόσο μοιάζει ἡ χαρὰ του ὅταν τὰ τραγουδάει ὅλα αὐτὰ, ἐκεῖνο τὸ «θαῦμα ἰδέσθαι» πού φεύγει ἀπ' τὸ στήθος του, με τὴ λαχτάρα τοῦ ποιητῆ ὅταν περιγράφει με τὴν προσήλωσι τοῦ φανατικοῦ λάτρη τῶν ἐπίγειων τὰ κομποτεχνήματα πού γεμίζουν θαυμασμό τὴν παιδικὴ ψυχὴ τῶν ἠρώων ἢ τὰ ποικιλίματα τῆς ἀσπίδας τοῦ Ἀχιλλέα.

Ἐραστής μεθῶν τοῦ κόσμου, εἰκονολάτρης καὶ εἰδωλόλατρης, μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε σὲ τέτοιες στιγμές — πού ἴσως στὸ ἀπρόσεχτο βλέμμα νὰ περνᾶνε ἀπαρτήρητες — πόσο λίγο ὁ χριστιανισμὸς του ἀπέβαλε τὴ συγκίνηση τῶν αἰσθη-

σεων, πόσο λίγο θυσίαζε τὴ «ζωὴ» πού τὸν σπάρανε, με τὴν ἀγωνία καὶ τὴν ἠδονὴ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς, στὶς υπερβατικὲς ἀξίες.

Ἐ ἀνθρωπος πού νιώθει τὸ «ἀσθητικὸν φερὸν *θέλητρον*» τῆς εἰκόνας αὐτῆς καὶ πού προσεύχεται μὲς σ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια, δὲν ἀνᾶβει τὸ κερὶ του στὴν υπερκόσμια δύναμη: Σὺν τοὺς πρώτους τῆς ἐκείνου χριστιανούς, γιὰ νὰ ὑμνήσει τὸ βασίλειο τοῦ Θεοῦ δὲ βρίσκει κι' αὐτὸς λόγια οἰκειότερα στὴν ψυχὴ του, δὲ βρίσκει εἰκόνες συγκινητικώτερες, ἀπ' τ' ἀφελῆ σύμβολα πού ὑμοῦν τὴ ζωὴ.

Ἐ σταυρὸς τῆς Βρετανῆς κράτησε καὶ συνέχισε τὴν ἀδυσώπητη βουβαμάρα τῶν εἰδωλῶν, τῶν χτυπημένων ἀπ' τὸ δέος τοῦ μονότονου ρόχθου τοῦ ὠκεανοῦ, καὶ τὸ «μικρὸν, *βραχοφυτευμένον* παρεκκλήσιον» κρατοῦσε μὲς στὰ πολύχρωμα πιατάκια του τὰ πανάρχια ἐκεῖνα «πουλάκια», τὶς περιστερὲς τῆς Ἀφροδίτης, τὶς περιστερὲς τῆς ζωῆς. Πέρα ἀπὸ κάθε ἐρείπιο. Στὰ ράμφη τους βαστᾶνε τὸν κλάδο τῆς πού νέα πάντα ξαναγεννιέται. Σ' αὐτὴν ἀνήκει ἡ ψυχὴ του.

Κοιτάζει μόνο πῶς τὸ μάτι του, ἢ αἰσθησὴ του ὅλη, παρακολουθεῖ τῆς φύσης τὸ ξαναγέννημα. Εἶναι τόσο διαφορετικὸ αὐτὸ τὸ μάτι ἀπὸ κεῖνα πού ξέρουν «τὶς φλογισμένες δύσεις» καὶ τ' «ἀχνὸ σεληνώφωτο». Χαίρεται ὡς τὴν παραμικρότερη τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ τιτανικοῦ ὄργανισμοῦ τῆς:

«Εἶχε σιγήσει ὁ φοβερὸς τυφὼν καὶ εἶχε κοπάσει ἡ λαίλαψ καὶ ἡ θάλασσα ἐβραζειν ἀκόμη με ὑπόκωφον βοῆν δεχομένη τὰ χωματόχρομα καὶ θοὰς ρεύματα τῶν χειμάρρων καὶ ὁ ἄσπιλος πόντος εἶχε μισθῆ ἀπὸ τῆς γῆς τὰς ὕλας. Ὁ ἥλιος εἶχε φανῆ εἰς μίαν γωνίαν τοῦ οὐρανοῦ, τὰ σύννεφα εἶχαν συμμαζεθεῖ εἰς μίαν ἄλλην. Ὁ ταῦρος τοῦ Θεοδόση ὁ φιλερμῆμος με τὸ ἔν κέρατον (εἶχε χάσει — σπεύδει νὰ μᾶς πει — τὸ ἄλλο πρὸ ἐτῶν, ὅταν ἦτο νέος ἀκόμη, εἰς μάχην με ἄλλον ταῦρον) ἐξηκούθει νὰ βλέπῃ τὰς καλικάτζουνας αἰτίνας εἶχον κατέλθει πρὸ ὀλίγου, τίς οἶδε ἀπὸ ποῖαν ἀνήλιον σπηλιάν, ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν φοβερῶν ἀλιπλήκτων βράχων καὶ ἔκαμαν ὡς νὰ ἐβουτοῦσαν τὰ ράμφη ἐπιπολῆς τοῦ κύματος καὶ εἶτιναζαν τὰ πτερὰ διὰ νὰ στεγνώσουν καὶ πάλιν ἔκαμον ὡς διὰ νὰ βουτήξουν ... Ὁ ταῦρος ἀφῆκε μακρὸν μυκηθμόν, ἐσηκώθη καὶ αὐτός, εἶτιναξε τὰ μέλη, καὶ στραφεῖς ἤρχισε νὰ ἀνέρχεται τὸ ρεῦμα, ἐπιστρέφον εἰς τὴν στήνην τοῦ Θεοδόση, ὡς ἔκαμε καθημερινῶς, ὅταν δὲν εἶχεν ἔργασίαν.

»Αἱ αἶγες τοῦ Στάθη τοῦ Μπόζα ... »

Ζῶνα, ἄλογα, χῶμα, νερό, ὄψη τοῦ «γίνεσθαι» ἀχρηστῆ σ' ὅποιον δὲ ζητᾶει τὸ νόημά του μὲς στὴ μορφῇ, μὲς στὴ χαρὰ τῶν ἀπειρον μορφῶν του. «Ἐπεα πτε-

ρόεντα» πού ἀναδίνουν τὸ πνεῦμα ὅλης τῆς μεσογειακῆς «θέσεως» μέσα στὴ ζωὴ.

* *

Κλείνω τὴ μικρὴ αὐτὴ σειρά τῶν εἰκόνων με μιὰ σελίδα ποῦναι ἀπ' τὶς πιὸ ὑπέροχες πού γράφηκαν ἀπ' ὄσους ἀτένισαν τὸν ἀγῶνα τοῦ ἴδιου αὐτοῦ «βροτοῦ», τοῦ μαύρου μερμηγκιοῦ πού στὸ ἴδιο γαλάζιο ἄλων ἴδια ἀγαπάει, ποιεῖ, κοπιᾶζει, ἀνοίγει τὰ πανιά πρὸς τὴ μοῖρα του ἐπὶ αἰῶνες καὶ αἰῶνες.

«Ὀλῆ ἢ μακρὰ καὶ πλατεῖα ἀμμουδιὰ ἢ ἀπλουμένη μεταξύ τῆς λίμνης καὶ τοῦ λιμένος δὲν εἶχεν οὐδὲ ἓνα κόκκον ἄμμου ἀμυγῆ ἀπὸ πριονίδια, οὐδὲ ἓνα χάλικα ἐλεύθερον ἀπὸ τὴν γειτονίαν πελεκουδίου. Πόσα δάση ἀγριοξύλων μετεμορφώθησαν ἐνταῦθα ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων εἰς σκάφας με κατάρτια ὑψηλά, με μυριάδας ὄργουθι σκηνίων καὶ πανίων, καὶ πόσα τοιαῦτα σκάφαι θὰ ἐκοιμῶντο τώρα τὸν ὕπνον εἰς τὰ βάθη τῆς Μεσογείου ἢ τοῦ Εὐξείνου! Δύο τοιοῦτοι σκελετοὶ ἐφαίνοντο σήμερον κείμενοι ἐπὶ τὴν πλευράν, ἀντικρὺ τοῦ ναυπηγείου, με τὰς σκωληκοβρότους καὶ μαυρισμένας σανίδας τῶν, με τὰ σκουριασμένα καρφία τῶν καὶ τὰ διέχοντα στραβόξυλα, γυμνὰ μαδερῶν, δι' ὧν διέρρεεν ἐλευθέρως ἡ θάλασσα, ἐφαίνοντο θλιβερῶς μειδιῶντα με ὀδόντας ἄνευ χειλῶν, ὡς νὰ ᾤκτεινον βλέποντα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν τὴν μανιῶν μερίμναν καὶ μεταλλευτικὴ τῶν ἀνθρώπων. Πόσα χεῖρες ἀνθρώπων πυρετωδῶς ἐργασθεῖσαι ἄλλοτε ἐδῶ δὲν ἔκειντο ἤρπαι εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, πόσα κεφαλαῖ, τὸσον ἔχουσαι ἐγκέφαλον, ὅσος θὰ ἤρκει, καθ' ἃ ἔλεγε γηραιὸς ναυτικός, «διὰ νὰ παλαμίσῃ τις ἓνα καράβι ὀλόκληρον», δὲν ἔθρεψαν ἀδηφάγα κῆτη εἰς τὸν βυθὸν τοῦ πόντου! Καὶ ὅμοις ὁ γέρονς ἐκεῖνος θαλασσινὸς με τὴν πικρὰν εἰρωνείαν του εἶχε χάσει ἀρτίως τὸ πλοῖον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς του ἀπὸ μίαν τρικυμίαν παρὰ τὸν Μαλέαν καὶ τώρα με τὰ γεράματα του καὶ με τὸν τρίτον του υἱὸν ἐπαιδιέτο νὰ ναυπηγήσῃ ἄλλο πλοῖον μεγαλύτερον, ἐρημος τῶν κυριωτέρων βοηθῶν του! Οὕτως ἡ ἀνάγκη τοῦ βίου καὶ ἡ συνθήκη δεσπόζουσι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων! Δι' ἐκεῖνον, τὸ νέον τοῦτο πλοῖον ἴσως νὰ ἦτο, ἂν ὄχι

ἱκανοποιήσει, τοῦλάχιστον παρηγορία διὰ τὸ γῆρας! Καὶ οὕτω θὰ ἐξηκολούθει νὰ διαγῆ τὰς τελευταίας ἡμέρας του ὁ γηραιὸς θαλάσσιος λύκος, ἐωσότου θὰ ἤρχειτο ἴσως ἡμέρα καθ' ἣν ἡ θάλασσα, τὸ μέγιστον τοῦτο θῆριον, τὸ ὅποιον ἐπιμῶνως προεκάλει, θὰ τὸν ἀνέριπτεν ἐξεγειρομένη ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς ἕως τὸ στερῶμα, ὡς λέγει ὁ Μπόζουρον, καὶ θὰ τὸν ἐπεμπεν ὀλολύζοντα εἰς τοὺς θεοὺς του, ἀπορρίπτουσα αὐτὸν ὀπίσω εἰς τὴν γῆν. «Ἐκεῖ ἄς κείται! There let him lay!» (1)

«Κι' ἐξηκολούθουν διαρκῶς νὰ ναυπηγῶσι πλοῖα ... » καὶ κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα του πού παρακολουθοῦσε τὴ μοῖρα τους ν' ἀγωνίζονταν καὶ νὰ χάνονται μὲς στὸ ὄγρο στοιχεῖο.

Βλέμμα χωρὶς δάκρυα, χωρὶς χάρδια, χωρὶς ἐπιπλήξεις, πού ποτὲ δὲν ξεσπάει σὲ τρυφερὲς ἐκδηλώσεις ὁ οἶκτος του: Στέκει παράμερα, μόνος στὴ βαθειὰ ἐρμητικὴ συγκίνησή του, καὶ τοὺς βλέπει νὰ ζοῦν, ν' ἀγωνίζονται, νὰ πονοῦν καὶ συχνὰ νὰ καταστρέφονται με τὰ χέρια τους.

Εἶν' ἐκεῖνο τὸ βλέμμα πού με τὴ δύναμη τοῦ τραγικοῦ ἑλληνικοῦ Διονύσου ἐπιέζει τοὺς γονεῖς τοῦ Πεντάρφανου στὴ μανία τῆς βακχικῆς του γιορτῆς, ἐνῶ ὁ μεσογειακὸς χορὸς τῶν μεθυσομένων Τριτόνων καὶ τῶν Σειρήνων, πού ζαλισμένες ἐπλεσαν ἐλαφρὰ εἰς τὸ κύμα, ἐτόνιζε φαῖδρον παροῖνιον ὄμμα διὰ τοὺς θεοὺς, τὸ ὅποιον ἦτο θῆνος καὶ πικρὰ εἰρωνεία διὰ τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν μοῖραν αὐτὸ

τὸ βλέμμα; Τοῦφτανε νὰ γίνε ἀπέραντο, ἀπόθμενα, ἀπίστευτα γαλάζιο, γιὰ νὰ δέχεται μέσα του, σὺν τὸν ἀτέρμονα οὐρανὸ, κάθε ρόχθο τῆς γῆινης ἀγωνίας, κάθε σκίρτημα τῆς γῆινης ζωῆς.

Κοιτάζει μέσα του. Μερικὲς φωτογραφίες του μᾶς τὸ διατήρησαν. Κάποια καράβια, κάποιους ναυτίλους θὰ δῆτε ἐκεῖ νὰ βυθίζον στὸς ὀρίζοντες, κάποια ἠχώ ναυαγίων πού δραματουρήθηκαν κάπου μακριὰ κι' ἔρχεται θολὴ ἡ αὐγὴ νὰ τὰ φωτίσει, κάποιες ἐλπίδες νόστου νὰ ξεμακραίνον.

ΑΛ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

1. «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη».

FRIEDRICH SCHILLER

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ*

Ο καλλιτέχνης είναι βέβαια το παιδί της εποχής του, άλλοιμονο όμως γι' αυτόν αν είναι και ο μαθητής της ή και το χαϊδεμένο της παιδί. Μιά ευεργετική θεότητα πρέπει να τ' αποκόβει το μωρό και να τ' απομακρύνει ξεγκαιρα απ' τής μάνας του το στήθος, πρέπει να το στέλνει να τραφεί απ' το γάλα μιάς καλύτερης εποχής και να ώριμάσει κάτω από μακρυνούς ελληνικούς ουρανοούς. Σά γίνει άντρας, τότε άς ξαναγαρήσει, με ξένη πιά τη μορφή του, στον αιώνα του: όχι όμως για να τον χαροποιήσει με την παρουσία του, μά για να τον υποβάλει — όπως τόκανε του Άγαμέμνονα ο γιός — σε μιά γόνιμη κάβαρση.

Σημείωση του μεταφραστή.—Το 1795 βγήκε η πραγματεία του Schiller «Γιά την αισθητική άγωγή του ανθρώπου», γραμμένη σε μορφή έπιστολών. Θεμελιακές προϋποθέσεις για τη συγγραφή αυτής της θαυμαστής πραγματείας ήταν οι ακόλουθες: α) Ο Schiller, που ήταν πιά 36 χρονών, είχε υπενικήσει μέσα του τον ποιητή των «Αηστών», δηλαδή τον επαναστάτη, που ζήτοσε να πολεμήσει την άδικία με την άδικία. β) Ο Schiller είχε κάνει τη γνωριμιά του με το πνεύμα το ελληνικό. γ) Ο Schiller είχε άγκαλιάσει με το πνεύμα του Kant και είχε συγκινηθεί βαθεία απ' την ήθικη έιδικά φιλοσοφία του. δ) Ο Schiller δεν είχε μόνο άγκαλιάσει το πνεύμα του Goethe, άλλα είχε δεθεί στενά και με τον άνθρωπο. Η κοσμοιστορικά σημαντικότερη φίλια των αιώνων είχε βρει το σημείο της απόλυτης ίσοροπίας της.

ε) Η μεγάλη γαλλική επανάσταση είχε μπει στο στάδιο της τρομοκρατίας και της αναρχίας (χαρίς να φαίνεται ότι είχε άρχισει κιόλας να το ξεπερνάει) κι' ο ένας μετά τον άλλον οι κήρυκες της έλευθερίας είχαν μεταβληθεί σε κακούς παράγοντες, μά και σε όρατα θύματα της τυραννίας. Οι έπιστολές «Γιά την αισθητική άγωγή του ανθρώπου» είναι ίσως, χωρίς νάσαι πηλίμα, το ποιητικότερο έργο του Schiller (ό Schiller ήταν λιγάκι δάσκαλος στην ποίηση, μά ήταν πολύ ποιητής στο διδασκαλείο). Σκοπός των έπιστολών ήταν να συγκρατήσουν τον άνθρωπο σε μιά ίσοροπία ανάμεσα στο ένστικτο και στη λογική. Τη λογική τη φοβήθηκε ο Schiller, βλέποντας την στη Γαλλική Έπανάσταση. Άλλως την αισθητική άγωγή — μ' άλλα λόγια — πριν γνωρίσει ο άνθρωπος την έλευθερία ως αισθητική έλευθερία — δεν πρέπει να περνάει απ' το στάδιο το παθητικό στο στάδιο της λογικής ενεργητικότητας. Το καλλιτέχνημα πρέπει νάναι ο δρόμος που πάει απ' τη φύση στη λογική, απ' την άγέλη στην πολιτεία, απ' το ζώο στον άνθρωπο. Ο δρόμος που πάει στην ιστορία και στην πολιτεία, δεν είναι μόνο δοσμένος στον άνθρωπο, μά είναι και μιά έντολη. Χωρίς τη συνειδηση αυτής της έντολης, το τέρμα (και τέρμα είναι η πολιτεία, που

Το υλικό θά το πάρει βέβαια απ' τη σύγχρονη ζωή, τη μορφή όμως θά τη δεχτεί από μιά εποχή πιο ευγενική, θά τη δεχτεί τέρα από κάθε εποχή, απ' την απόλυτη και άμετάβλητη ένότητα του ουσιαστικού έαυτού του. Έδώ, μέσ' απ' τόν καθάριο αϊθέρα, που η δαιμονική του ή φύση άπλώνει γύρω της, τρέχει η πηγή της όμορφιάς, άνέγχιχη απ' τη σαπίλα των γενεών και των καιρών, που κάτω εκεί στα βάθη κυλιούνται μέσα σε θολά νερά. Το υλικό που μεταχειρίζεται ο καλλιτέχνης, μπορεί, όπως το ξεφουρνίζει, έτσι και να το βρωμίσει ή ιδιοτροπία της εποχής ή άγνη όμως μορφή δεν ύπόκειται στις άλλαγές της. Ο Ρωμαίος του Α' μ. Χ. αιώνα είχε κάμψει κιόλας από καιρό τα γόνατά του εμπρός στους ήγεμόνες του, ένδ' οι άνδριάντες στέκονταν ακόμα όρθοί. οι ναοί ήταν ακόμα ιεροί για τα μάτια των ανθρώπων, ένδ' οι θεοί είχαν γίνει από καιρό καταγέλαστοι: και τ' άισχη ένός Νέρωνα ή ένός Κόμμοδου τα ντρόπιζε ο ευγενικός ρυθμός της οικοδομής που τ' άκάλυπτε. Η άνθρωπότητα έχασε την άξιοπρέπεια της ή τέχνη όμως την έσωσε και τη διαφύλαξε σε πέτρης γεμάτης νόημα ή άλήθεια επιζηεί μέσα στο έιδωλο, και με βάση το άπειρόκτισμα ό' άνασυγκροτηθεί ή πρωταρχική εικόνα. Όπως κατ'άφερε η άξια τέχνη να επιζήσει τη φύση την άξια, έτσι και προη-

είναι ταυτόχρονα μιά αίώνια άρχή) χρησιμεύει μόνάχα ως άφορη για μιά όπιθοδούρηση στο ένστικτο. Χωρίς την αισθητική έλευθερία, ή λογική έλευθερία (φαινομενική μόνάχα και άντιφατική) δίνει όπλα στο τυφλό ένστικτο. Με τις έπιστολές του «Γιά την αισθητική άγωγή του ανθρώπου» έχτισε ο Schiller ένα οικοδόμημα. Το θεωρητικό σχέδιο (με τα γενικά μέτρα) το τ'όωσε ο Kant. Το ζωντανό όλικο (με την έιδική και άτομική ποιότητα του) το τ'όωσε η μορφή του φίλου: ο Goethe. Το Kant ήταν ο Schiller μαθητής: του Goethe ήταν φίλος. Ός μαθητής έκανε μιά καλή έφαρμογή της θεωρίας του διδασκάλου. Ός φίλος έκανε μιά ποιητική άναπαράγωγή της άναπαράστατης παρουσίας του φίλου. Το κείμενο που παραβίδουμε έδω μεταφρασμένο, είναι βγαλμένο απ' την ένυατη έπιστολή. Στην έπιστολή αυτή, που είναι το ζωντανό κέντρο όλόκληρης της πραγματείας, μάλλαι ο Schiller για τόν καλλιτέχνη (για τόν ποιητή, δηλαδή γενικά για τόν δημιουργό), έχοντας ως πρότυπο και άτείνοντας ως έναρκαμένη ιδέα τόν Goethe.

γείται στον ένθουσιασμό, πλάθοντας κι' άφωπνίζοντας. Πριν ακόμα στείλει ή άλήθεια το θριαμβευτικό της φως στα βάθη των καρδιών, άδράχνει ή ποιητική δύναμη της άχτίδες της άλήθειας κι' οι κορφές της άνθρωπότητας θά λάμψουν, όταν στους κάμπους θδνάι ακόμα νύχτα όγρη.

Πώς μπορεί όμως να προφυλαχθεί ο καλλιτέχνης από τη διαφθορά της εποχής του, που απ' όλες τις πλευρές τόν περισφίγγει; Θά προφυλαχθεί περιφρονώντας τη γνώμη της. Άς κοιτάξει ψηλά, προσηλώνοντας τα μάτια του στην άξιοπρέπεια του και στο νόμο, κι' άς μή ρίχνει τα μάτια του εκεί κάτω, κνηγώντας την εύτυχία και ύπρητώντας την άνάγκη. Όμοια έλεύθερος κι' απ' την κενόδοξη πολυασχολία, που ζητάει ν' άφήσει τα ίχνη της στη στιγμή τη φευγαλέα, κι' απ' την άνυπόμονη φαντασιόπληξία, που ζητάει να έφαρμόσει στα πενιχρά γεννήματα της εποχής το μέτρο του Άπόλυτου, άς εμπιστευθεί στο νού, που έδω είν' άκριβώς στο στοιχείο του, τη σφαιρία της πραγματικότητας: κι' έτσι άς προσπαθήσει, συνδέοντας δ,τι είναι δυνατό μ' ό,τι είναι άναγκαίο, να δημιουργήσει μέσ' απ' την τέτοια ένωση το ιδεώδες. Το ιδεώδες τουτο άς το εκφράσει εικαστικά κι' άληθινά, άς το εκφράσει παίζοντας με τη φαντασία του και σοβαρός στις πράξεις του, άς το εκφράσει κι' άς το άποτυώσει σ' όλες τις αισθητές και τις πνευματικές μορφές: κ' έτσι άς το ρίξει έπειτα σιωπηλός μέσα στο χρόνο τόν άπειρο.

Η δημιουργική όμως γαλήνη και ο τράνος όμοιοενετικός νοός, που χρειάζονται και τα δυο για να χαραχθεί το ιδεώδες τουτο πάνω στην πέτρα τη βουβή ή για να θυθεί μέσα στη λέξη τη νηφάλια και να παραδοθεί στού χρόνου τα έμπιστα χέρια, οι δυνάμεις αυτές δεν είναι δοσμένες σ' όλους, όσοι ένιωσαν την ψυχή τους να φλέγεται απ' το ιδεώδες. Η θεία πλαστική τάση — πιο άκάθεκτη απ' ό,τι έπρεπε νάναι για να χρησιμοποιήσει τα ήρεμα αυτά μέσα — όρμαει πολλές φορές άμεσα επάνω στο παρόν και στην ένεργό ζωή κι' έπιχειρεί να μεταπλάσει την άμορφη ύλη της ήθικης πραγματικότητας. Τον άνθρωπο που σισθάνεται, τόν κνηγεί ή δυστυχία των συνανθρώπων του — κι' ακόμα πιο πολύ ό ήθικός τους έξευτελισμός — με ίκεσίες έπίγειους ό ένθουσιασμός του άνάβει, κι' ο πόθος, που φλέγεται μέσ' στις ψυχές τις δυνατές, τόν σπρώχνει άνυπόμονα στη δράση. Ρωτιέται όμως καμιά φορά, αν οι άταξίες αυτές στην ήθική ζωή προσβάλλουν πραγματικά το λογικό του ή μήπως θίγουν περισσότερο τόν έγωισμό του. Άν δέν το ξέρει ακόμα, θά μπορέσει να έξακριβώσει την άλήθεια, πιστοποιώντας την

στο ζήλο που τόν κατέχει, όταν ζητάει να κάνει συγκεκριμένα και να έπιταχύνει τ' άποτελέσματα που φέρνει ή έπέμβασή του. Η άδολη ήθική τάση είναι προσανατολισμένη στο Άόριστο: για την τέτοια τάση δέν ύπάρχει χρόνος, και τα μέλλοντα είναι γι' αυτήν παρόντα, φτάνει να πρόκειται με την έξέλιξη να προκόψουν άναγκαστικά απ' το παρόν. Για ένα Νού, που δε γνωρίζει φραγμούς, ή κατεύθυνση είναι κιόλας ή πλήρωση: κι' ο δρόμος έχει διανυθεί με τη στιγμή που έγινε το πρώτο βήμα επάνω του.

Δώσε λοιπόν, — έτσι θ' άπαντήσω στο νεαρό φίλο της άλήθειας και της όμορφιάς, που θά θελήσει να μάθει από μέσα πώς πρέπει να ίκανοποιηθεί, παρ' όλη την αντίσταση της εποχής, την ευγενικά τάση που ύπάρχει μέσα του, — δός του λοιπόν του κόσμου, που επάνω του τάχθηκε να δράσεις, την κατεύθυνση προς το Άγαθό: αυτό φτάνει για να φέρει έπειτα ό ήρεμος ρυθμός του χρόνου την έξέλιξη. Την κατεύθυνση προς το Άγαθό θά την έχεις δώσει, αν άνυψώσεις, διδάσκοντας, τις σκέψεις του κόσμου στο Άναγκαίο και στο Αίώνιο, αν μεταβάλλεις, δρώντας ή πλάθοντας, το Άναγκαίο και το Αίώνιο σε άντικείμενα των ανθρώπων όρωδών. Θά γκρεμιστεί το οικοδόμημα της πλάνης και της άθαιρεσίας, άναγκαστικά θά γκρεμιστεί, και να το μάλλισα, γκρεμισθείς κιόλας την ίδια τη στιγμή που θάσαι βέβαιος ότι άρχισε να γέρνει: μά μέσα στον άνθρωπο τόν έσωτερικό, κι' όχι μόνο στον έξωτερικό, πρέπει να γείρει. Μέσα στη ντροπαλή σιγή της ψυχής σου, εκεί προσπάθησε να εκθρέψεις την άλήθεια που θριαμβεύει, παρυσιάσε την ύστερα μέσα στού Ωραίου τη μορφή, για να μη την προσκυνάει μονάχα ή σκέψη, μά για να την άγκαλιάσουν τη μορφή της μ' άγάπη και οι αισθήσεις. Και για να μη σου θυμεί να παραλάβεις απ' την πραγματικότητα το ύπόδειγμα που έσύ άκριβώς πρέπει να της δώσεις, άπόφυγε την άμφίβολη σε άξια συντροφιά της, ως τη στιγμή που θάχεις έξασφαλισμένη μιάν ιδεώδη συνοδεία μέσ' στην καρδιά σου. Νά ζεις με τόν αιώνα σου, μην είσαι όμως δημιουργία του: δίνε στους συγχρόνους σου, δίνε όμως όχι ό,τι έπαινούν, μά ό,τι τούς χρειάζεται. Χωρίς νάσαι έσύ συνέννοχός τους, συμμερίσου με καρτερία ευγενικά τις τιμαφίες που ύποφέρουν: και τράβα έσύ και σκύψε ως έλεύθερος κάτω απ' το ζυγό, που αυτό άσχημα τόν φέρουν κι' άσχημα ζούν χωρίς αυτόν. Το άκλόνητο θάρρος που θά δείχνεις περιφρονώντας τις χαρές τους, θδνάι γι' αυτούς ή άπόδειξη ότι δέν ύποτάσσεσαι στα παθήματά τους από δειλία.

Μεταφρ. Π. Κ.

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ζ' *

Συμβουλή μὲν δὴ καὶ ἐπιστολὴ εἰρήσθω καὶ ἡ παρὰ Διονύσιον ἐμὴ προτέρα ἀφίξις· ἢ δὲ δὴ ὑστέρα πορεία τε καὶ πλοῦς ὡς εἰκότως τε ἅμα καὶ ἐμμελῶς γέγονεν, ᾧ μέλει ἀκούειν ἕξεσι τὸ μετὰ τοῦτο¹. ὁ μὲν γὰρ δὴ πρῶτος² χρόνος τῆς ἐν 338 Σικελίᾳ διατριβῆς μοι διεπεράνθη, καθάπερ εἶπον³, πρὶν συμβουλευεῖν τοῖς οικείοις καὶ ἑταίροις τοῖς περὶ Δίωνα· τὸ μετ' ἐκείνα δ' οὖν⁴ ἔπεισα ὅπῃ δὴ ποτ' ἐδυνάμην Διονύσιον ἀφείναι με, εἰρήνης δὲ γενομένης⁵ — ἦν γὰρ τότε πόλεμος⁶ ἐν Σικελίᾳ — συνωμολογήσαμεν ἀμφοτέρω. Διονύσιος μὲν ἔφη μεταπέμψεσθαι Δίωνα καὶ ἐμὲ πάλιν καταστησάμενος τὰ περὶ τὴν ἀρχὴν ἀσφαλέστερον ἑαυτῷ, Δίωνα δὲ ἡξίου β διανοεῖσθαι μὴ φυγὴν αὐτῷ γεγενῆσθαι τότε, μετὰστασιν⁷ δέ· ἐγὼ δ' ἤξειν ὠμολόγησα ἐπὶ τούτοις· τοῖς λόγοις, γενομένης δὲ εἰρήνης μετεπέμπετό με, Δίωνα δὲ ἐπισχεῖν ἔτι ἐνιαυτὸν ἐδεῖτο, ἐμὲ δὲ ἤκειν ἐκ παντός τρόπου ἡξίου. Δίω μὲν οὖν ἐκέλευέ τε με πλεῖν καὶ ἐδεῖτο· καὶ γὰρ δὴ λόγος ἐχώρει πολὺς ἐκ Σικελίας, ὡς Διονύσιος θαυμαστῶς φιλοσοφίας ἐν ἐπιθυμίᾳ πάλιν εἴη γεγονώς τὰ νῦν· ὅθεν ὁ Δίων συντεταμένως ἐδεῖτο ἡμῶν τῇ μεταπέμψει μὴ ἀπειθεῖν. ἐγὼ δὲ ἤδη μὲν που κατὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῖς νέοις πολλὰ τοιαῦτα γινόμενα, ὅμως δ' οὖν ἀσφαλέστερόν μοι ἔδοξεν χαιρεῖν τότε, γε πολλὰ καὶ Δίωνα καὶ Διονύσιον ἕαν, καὶ ἀπηχθῶν ἀμφοῖν ἀποκρινάμενος ὅτι γέρων⁸ τε εἶην καὶ κατὰ τὰς ὁμολογίας⁹ οὐδὲν γίνοντο τῶν τὰ νῦν πραττομένων. ἔοικεν δὴ τὸ μετὰ τοῦτο Ἀρχύτης¹⁰ τε παρὰ Διονύσιον [πρὶν] ἀφικέσθαι — ἐγὼ γὰρ πρὶν ἀπείναν ξενίαν καὶ φιλίαν Ἀρχύτη δ καὶ τοῖς ἐν Τάραντι καὶ Διονυσίῳ ποιήσας ἀπέπλεον — ἄλλοι τέ τινες ἐν Συρακούσαις ἦσαν Διώνος τε ἄττα διακηκότες καὶ τούτων τινὲς ἄλλοι, παρακουσμάτων τινῶν ἔμμεστοι τῶν κατὰ φιλοσοφίαν· οἱ δοκοῦσι μοι Διονυσίῳ πειρᾶσθαι διαλέγεσθαι τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς Διονυσίου πάντα διακηκότος ὅσα διανοοῦμαι ἐγώ. ὁ δὲ οὔτε ἄλλως ἐστὶν ἀφυῆς πρὸς τὴν τοῦ μανθάνειν δύναμιν φιλότιμος τε θαυμαστῶς ἤρεσκέν τε οὖν ἴσως αὐτῷ τὰ λεγόμενα ἠσχύνητο τε φανερός γινόμενος οὐδὲν ἀκηκῶς δτ' ἐπεδήμουν ἐγώ, ὅθεν ἅμα μὲν εἰς ἐπιθυμίαν ἦει τοῦ διακοῦσαι ἐναργέστερον, ἅμα δ' ἡ φιλοτιμίᾳ κατήπειγεν αὐτόν· δι' ἃ δὲ

(*). Συνέχεια ἀπὸ τοῦ προηγούμενου.

1. Ὁ Πλάτων ἐκπληρώνει ἐδῶ τὴν ὑπόσχεση πού εἶχε δώσει πρὶν ἀπὸ τῆ συμβουλῆ πρὸς τοὺς Δίωνα οικείους καὶ ἑταίρους, 330c.

2. Πρῶτος ἐπὶ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου· κατὰ τὴ συνθησιμένη ἀρίθμηση πρόκειται γιὰ τὸ δεῦτερο ταξίδι τοῦ Πλάτωνος στὴ Σικελία. Πρβλ. 330b ὅσοσημ. 1.

3. 329a - 330c.

4. Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ τρίτου ταξιδίου πού ἐκτίθεται στὰ παρακάτω (338a - 340a) πρβλ. *Επ. Γ' 316e - 317a.

5. Γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐρμηνεύσεως τοῦ εἰρήνης γενομένης πρβλ. 338b· γενομένης δὲ εἰρήνης μετεπέμπετό με καὶ *Επ. Γ' 316e - 317a· ὠμολογήθη νῦν πλεῖσθαι μὲν οἰκάδε ἐμὲ, ἐπειδὴ πόλεμος ὡμᾶς κατεῖχεν, εἰρήνης δ' αὖ γενομένης ἐλθεῖν ἐμὲ τε καὶ Δίωνα εἰς Συρακούσας.

6. Ὁ μόνος παραδεδομένος πόλεμος τοῦ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου γιὰ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς τοὺς Λουκανοὺς τῆς Κάτω Ἰταλίας, καὶ αὐτὸν βλέπει ἐδῶ ὁ E. d. Meyer, Geschichte des Altertums V, 506. Οἱ ἐκφράσεις ὅμως ἐν Σικελίᾳ καὶ καταστησάμενος τὰ περὶ τὴν ἀρχὴν ἀσφαλέστερον ἑαυτῷ καθιστοῦν πιθανὴ τὴ γνώμη τοῦ H. o w a l d, Die Briefe Platons, σελ. 170, ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ ἐσωτερικὴς ταραχάς, π.χ. ἀποστασίες πόλεων.

7. Ἡ μετὰστασις εἶναι, ὅπως φαίνεται ἐδῶ, ἐλαφρότερη μορφή ἐξορίας παρὰ ἡ φυγὴ· ποιά ἀκριβῶς εἶναι ἡ διαφορά τῆς ἀπ' τῆς φυγῆς δὲν εἶναι γνωστό.

8. Ὄταν ξεκίνησε γιὰ τὸ τρίτο του ταξίδι, ὁ Πλάτων ἦταν 66 χρόνων.

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ζ' *

Ἄς τελειῶνω ἐδῶ τὴ συμβουλή μου καὶ τὴν παραγγελία μου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή μου στὸ Διονύσιο· ὅτι ἡ κατοπινὴ μου μετάβαση καὶ τὸ κατοπινὸ μου ταξίδι ἦταν δικαιολογημένο καὶ σωστό, αὐτὸ μπορεῖ, ὅποιος ἐνδίαφέρεται, νὰ τὸ μάθει τώρα¹. Λοιπὸν, ἡ πρώτη² περίοδος τῆς διαμονῆς μου στὴ Σικελία τελείωσε ὅπως εἶπα παραπάνω³, πρὶν ἀπὸ τὴ συμβουλή μου πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους τοῦ Δίωνα· ὕστερα⁴ ἀπ' ὅσα διηγήθηκα ἐκεῖ, ἔπεισα, ὅπως μποροῦσα, τὸ Διονύσιο, νὰ μ' ἀφήσει νὰ φύγω, καὶ γιὰ τὸν καιρὸ πού θὰ γινόταν εἰρήνη⁵ — γιὰτὶ εἶχαν τότε πόλεμο⁶ στὴ Σικελία — συμφωνήσαμε ἀναμεταξύ μας τὰ ἐξῆς· Ὁ Διονύσιος βεβαίωσε ὅτι θὰ μᾶς καλέσει πάλι, τὸ Δίωνα κι' ἐμένα, ἀφοῦ τακτοποιήσει κατὰ τρόπο ἀσφαλέστερο γι' αὐτὸν τὰ πράγματα τοῦ κράτους b του, καὶ ἀπὸ τὸ Δίωνα ζητοῦσε νὰ θεωρεῖ ὅτι δὲν εἶχε ἐξορισθῆ τότε, ἀλλ' ἀπλῶς εἶχε ἀπομακρυνθῆ· ἐγὼ πάλι ὑποσχέθηκα ὅτι μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους θὰ ρθῶ. Ὄταν λοιπὸν ἔγινε εἰρήνη, μὲ κάλεσε, τὸ Δίωνα ὅμως τὸν παρακαλοῦσε νὰ περιμένει ἀκόμα ἕνα χρόνο· ἀπὸ μὲνα πάντως ἀπαιτοῦσε νὰ πάω ὅπως ὅσοδήποτε. Ὁ Δίων λοιπὸν μὲ παρῶτρυνε καὶ μὲ παρακαλοῦσε νὰ πάω· γιὰτὶ ἐπίμονες φήμες ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Σικελία, ὅτι μεγάλος ἔρωτας γιὰ τὴ φιλοσοφία εἶχε κυριεύσει τώρα πάλι τὸ Διονύσιο· γι' αὐτὸ ὁ Δίων μὲ παρακαλοῦσε θερμὰ νὰ μὴν ἀρνηθῶ c τὴν πρόσκληση. Κι' ἐγὼ ἤξερα βέβαια ὅτι πολλὰ τέτοια συμβαίνουν στοὺς νέους μὲ τὴ φιλοσοφία, ἀσφαλέστερο ὅμως μοῦ φάνηκε νὰ εἶναι καὶ στοὺς δύο δυσάρεστος, τοὺς ἀπάντησον, καὶ τὸ Δίωνα καὶ τὸ Διονύσιο, κι' ἔγινε ἔτσι καὶ στοὺς δύο δυσάρεστος, ὅταν ἀπάντησα ὅτι καὶ ἡλικιωμένος⁸ εἶμαι, ἀλλὰ καὶ τίποτε ἀπ' ὅσα γίνονται τώρα δὲ γίνεται κατὰ τὴ συμφωνία μας⁹. Ὄστερα ἀπ' αὐτό, φαίνεται πὼς ἦρθε νὰ ἐπισκεφθῆ τὸ Διονύσιο ὁ Ἀρχύτας¹⁰ — προτοῦ φύγω, τὸν Ἀρχύτα καὶ τοὺς γνωστούς μου d τοῦ Τάραντος τοὺς εἶχα κάνει ξένους καὶ φίλους μὲ τὸ Διονύσιο, καὶ ὕστερα ἔφυγα· ἐπίσης ἦταν στίς Συρακοῦσες καὶ μερικοὶ ἄλλοι, πού εἶχαν ἀκούσει ὠρισμένες φιλοσοφικὲς ἀναπτύξεις ἀπὸ τὸ Δίωνα, καὶ ἄλλοι πάλι, πού εἶχαν ἀκούσει κάτι ἀπὸ τοὺς τελευταίους καὶ εἶχαν τὸ κεφάλι τους γεμάτο ἀπὸ δῆθεν φιλοσοφικὰ διδάγματα. φαίνεται λοιπὸν πὼς ὅλοι αὐτοὶ ἐπιχειροῦσαν νὰ συζητήσουν μαζί του γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, μὲ τὴν ἰδέα πὼς ὁ Διονύσιος εἶχε ἀκούσει συστηματικὰ ὅλες μου τίς σκέψεις. Τοῦ Διονυσίου πάλι δὲν τοῦ λείπει φυσικὴ ἰκανότητα γιὰ μάθηση, κι' ἔπειτα εἶναι καὶ φοβερὰ φιλόδοξος· φαίνεται λοιπὸν πὼς ὅσα λέγονταν τότε, τοῦ εἴρεσαν, καὶ συγχρόνως τρεπτόταν πού γινόταν φανερό, ὅτι δὲν εἶχε ἀκούσει τίποτα ὅσο ἤμουν ἐγὼ ἐκεῖ· ἔτσι, ἀπ' τὴ μιά μεριά τοῦ γεννιόταν ἡ ἐπιθυμία νὰ παρακολουθήσει μὲ σαφέστερη ἀνάπτυξη, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τὸν πίεζε ἡ φιλοδοξία του· ὅσο γιὰ τοὺς λόγους πού ἔκαναν νὰ μὴν ἔχει ἀκούσει αὐτὰ τὰ πράγματα

9. Ἡ συμφωνία τους (βλ. 338a) ἦταν νὰ καλέσει ὁ Διονύσιος καὶ τὸ Δίωνα, ὅχι μόνο τὸν Πλάτωνα.

10. Ὁ Ἀρχύτας καταγόταν ἀπὸ τὸν Τάραντα, ἔζησε στὸ πρῶτο ἡμιστοῦ τοῦ 4. αἰ. καὶ ὤηρξε Πυθαγόρειος φιλόσοφος ἀπ' τοὺς σημαντικότερους, σπουδαῖος μαθηματικὸς καὶ πολιτικὸς. Μαζί του γνωρίσθηκε καὶ συνδέθηκε φιλικὰ ὁ Πλάτων κατὰ τὴ διαμονὴ του στὴν Κάτω Ἰταλία (πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐπίσκεψη στὴ Σικελία). Στίς ἐπιστολές του τὸν ἀναφέρει συχνά, δύο μάλιστα ἀπ' αὐτές, ἡ 9. καὶ ἡ 12., ἀπευθύνονται στὸν ἴδιο τὸν Ἀρχύτα.

οὐ πάνυ καλῶς, ὡς ἔοικεν — ἐλθῶν δ' οὖν τὸ τρίτον τῷ σωτήρι¹ τοῦτο γε οὖν ἐπραξα ὄντως· ἐσῶην γάρ τοι πάλιν εὐτυχῶς καὶ τούτων γε μετὰ θεὸν Διονυσίῳ χάριν εἶδέναι χρεῶν, ὅτι πολλῶν βουλευθέντων ἀπολέσαι με² διεκώλυσεν καὶ ἔδωκέν τι μέρος αἰδοῖ τῶν περὶ ἐμὲ πραγμάτων. ἐπειδὴ δὲ ἀφικόμην, ὅμην τούτου πρῶτον ἔλεγχον δεῖν λαβεῖν, πότερον ὄντως εἴη Διονύσιος ἐξημμένος ὅψι φιλοσοφίας ὡσπερ πυρός, ἢ μάτην ὁ πολὺς οὗτος ἔλθοι λόγος Ἀθήναζε. ἔστιν δὴ τις τρόπος τοῦ περὶ τὰ τοιαῦτα πείραν λαμβάνειν, οὐκ ἀγεννῆς ἀλλ' ὄντως τύραννοις πρέπων, ἄλλως τε καὶ τοῖς τῶν παρακουσμάτων μεσοῖς, ὃ δὴ γὰρ ὡς Διονύσιον εὐθύς ἐλθῶν ἠσθόμην καὶ μάλα πεπονθότα. δεικνύναι δὴ δεῖ τοῖς τοιοῦτοις ὅτι ἐστὶ πᾶν τὸ πρᾶγμα οἷόν τε καὶ δι' ὅσων πραγμάτων καὶ ὅσον πόνον ἔχει. ὁ γὰρ ἀκούσας, ἐάν μὲν ὄντως ἢ φιλόσοφος οἰκεῖός τε καὶ ἀξίος τοῦ πράγματος βεῖος ὢν, ὁδὸν τε ἡγεῖται θαυμαστῆν ἀκηκοέναι συντατέον τε εἶναι νῦν καὶ οὐ βιώδον³· ἄλλως ποιοῦντι· μετὰ τοῦτο δὲ συντείνας αὐτὸς τε καὶ τὸν ἡγουμένον τὴν ὁδὸν, οὐκ ἀνίησιν πρὶν ἂν ἢ τέλος ἐπιθῆ πᾶσιν, ἢ λάβῃ δύναμιν ὥστε αὐτὸς αὐτὸν χωρὶς τοῦ δείξοντος δυνατὸς εἶναι ποδηγεῖν. ταύτην καὶ κατὰ ταῦτα διανοηθεὶς ὁ τοιοῦτος ζῆ, πρᾶττων μὲν ἐν αἰσίων ἂν ἢ πράξεις⁴, παρὰ πάντα δὲ αἰεὶ φιλοσοφίας ἐχόμενος καὶ τροφῆς τῆς καθ' ἡμέραν, ἣτις ἂν αὐτὸν μάλιστα εὐμαθῆ τε καὶ μνήμονα καὶ λογιζέσθαι δυνατόν ἐν αὐτῷ νήφοντα ἀπεργάζηται· τὴν δὲ ἐναντίαν ταύτην μισῶν διατελεῖ· οἱ δὲ ὄντως μὲν μὴ φιλόσοφοι, δόξαις δ' ἐπικεχρωσμένοι, καθάπερ οἱ τὰ σώματα ὑπὸ τῶν ἡλίων ἐπικεκαυμένοι, ἰδόντες τε ὅσα μαθήματά ἐστιν καὶ ὁ πόνος ἡλικός καὶ διαίτα ἢ καθ' ἡμέραν ὡς πρέπουσα ἢ κοσμία τῷ πράγματι, χαλεπὸν ἢ ἡγασάμενοι καὶ ἀδύνατον αὐτοῖς, οὔτε δὴ ἐπιτηδεύειν⁵ δυνατοὶ γίνονται, ἔνιοι δὲ αὐτῶν πείθουσιν αὐτοὺς ὡς ἱκανῶς ἀκηκοότες εἰσὶν τὸ ὄλον, καὶ οὐδὲν ἔτι δέονται τινων πραγμάτων· ἢ μὲν δὴ πείρα⁶ αὕτη γίνεται ἢ σαφῆς τε καὶ ἀσφαλῆστάτη πρὸς τοὺς τρυφῶντάς τε καὶ ἀδυνάτους διαπινοεῖν, ὡς μηδέποτε βαλεῖν ἐν αἰτίᾳ τὸν δεικνύντα ἀλλ' αὐτὸν αὐτὸν, μὴ δυνάμενον πάντα τὰ πρόσφορα ἐπιτηδεύειν τῷ πράγματι. οὕτω δὴ καὶ Διονυσίῳ τότ' ἐρρήθη τὰ ῥηθέντα· πάντα μὲν οὖν οὐτ' ἐγὼ διεξήλθον οὔτε Διονύσιος ἐδεῖτο· πολλὰ γὰρ αὐτὸς καὶ τὰ μέγιστα εἶδέναι τε καὶ ἱκανῶς ἔχειν προσπειοῖτο διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἄλλων παρακοάς⁷. ὕστερον δὲ καὶ ἀκούω γεγραμέναι αὐτὸν περὶ ὧν τότε ἤκουσα, συνθέντα ὡς αὐτοῦ τέχνην⁸, οὐδὲν τῶν αὐτῶν ὧν ἀκούει· οἶδα δὲ οὐδὲν τούτων. ἄλλως μὲν τινες οἶδα γεγραφότας περὶ τῶν αὐτῶν τούτων, οἵτινες δέ, οὐδ' αὐτοὶ αὐτοῦς. τοσόνδε γε μὴν περὶ πάντων ἔχω φράζειν τῶν γεγραφότων καὶ γραφόντων, ὅσοι φασὶν εἶδέναι

1. Πρβλ. 334a ὑπόσημ. 8.

2. Πρβλ. 350a: προϊόντες δὲ μοι ἄλλοι τε καὶ οἱ τῶν ὑπηρεσιῶν ὄντες Ἀθήνηθεν, ἔμοι πολῖται, ἀπήγγελλον ὅτι διαβεβλημένος εἶην ἐν τοῖς πελτασταῖς καὶ μοι τινες ἀπειλοῦεν, εἰ ποὺ λήμονται με, διαφθερεῖν.

3. Πρβλ. Ἀπολ. 38a: τυγχάνει μέγιστον ἀγαθὸν ἐν ἀνθρώπῳ τοῦτο, ἐκάστης ἡμέρας περὶ ἀρετῆς τῶν λόγους ποιέσθαι καὶ τῶν ἄλλων περὶ ὧν ἡμεῖς ἔμοι ἀκούετε διαλεγόμενον καὶ ἔμαυτον καὶ ἄλλους ἐξετάζοντος, ὃ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ.

4. Ἡ ἀπασχόληση τῶν φιλοσόφων μὲ πρακτικὰ ἔργα, πού ἐδῶ δὲν ἀποκλείεται, γιατί στίς ὑπάρχουσες πολιτείες δὲν εἶναι δυνατόν γιά πρακτικούς λόγους νά ἀποφευχθεῖ, ἀποκλείεται στήν Πολιτεία μὲ τὴν διαίρεση τῶν πολιτῶν σὲ τρεῖς τάξεις, τοὺς δημιουργοὺς, τοὺς φύλακας καὶ τοὺς φιλοσόφους. Ἐκεῖ τὰ πρακτικὰ ἔργα ἀνήκουν ἀποκλειστικά στίς δύο πρῶτες τάξεις· τὸ ἔργο τῶν φιλοσόφων εἶναι ἡ φιλοσοφία καί, σάν ἕνα χρέος πού καὶ τὴν ἀνάγκη ἀλλά καὶ τὸ βάρος τοῦ βασιτάτα αἰσθάνεται ὁ Πλάτων, ἡ πολιτική. Πρβλ. Πολ. Ζ', 540a-c.

5. Γίνονται ἀνίκανοι καὶ γιά τὴν ἀσκηση ἀκόμα τοῦ ἔργου, πολὺ περισσότερο γιά τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ πού τὸ ἔργο αὐτὸ ἐπιδιώκει, τὴν κατάκτηση δηλαδὴ τῆς ἀληθινῆς γνώσης.

6. Ἡ πείρα πραγματοποιεῖται κυρίως μὲ τὴν ἐπίδειξη τῆς δυσκολίας τοῦ ἔργου: 340b-c ὅτι ἐστὶ πᾶν τὸ πρᾶγμα οἷόν τε καὶ δι' ὅσων πραγμάτων καὶ ὅσον πόνον ἔχει.

7. Πρβλ. 338d.

8. Τί φρονοῦσε ὁ Πλάτων γιά τοὺς συγγραφεῖς τεχνῶν βέλομε στο Φαῖδρο 275c-d: οὐκοῦν ὁ τέχνην οἰόμενος ἐν γράμμασι καταλιπεῖν, καὶ αὐτὸ παραδεχόμενος ὡς τι σαφές καὶ βέβαιον ἐκ γραμμάτων ἐσόμενον, πολλῆς ἐν εὐθείας γέμοι καὶ τῷ ὄντι τὴν Ἀμμωνος μαντείαν ἀνοοῖ,

πραγματοποίησα τὴν ῥῆση τὸ τρίτο στο Δία σωτήρα¹, γιατί γύρισα σῶος στήν πατρίδα μου, χωρὶς νά μοῦ συμβεῖ τίποτε κακό, κι' αὐτὸ τὸ χρωστῶ ἔπειτα ἀπ' τὸ θεὸ στο Διονύσιο· γιατί ἐνῶ πολλοὶ θέλησαν νά με ἐξοντώσουν², αὐτὸς τοὺς ἐμπόδισε καὶ ἔδειξε κάποια ἠθική συναίσθηση στή συμπεριφορά του ἀπέναντί μου. ὅταν λοιπὸν ἔφθασα, νόμισα πὼς τὸ πρῶτο πού ἔπρεπε νά ξεακριβῶσω ἦταν ἂν ἀληθινὰ ὁ Διονύσιος εἶχε ἀνάψει ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ πάθος σάν ἀπὸ φωτιά, ἢ ἄδικα εἶχαν ἔρθει ὅλες αὐτὲς οἱ φήμες στήν Ἀθήνα. Ὑπάρχει λοιπὸν κάποιος τρόπος νά ξεακριβῶσεις τὴν ἀλήθεια σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, πού δὲν εἶναι καθόλου ταπεινός, ἀλλὰ πραγματικὰ ταιριάζει γιά τυράννους, προπάντων γιά κείνους πού ἔχουν τὸ κεφάλι τους γεμάτο ἀπὸ δηθεν φιλοσοφικά διδάγματα, πρᾶγμα πού ὅπως κατάλαβα κι' ἐγὼ ἀμέσως μόλις ἦρθα, εἶχε συμβῆ καὶ στο Διονύσιο, σὲ μεγάλο μάλιστα βαθμό. Σ' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ἀνθρώπους πρέπει νά δείχνεις τὴν οὐσία καὶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἔργου σ' ὅλη του τὴν ἔκταση, καὶ μέσ' ἀπὸ πόσες δυσκολίες περνάει καὶ πόσους κόπους ἀπαιτεῖ· κι' ἂν ἐκεῖνος πού τᾶκουσε εἶναι ἀληθινὰ φιλόσοφος κι' ἔχει ἐσωτερικὴ συγγένεια μὲ τὸ πρᾶγμα καὶ εἶναι ἀξίός του, γιατί ἔχει θεία φύση, αὐτὸς πιστεύει πὼς τοῦ ἀποκαλύφθηκε ἕνας δρόμος θαυμαστός καὶ πὼς τώρα πρέπει μὲ ὅλη του τὴ δύναμη ν' ἀγωνισθεῖ καὶ πὼς ἂν κάνει διαφορετικὰ, δὲν εἶναι δυνατόν νά ζήσει³. Ἐντείνει τότε καὶ ὁ ἴδιος τίς δυνάμεις του καὶ συγχρόνως παροτρύνει καὶ τὸν ὁδηγὸ του σ' αὐτὴ τὴν πορεία, καὶ δὲν τὸν ἐγκαταλείπει παρὰ ὅταν ἢ πραγματοποιήσει τέλεια τὸ σκοπὸ του, ἢ ἀποκτήσει τὴν ἱκανότητα, μόνος του, χωρὶς ὁδηγὸ, νά μπορεῖ νά κατευθύνει τὰ βήματά του. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ σύμφωνα μ' αὐτὲς τίς ἰδέες ζῆ ἕνας τέτοιος ἀνθρώπος· ἀσχολεῖται βέβαια μὲ τὰ συνηθισμένα του πρακτικὰ ἔργα⁴, κοντὰ ὅμως σ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἐγκαταλείπει ποτὲ τὴν φιλοσοφία καὶ ἀκολουθεῖ πάντα ἐκεῖνον τὸν τρόπο ζωῆς, πού εἶναι ὁ πῶς κατ' ἀλλήλους γιά νά τοῦ ἀναπτύξει ἀντίληψη καὶ μνήμη καὶ ἱκανότητα γιά νηφάλια σκέψη, ἐνῶ τὸν ἀντίθετο δὲν παύει ποτὲ νά τὸν ἀπεχθάνεται. Ὅσοι ὅμως δὲν εἶναι ἀληθινὰ φιλόσοφοι καὶ — σάν αὐτοὺς πού ἔχουν μαυρισμένο τὸ σῶμα τους ἀπὸ τοὺς ἡλίους — δὲν ἔχουν παρὰ ἕνα πασάλειμμα ἀπὸ ἀμφίβολες γνώσεις, ὅταν ἰδοῦν πόσα πρᾶγματα πρέπει νά μάθουν καὶ τί μεγάλο κόπο νά καταβάλουν, καὶ ὅτι μόνο μιά τακτικὴ καθημερινὴ ζωὴ εἰσπράττει σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, τὸ βρῖσκουν δύσκολο καὶ ἀκατόρθωτο γι' αὐτοὺς καὶ γίνονται ἀνίκανοι ἀκόμα καὶ γιά τὴν ἀσκηση του⁵, ἐνῶ μερικοὶ ἄλλοι πείθουν τὸν ἑαυτὸ τους ὅτι τὰ ἀκούσαν ὅλα ὅσο χρειάζεται καὶ ὅτι δὲν τοὺς λείπει πιά τὸ παραμικρό. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη σαφῆς καὶ ἡ ἀσφαλέστερη μέθοδος δοκιμασίας⁶ γιά τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀπολαύσεων καὶ γιά ὄσους εἶναι ἀνίκανοι νά ὑποβάλλουν τὸν ἑαυτὸ τους σὲ συνεχῆ καὶ ἐντατικὸ κόπο· γιατί ἔτσι δὲ θά μπόρουν ποτὲ νά κατηγορήσουν (γιά τὴν ἀποτυχία τους) αὐτὸν πού τοὺς ἔδειξε τὸ δρόμο, παρὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους, πού ἦταν ἀνίκανος νά κάνει ὅλα ὅσα ἦταν πρόσφορα γιά τὸ ἔργο. Μ' αὕτη τὴν προοπτικὴ εἶπα καὶ στο Διονύσιο ὅσα τοῦ εἶπα τότε· ὅλα βέβαια δὲν τοῦ τὰ ἀνέπτυξα, οὔτε κι' ἐκεῖνος τὸ ζητοῦσε· γιατί πολλὰ, καὶ μάλιστα τὰ σπουδαιότερα, ἔκανε πὼς τὰ ξέρει καὶ τὰ κατέχει ὅσο χρειάζεται· χάρις στίς πρόχειρες ἀναπτύξεις τῶν ἄλλων⁷. Μαθαίνω μάλιστα πὼς ἀργότερα ἔγραψε κιόλας γιά τὸ θέμα πού εἶχε ἀκούσει τότε ν' ἀναπτύσσεται καὶ πὼς προσηύασε τὸ βιβλίον του σάν πρωτότυπο φιλοσοφικὸ ἔγχειριδίον⁸, ὁλωσθιόλου ἀσχετο μ' ἐκεῖνα πού εἶχε ἀκούσει· τίποτα ὅμως ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχω δεῖ. Μερικοὶ ἄλλοι ξέρω πὼς ἔχουν γράψει γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο θέμα, τί εἶδους ἀνθρώπων ὅμως εἶναι — οὔτε οἱ ἴδιοι δὲν ξέρουν τὸν ἑαυτὸ τους. Ἐνα ὅμως μωρὸ νά πῶ ὅλους ἐκεῖνους πού ἔγραψαν ἢ πού θά γράψουν βεβαιώνοντας πὼς εἶναι γνώστες τῶν

πλέον τι οἰόμενος εἶναι λόγους γεγραμμένους τοῦ τὸν εἰδὸτα ὑπομνησαι περὶ ὧν ἂν ἢ τὰ γεγραμμένα.

περί ὧν ἐγὼ σπουδάζω, εἴτ' ἐμοῦ ἀκηκοότες εἴτ' ἄλλων εἴθ' ὡς εὐρόντες αὐτοὶ· τούτους οὐκ ἔστιν κατὰ γε τὴν ἐμὴν δόξαν περί τοῦ πράγματος ἐπαίνει οὐδέν¹. οὐκ οὐκ² ἐμόν γε περί αὐτῶν ἔστιν σύγγραμμα³ οὐδὲ μήποτε γένηται· ῥητὸν γάρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα, ἀλλ'⁴ ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περί τὸ δ πράγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἑξαίφνης⁵, οἷον ἀπὸ πυρός πηδῆσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει. καίτοι τοσόνδε γε οἶδα, ὅτι γραφέντα ἢ λεχθέντα ὑπ' ἐμοῦ βέλτιστ' ἂν λεχθείη· καὶ μὴν ὅτι γεγραμμένα κακῶς οὐχ' ἤκιστ' ἂν ἐμὲ λυποῖ. εἰ δέ μοι ἐφαίνετο γραπτέα θ' ἰκανῶς εἶναι πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ῥητά, τί τούτου κάλλιον ἐπέπρακτ' ἂν ἤμιν ἐν τῷ βίῳ ἢ τοῖς τε ἀνθρώποις μέγα ὄφελος γράψαι καὶ τὴν φύσιν⁶ εἰς φῶς πᾶσιν προαγαγεῖν; ἀλλ'⁷ οὔτε ἀνθρώποις ἠγοῦμαι τὴν ἐπιχειρήσιν⁸ περί αὐτῶν λεγομένην ἀγαθόν, εἰ μὴ τισιν ὀλίγοις, ὅποσοι δυνατοὶ ἀνευρεῖν αὐτοὶ διὰ σμικρᾶς ἐνδείξεως, τῶν τε δὴ ἄλλων τοὺς μὲν καταφρονήσεως οὐκ ὀρθῆς ἐμπλήσειεν ἂν οὐδαμῇ ἐμμελῶς, τοὺς δὲ 342 ὑψηλῆς καὶ χαύνης ἐλπίδος, ὡς σέμν' ἄττα μεμαθηκότας⁹. ἔτι δὲ μακρότερα περί αὐτῶν ἐν νῷ μοι γέγονεν εἰπεῖν. τάχα γάρ ἂν περί ὧν λέγω σαφέστερον ἂν εἶη λεχθέντων αὐτῶν. ἔστι γάρ τις λόγος ἀληθῆς, ἐναντίος τῷ τολμᾶσαντι γράψαι τῶν τοιούτων καὶ ὀτιοῦν, πολλακίς μὲν ὑπ' ἐμοῦ καὶ πρόσθεν ῥηθείς¹⁰, ἔοικεν δ' οὖν εἶναι καὶ νῦν λεκτέος.

¹⁰ Ἔστιν τῶν ὄντων¹⁰ ἐκάστῳ, δι' ὧν τὴν ἐπιστήμην¹¹ ἀνάγκη παραγίνεσθαι, τρία, τέταρτον δ' αὐτῆ — πέμπτον¹² δ' αὐτὸ¹³ τίθεναι δεῖ, ὃ δὴ γνωστόν τε καὶ ἀληθῶς ἔστιν ὄν¹⁴ — ἐν μὲν ὄνομα, δεύτερον δὲ λόγος, τὸ δὲ τρίτον εἶδω-

1. Ὅσοι ἐπιχειροῦν μὲ τὸ γραπτὸ λόγῳ ν' ἀποδώσουν τὴν ὑψιστὴ γνώση, τὴ γνώση τῶν ἰδεῶν, εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἔχουν· γιατί ἂν τὴν εἶχαν, θὰ ἤξεραν ἕνα βασικό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κατοπινὴ γνωσιολογικὴ ἀνάπτυξη (342a-344d), χαρακτηριστικὸ τῆς: ὅτι ῥητὸν οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα (341c).

2. Ἡ μνεία τοῦ ἔργου τοῦ Διονυσίου καὶ ἡ καταδίκη κάθε συγγράμματος ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ πραγματευθεῖ τί τῶν περὶ φύσεως ἄκρων καὶ πρώτων, δίνει ἀφορμὴ στὸν Πλάτωνα γιὰ μιὰ ἀξιολόγηση τοῦ γραπτοῦ λόγου γενικά, ὡς μέσου γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ὑψιστῆς γνώσης καὶ τῆ μετάδοσή τῆς σὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ ἀξιολόγηση αὐτῆ (341c οὐκ οὐκ - 344d) στηρίζεται ἐπάνω στὴν ἀνάλυση τοῦ τρόπου καὶ τῆς οὐσίας τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, καὶ αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ, τὴ θεμελίωση δηλαδή τῆς κριτικῆς τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἔχει τὸ γνωσιολογικὸ τμήμα ἢ ἢ φιλοσοφικὴ παρέκβαση, ὅπως λέγεται συνηθῶς, τῆς 7. Ἐπιστολῆς. Παρόμοια στὴν ἀρνητικότητά τοῦ περιεχομένου τῆς, ὅχι ὅμως καὶ στὴ θεμελίωσή τῆς, κριτικὴ τοῦ γραπτοῦ λόγου γίνεται καὶ στὸ Φαῖδρο 274b-278c. Ἡ πλειοψηφία τοῦ προβλήματος ποὺ ἐξετάζεται ἐκεῖ, εἶναι κυρίως ὅχι τὸ ῥητὸν ἀλλὰ τὸ μεταδοτὸν τῆς γνώσεως μὲ τὸ γραπτὸ λόγῳ.

3. Καὶ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος; θὰ ρωτοῦσε κανεὶς. Τὴν ἀπάντηση τὴ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων: Ὅσα λέγονται σ' αὐτά, οὐκ ἦν τούτω ταῦτα σπουδαιότατα, δὲν ἦταν γι' αὐτὸν ἢ ὑψιστὴ γνώση, κεῖται δὲ ποῦ ἐν χώρᾳ τῆ καλλίστη τῶν τούτου (344c). τὰ ἔργα του, ὅπως ὅλα τὰ ἔργα τοῦ γραπτοῦ λόγου στὴν καλύτερη περίπτωσι, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παιδιὰ, παγκάλῃ βέβαια, ὅταν συγκριθεῖ μὲ τὴς συνηθισμένες παιδιὰς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, φαυλὴ ὅμως μπροστὰ στὴν ἀντίστοιχη σοφουδῆ, τὴν προφορικὴ διδασκαλία, τὴ διαλεκτικὴ (Φαῖδρος 276d-277a).

4. Ἡ ἀντίθεση ποὺ ἐκφράζεται μ' αὐτὴ τὴν πρόταση δὲ γίνεται κυρίως πρὸς τὸ οὐ ῥητόν, ἀλλὰ πρὸς μιὰ συνέπειά του ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὴ συναγαγόμε, τὸ οὐ διδακτόν: τὰ πράγματα αὐτὰ δὲν ἐκφράζονται μὲ τὸ λόγῳ, καὶ ἐπομένως δὲν μποροῦν ἄμεσα νὰ μεταδοθοῦν· ἡ γνώση τους γεννιέται στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς ξεφινικά, ἔπειτα ἀπὸ μακρόχρονη προσωπικὴ ἀπασχόληση μὲ τὸ πρόβλημα, καὶ ὅταν μιὰ φορὰ γεννηθεῖ, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐξωτερικὴ βοήθεια καὶ ἐνίσχυση (ὅπως θὰ ἦταν ἕνα σχετικὸ φιλοσοφικὸ βιβλίο) γιὰ νὰ διατηρηθεῖ: αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει.

5. Πρβλ. Συμπόσι. 210e: ὅς γάρ ἂν μέχρι ἐνταῦθα πρὸς τὰ ἐρωτικὰ παιδαγωγηθῆ, θεώμενος ἐφεξῆς τε καὶ ὀρθῶς τὰ καλά, πρὸς τέλος ἤδη ἰὼν τῶν ἐρωτικῶν ἐξαίφνης κατόψεται τι θαυμαστόν τὴν φύσιν καλόν, τοῦτο ἐκείνου, ὃ Σώκρατες, οὐ δὴ ἔνεκεν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν. Αὐτὸ ποὺ λέγεται στὴν 7. Ἐπιστολῆ γιὰ τὴν ὑψιστὴ γνώση γενικά, λέγεται πρὸς τὸ Συμπόσιο γιὰ μιὰ εἰδικὴ μορφή τῆς, τὴ γνώση τοῦ καλοῦ.

6. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου φύσις (=οὐσία, ἰδεατὸς κόσμος) πρβλ. Πολιτ. I, 597b: οὐκοῦν τρίταις τινεσι κλίαιν αἰταὶ γίνονται: μία μὲν ἢ ἐν τῇ φύσει οὐσα, ἢν φαίμεν ἂν, ὡς ἐνώμα, θεὸν ἐργάσασθαι.

7. Γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἐδῶ ἡ λέξη ἐπιχειρήσις (σειρὰ σκέψεων ποὺ τείνουν ν' ἀποδείξουν κάτι, πρβλ. τὸ Ἀριστοτελικὸ ἐπιχειρήμα) βλ. Νομ. Δ, 722d: προοίμια τέ ἐστιν καὶ σχεδὸν οἷον τινεσι ἀνανήσις ἔχουσαι τινε ἐντεχον ἐπιχειρήσιν χρήσιμον πρὸς τὸ μέλλον περαινεσθαι.

πραγμάτων ποὺ ἀποτελοῦν γιὰ μένα τὸ ἀντικείμενο τῆς σοβαρώτερῆς μου μελέτης, εἴτε λὲν πῶς τὰ ξέρουν ἀπὸ μένα, εἴτε ἀπὸ ἄλλους, εἴτε πῶς τάχα μόνοι τους τὰ ἀνακάλυψαν: οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, κατὰ τὴ δική μου τοῦλάχιστον ἀντίληψη, εἶναι ἀδύνατο νὰ ξέρουν γι' αὐτὰ τὸ παραμικρὸ¹. Δικό μου² πάντως ἔργο, ποὺ νὰ μιλεῖ συστηματικὰ γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, δὲν ὑπάρχει³· καὶ οὔτε ἀσφαλῶς θὰ ὑπάρξει ποτέ· γιατί ἢ γνώση τους δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὸ λόγῳ, ὅπως ἄλλες γνώσεις, ἀλλὰ⁴, μέσα ἀπὸ μακρόχρονη κοινὴ ἀναζήτηση τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος καὶ τὴν ἀδιάκοπη ἀπασχόληση μὲ τὸ πρόβλημα, ξεφινικά⁵, σὺν τὸ φῶς ποὺ ἀνάβει ἀπὸ μιὰ σπῖθα, γεννιέται στὴν ψυχῇ, καὶ ὕστερα τρέφεται μόνῃ τῆς. Ἐνα πρᾶγμα ὁμως ξέρω, ὅτι ἂν ἀπὸ μένα γράφονταν ἢ λέγονταν, θὰ λέγονταν κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο⁶ ἐπίσης ὁμως, ὅτι ἂν εἶχαν γραφῆ ἄσχημα, ἐγὼ θὰ ἤμουν ἐκεῖνος ποὺ θὰ λυπόταν τὸ περισσότερο. Ἄν ὁμως ἔβρισκα ὅτι καὶ πρέπει νὰ γραφοῦν κατὰ τρόπο ἰκανοποιητικὸ γιὰ τὸν πολὺ κόσμον, καὶ μποροῦν νὰ ἐκφρασοῦν μὲ τὸ λόγῳ, τότε τί ὀραιότερο ἔργο θὰ εἶχα νὰ πραγματοποιήσω στὴ ζωὴ μου ἀπὸ τὸ νὰ τὰ γράψω, κάνοντας ἔτσι στοὺς ἀνθρώπους ἕνα μεγάλο καλὸ, καὶ νὰ ἀποεκαλύψω⁷ ὅλους τὴν ἀληθινὴ οὐσία τῶν ὄντων; Ἄλλὰ οὔτε ὠφέλιμη πιστεύω πῶς θὰ ἦταν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἀνακοίνωση τῶν σκέψεων ποὺ γίνονται ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, παρὰ μόνο γιὰ μερικοὺς λίγους, ὅσοι εἶναι ἰκανοὶ μόνοι τους, μὲ μιὰ μικρὴ ὑπόδειξη, ν' ἀνακαλύψουν τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ τοὺς ὑπόλοιπους θὰ τοὺς γέμιζε, ἄλλους μὲ μιὰν ἀστοχὴ περιφρόνηση ποὺ δὲν ταιριάζει καθόλου, καὶ ἄλλους μὲ μιὰ γεμάτη ἀξιώσεις καὶ μάταιη ἐλπίδα, πῶς τάχα ἔμαθαν κάποια 342 πολὺ ὑψηλὰ πράγματα⁸. Καὶ τώρα μοῦ ἔρχεται ἡ σκέψη νὰ πῶ ἀκόμα περισσότερα γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα· γιατί ἂν τὰ πῶ, θὰ φανεῖ ἴσως καθαρότερα τί ἐννοῶ μ' αὐτὰ ποὺ λέω. Ὑπάρχει δηλαδή ἕνα σωστὸ ἐπιχειρήμα, ποὺ ἀντιτίθεται σὲ ὅποιον τολμᾷ νὰ διατυπῶναι μὲ τὸ γραπτὸ λόγῳ καὶ τὸ ἐλάχιστο ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπιχειρήμα ποὺ καὶ ἄλλοτε πολλὰς φορὰς τὸ εἶπα⁹, καὶ φαίνεται πῶς καὶ τώρα πρέπει νὰ τὸ πῶ.

Σὲ κάθε πρᾶγμα ἀντιστοιχοῦν τρία μέσα ἀπαραίτητα γιὰ νὰ προκύψει ἢ γνώση τοῦ τέταρτου εἶναι ἢ ἴδια ἢ γνώση ὡς πέμπτο¹² πρέπει νὰ βάλουμε τὴν ἢ ἰδέα τοῦ πράγματος, ποὺ μόνῃ αὐτῇ ἐπιδέχεται γνώση καὶ ἔχει ἀληθινὴ ὑπαρξή¹⁴.

8. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ γεγραμμένα εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ πέσουν σὲ χέρια βεβήλων — καὶ βεβήλοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἡ ἀνάγνωση ἐνὸς βιβλίου περὶ τῶν ἄκρων καὶ πρώτων θὰ τοὺς γέμιζε μὲ περιφρόνηση ἢ οἴηση — εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ γραπτοῦ λόγου στὸ Φαῖδρο (275e).

9. Ὁ λόγος αὐτὸς δὲ βρίσκεται σὲ κανένα ἄλλο ἔργο τοῦ Πλάτωνος· τὸ πολλακίς ῥηθέν θὰ ἀναφέρεται λοιπὸν σὲ προφορικὰ ἀνακοινώσεις.

10. Τὸ ὄν ἐδῶ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὁ ἀφιλοσόφητος νοῦς θεωρεῖ ὡς ὄν καὶ γινωσκόμενον, ὅχι τὸ ὄντως ὄν, ὃ γνωστόν τε καὶ ἀληθῶς ἔστιν ὄν.

11. Ὁ ὄρος ἐπιστήμη χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τρεῖς σημασίες. Ἐπιστήμη εἶναι:

α. Ἡ γνώση γενικά, στὴν κοινὴ χρῆση τοῦ ὄρου, χωρὶς καμιά εἰδικὴ φιλοσοφικὴ σημασία: 342a τὴν ἐπιστήμην, 342e ἐπιστήμης τοῦ πέμπτου, 343e ἐπιστήμην εἰς πεφυκότος.

β. Τὸ τέταρτον, ἢ τέταρτη δηλαδή γνωστικὴ βαθμίδα μέσα στὸ γνωσιολογικὸ σύστημα ποὺ ἀναπτύσσεται ἐδῶ: 342a τέταρτον δ' αὐτῆ, 342b τέταρτον δὲ ἐπιστήμη.

γ. Μιὰ εἰδικὴ μορφή τοῦ τέταρτου: 342c τέταρτον δὲ ἐπιστήμη καὶ νοῦς ἀληθῆς τε δόξα περὶ ταῦτ' ἐστίν.

Στὴν Πολιτεία Ζ, 533d καὶ 534a ἐπιστήμη εἶναι ἢ ὑψιστὴ γνώση, αὐτὸ ποὺ ἐκεῖ συνηθέστερα λέγεται νοῦς καὶ νόησις καὶ στὴν 7. Ἐπιστολῆ ἐπιστήμη τοῦ πέμπτου.

12. Τὸ πέμπτον, ποὺ εἶναι στὴν 7. Ἐπιστολῆ ἢ ἀρρητὴ καὶ συγχρόνως ὑψιστὴ γνώση, εἶναι οἱ ἰδέες γενικά. Στὴν Πολιτεία ζ, 507a-509c τὸ ἀρρητον καὶ μέγιστον μᾶθημα εἶναι εἰδικὰ ἢ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

13. Στὸ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ συμπληρώσωμε: τὸ πρᾶγμα. Ἡ παράθεση στὸ οὐσιαστικὸ τῆς ἀνωνομίας αὐτὸς (αὐτὸς ὁ κύκλος, αὐτὸ τὸ καλόν) εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ἰδέα τοῦ πράγματος.

14. Πρβλ. Πολ. Ε, 477a: ὅτι τὸ μὲν παντελῶς ὄν παντελῶς γνωστόν, μὴ δὲ μὴδαμῇ πάντη ἄγνωστον.

λον¹, τέταρτον δὲ ἐπιστήμη. περί ἔν οὖν λαβὴ βουλόμενος μαθεῖν τὸ νῦν λεγόμενον καὶ πάντων οὕτω περί νόησον. κύκλος ἐστίν τι λεγόμενον ϕ τοῦτ' αὐτὸ ἐστίν ὄνομα δ' νῦν ἐφθήμεθα. λόγος δ' αὐτοῦ τὸ δεύτερον, ἔξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγκείμενος· τὸ γὰρ ἐκ τῶν ἐσχάτων ἐπὶ τὸ μέσον ἴσον ἀπέχον πάντη², λόγος ἂν εἶη ἐκείνου ϕ περ στρογγύλον καὶ περιφερὲς ὄνομα καὶ κύκλος. τρίτον δὲ τὸ ζωγραφούμενον τε καὶ ἐξαλειφόμενον καὶ τორνεύμενον καὶ ἀπολλόμενον· ὧν αὐτὸς δὲ κύκλος, ὃν περί πάντ' ἐστὶν ταῦτα³, οὐδὲν πάσχει, τούτων ὡς ἕτερον ὄν. τέταρτον δὲ ἐπιστήμη καὶ νοῦς⁴ ἀληθῆς τε δόξα⁵ περί ταῦτ' ἐστίν· ὡς δὲ ἔν τοῦτο αὐτὸ πᾶν⁶ θετόν, οὐκ ἔν φωναῖς οὐδ' ἔν σωμαίων σχήμασιν ἀλλ' ἔν ψυχαῖς⁷ ἔνόν, ϕ δὴλον ἕτερον τε ὃν αὐτοῦ τοῦ κύκλου τῆς φύσεως⁸ τῶν τε $\xi\mu$ - d προσθεν λεχθέντων τριῶν⁹. τούτων δὲ ἐγγύτατα μὲν συγγενεῖα καὶ ὁμοιότητι τοῦ πέμπτου νοῦς πεπλησίουεν, τᾶλλα δὲ πλέον ἀπέχει. ταῦτὸν¹⁰ δὴ περί τε εὐθέως ἄμα καὶ περιφεροῦς σχήματος καὶ χροῆς, περί τε ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ καὶ δικαίου, καὶ περί σώματος ἄπαντος σκευαστοῦ τε καὶ κατὰ φύσιν γεγονότος, πυρὸς ὕδατος τε καὶ τῶν τοιοῦτων πάντων, καὶ ζῶου σύμπαντος περί καὶ ἔν ψυχαῖς ἦθους, καὶ ἐπὶ ποιήματα καὶ παθήματα σύμπαντα· οὐ γὰρ ἂν τούτων μὴ τις τὰ τέτταρα λάβῃ ἄμῶς γέ πως, οὐποτε τελέως ἐπιστήμης τοῦ πέμπτου μέτοχος ἔσται. πρὸς γὰρ τούτοις ταῦτα οὐχ ἦττον ἐπιχειρεῖ τὸ ποῖόν τι περί ἕκαστον δηλοῦν ἢ τὸ ὄν¹¹ ἐκάστου διὰ τὸ τῶν λόγων ἀσθενέες¹². ὧν ἕνεκα νοῦν ἔχων οὐδεὶς τολμήσει ποτὲ εἰς αὐτὸ¹³ τιθέναι τὰ νευρημένα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ταῦτα εἰς ἀμετακίνητον, ὃ δὴ πάσχει τὰ γεγραμμένα τύποις. τοῦτο δὲ πάλιν αὐτὸ τὸ νῦν λεγόμενον δεῖ μαθεῖν. κύκλος ἕκαστος τῶν ἔν ταῖς πράξεσι γραφομένων ἢ καὶ τორνευθέντων μεστός τοῦ ἐναντίου ἐστίν τῷ πέμπτῳ¹⁴ — τοῦ γὰρ εὐθέως ἐφάπτεται πάντη¹⁵ — αὐτὸς δέ, φαμέν, ὁ κύκλος οὔτε τι μικρότερον οὔτε μείζον τῆς ἐναντίας ἔχει ἔν αὐτῷ φύσεως ὄνομα τε αὐτῶν

1. Τὸ εἶδωλον δὲ εἶναι μόνον τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενον. Ἐκτείνεται καὶ στοῦ συγκεκριμένου καὶ στοῦ ἀφηρημένου τὴν περιοχὴ (πρβλ. 342d). Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀρίσουμε ὡς τὴν ἐγκόσμια πραγματοποίηση τῆς ἰδέας.

2. Πρβλ. τοὺς ὀρισμούς τοῦ κύκλου στὸν Παρμενίδη 137ε καὶ στὸν Τίμαιο 33b.

3. Τὸ ζωγραφούμενον τε καὶ ἐξαλειφόμενον καὶ τორνεύμενον καὶ ἀπολλόμενον, τὰ διαφόρων μορφῶν εἶδωλα δηλαδὴ.

4. Ὁ νοῦς, πὸ ἀποτελεῖ μὴ μορφὴ τοῦ τέταρτου, δὲν πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν νοῦν καὶ τὴν νόησιν τῆς Πολιτείας 5, 511d, πὸν Ἰσοδυναμοῦν μὲ τὸ πέμπτον, καλύτερα τὴν ἐπιστήμην τοῦ πέμπτου, τῆς 7. Ἐπιστολῆς. Τὸ τέταρτον, ὅπου ἀνήκει καὶ ὁ νοῦς, πρέπει νὰ σχετισθεῖ — ὄχι νὰ ταυτισθεῖ ἀπόλυτα — μὲ τὴν διάνοιαν τῆς Πολιτείας.

5. Ἡ ἀληθῆς ἢ, ὅπως λέγεται ἄλλοι, ὀρθὴ δόξα εἶναι ἡ σωστὴ γνώση πὸ τῆς λείπει ὄμοια ἢ λογικὴ θεμελίωση, ὁ αἰτίας λογισμὸς. Γι' αὐτὸ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο συμπίπτει μὲ τὴν ἐπιστήμην· ἡ διαφορά τῆς ἀπ' αὐτὴν καὶ ἡ κατωτέρως τῆς ἀπέναντι τῆς ἔγκειται στὴν ἔλλειψη μονιμότητος, πὸ ἀκριβῶς ἢ λογικὴ θεμελίωση δίνει — γι' αὐτὸ ἡ ἀληθῆς δόξα εἶναι εὐκόλο ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μὴ δόξα ψευδῆ — ἀλλὰ καὶ στὴν ἔλλειψη ἐνάργεια καὶ σαφήνειας (Μεν. 86a ὡςπερ ὄναρ), καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀληθῆς δόξα ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ἐξήνημα μὲ τὴν διαλεκτικὴν, γιὰ νὰ γίνῃ ἐπιστήμη (Μεν. 85a : ἀληθῆς δόξα, αἱ ἐρωτήσεις ἐπεγερθεῖσαι ἐπιστήμην γίνονται).

6. Δηλαδὴ τὴν ἐπιστήμην, τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀληθῆ δόξαν.

7. Ἐν φωναῖς ὑπάρχουν τὸ ὄνομα καὶ ὁ λόγος, ἔν σωμαίων σχήμασιν τὸ εἶδωλον—εἰδικὰ ὄμοια τὸ εἶδωλον τοῦ κύκλου πὸν χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ὡς παράδειγμα· γιατί, ὅπως εἶπα καὶ πρὶν, τὰ εἶδωλα δὲν εἶναι μόνον συγκεκριμένα, ἀλλὰ καὶ ἀφηρημένα, ὅποτε δὲν ὑπάρχουν ἔν σωμαίων σχήμασιν.

8. Δηλαδὴ τοῦ πέμπτου.

9. Τοῦ ὀνόματος, τοῦ λόγου καὶ τοῦ εἶδωλου.

10. Ταῦτὸν εἶναι ὅλα δὲ εἶπε προηγουμένως γιὰ τὶς τέσσερες γνωστικὲς βαθμίδες καὶ κυρίως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπεξηγητικὴν πρόταση πὸ ἀκολουθεῖ (οὐ γὰρ ἂν τούτων...), γιὰ τὴν γνώση τῶν τεσσάρων ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴν γνώση τοῦ πέμπτου. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ δὲ δηλώνεται ῥητὰ, ὁποδηλώνεται ὄμοια μὲ τὴν πρώτη πρόταση (342a ἐστὶ τῶν ὄντων ἐκάστω, δι' ὧν τὴν ἐπιστήμην ἀνάγκη παραγίγνεσθαι) καὶ μὲ τὴν ὀνομασία ἀκριβῶς τοῦ πέμπτου.

11. Γιὰ τὴν σημασία τοῦ ποῖόν τι καὶ τὴν σχέση τοῦ πρὸς τὸ ὄν πρβλ. Μεν. 71a : κινδυνεῶσαι σοὶ δοκεῖν μακρότερος τις εἶναι — ἀρετὴν γοῦν εἶτε διδασκὸν εἶδ' ὅτω τρόπον παραγίγνεται εἰδέναι — ἐγὼ δὲ τοσοῦτον δέω, εἶτε διδασκὸν εἶτε μὴ διδασκὸν εἰδέναι, ὡστ' οὐδ' αὐτὸ ὅ τι ποτ' ἐστίν

τὸ πρῶτο εἶναι ἡ λέξη, τὸ δεύτερο ὁ ὀρισμὸς, τὸ τρίτο τὸ εἶδωλο¹, τὸ τέταρτο ἡ γνώση. Ἄν θέλεις τώρα νὰ δεῖς τί ἐννοῶ μ' αὐτὰ πὸν λέω, προσπάθησε νὰ τὰ καταλάβεις πᾶνω σ' ἓνα παράδειγμα κι' ἔπειτα σκέψου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. Ἐπάρχει κάτι πὸν λέγεται κύκλος καὶ πὸν ἔχει ἀκριβῶς τὸ ὄνομα πὸν προφέραμε αὐτὴ τῆ στιγμή. Τὸ δεύτερο εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ, πὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀνόματα καὶ ῥήματα· δηλαδὴ τὸ σχῆμα πὸν ὅλα τὰ ἀκράτια σημεῖα τοῦ ἀπέχουν ἐξ Ἰσοῦ ἀπὸ τὸ κέντρο² εἶναι ὁ ὀρισμὸς ἐκείνου πὸν τὸ ὄνομα τοῦ εἶναι στρογγυλὸ ἢ περιφερικὸ σχῆμα, ἢ κύκλος. Τὸ τρίτο εἶναι ἐκείνο πὸν ζωγραφίζεται καὶ σβύνεται καὶ κατασκευάζεται μὲ τὸν τόρνον καὶ καταστρέφεται ἔνῳ ἢ ἰδέα τοῦ κύκλου, στὴν ὁποῖαν ἀναφέρονται ὅλα αὐτὰ³, τίποτε τέτοιο μὴ παθαίνει, γιατί εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὰ. Τὸ τέταρτο εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ ἡ νόηση καὶ ἡ σωστὴ ἀντίληψη αὐτῶν πραγμάτων· ὅλα αὐτὰ⁴ πάλι πρέπει νὰ τὰ θεωρήσωμε ὡς μὴ ἐνιαία κατηγορία· γιατί δὲ βρίσκονται οὔτε σὲ φθόγγους οὔτε σὲ ὕλικές μορφές⁵, ἀλλὰ μέσα στὶς ψυχές, καὶ ἀπ' αὐτὸ γίνεται φανερό, ὅτι τὸ τέταρτο εἶναι κάτι διαφορετικὸ καὶ ἀπὸ τῆ φύση τοῦ ἰδεοῦ κύκλου⁶ καὶ ἀπὸ τὰ τρία προηγουμένα⁷. Ἄπ' ὅλα αὐτὰ, περισσότερο πλησιάζει πρὸς τὸ πέμπτο, γιὰ τὴ συγγένεια καὶ τὴν ὁμοιότητά τῆς πρὸς αὐτὸ, ἢ νόηση δὲ ἄλλα ἀπέχουν περισσότερο. Τὰ ἴδια¹⁰ ἰσχύουν καὶ γιὰ ὁποιοδήποτε εὐθύγραμμο ἢ καμπυλόγραμμο σχῆμα καὶ ὁποιοδήποτε χρῶμα, γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ὄραιο καὶ τὸ δικαίον, γιὰ κάθε σῶμα τεχνητὸ ἢ φυσικὸ, γιὰ τὴ φωτία, τὸ νερό καὶ ὅλα τὰ παρόμοια, γιὰ κάθε ζωντανὸ ὄργανισμὸ καὶ κάθε ψυχικὴ ιδιότητα, καὶ γιὰ ὅλες τὶς μορφές τοῦ ἐνεργεῖν καὶ τοῦ πάσχειν. Δηλαδὴ ὅλων αὐτῶν εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωρίσεις τέλεια τὸ πέμπτο, ἂν δὲ γνωρίσεις προηγουμένως τὰ τέσσερα. Πάντως πρέπει νὰ προσθέσωμε ὅτι αὐτὲς οἱ τέσσερες γνωστικὲς βαθμίδες ἐπιχειροῦν νὰ δεῖξουν ὄχι μόνο τὴν οὐσία τοῦ κάθε πράγματος, ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιότη¹¹ τῆς τοῦ¹², κι' αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τῆς γλώσσας¹³: γι' αὐτὸ κανένας λογικὸς ἄνθρωπος δὲ θὰ τολμήσει ποτὲ νὰ τοποθετήσῃ τὰ διανοήματά τοῦ μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβλήμα¹⁴, ὅταν μάλιστα εἶναι μόνιμο, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅτι ἔχει γραπτὰ διατυπωθῇ. Κι' αὐτὸ πάλι πὸν λέω τώρα πρέπει νὰ τὸ καταλάβομε καλύτερα. Κάθε συγκεκριμένον κύκλος, ἀπὸ κείνους πὸν στὴν πράξη γράφονται ἢ καὶ κατασκευάζονται μὲ τὸν τόρνον, ἔχει ἓνα πλήθος ιδιότητες ἀντίθετες πρὸς τὸ πέμπτο¹⁵ — ἀφοῦ παντοῦ ἐφάπτεται τῆς εὐθείας¹⁶ —, ἔνῳ γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ κύκλου λέμε πὸν δὲν ἔχει οὔτε τὸ ἐλάχιστο στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πρὸς αὐτὴν φύση. Ἐπειτα, κανένα ὄνομα κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀγίο γιὰ

τὸ παράπαν ἀρετὴ τυγχάνει εἰδῶς καὶ 71b : ὁ δὲ μὴ οἶδα τί ἐστίν, πῶς ἂν ὁποῖόν γέ τι εἰδείην ;

12. Τὸ τῶν λόγων ἀσθενὲς ἀφορᾷ μόνον ἓνα μέρος τῶν τεσσάρων, τὸ ὄνομα καὶ τὸν λόγον· τὸ εἶδωλον καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲ βρίσκονται στὴν περιοχὴ τῆς γλώσσας. Πρβλ. 342c : οὐκ ἔν φωναῖς (ὄνομα καὶ λόγος), οὐδ' ἔν σωμαίων σχήμασιν (εἶδωλον), ἀλλ' ἔν ψυχαῖς (ἐπιστήμη) ἔνόν. Στὰ ἐπεξηγητικὰ παραδείγματα πὸν ἀκολουθοῦν καὶ στὴν ἀνάπτυξη πὸν γίνεται παρακάτω, λαμβάνεται ὅτ' ὄψη καὶ τὸ εἶδωλον, παραλείπεται ὄμοια πάλι ἡ ἐπιστήμη, μολοντί κι' ἐκεῖ ὅπως κι' ἐδῶ ὡς ὀνομα καὶ ἡ κρῖσις ἀναφέρονται πάντοτε τὰ τέτταρα. Βλ. 343a-b : κύκλος ἕκαστος (=εἶδωλον) — ὄνομα αὐτῶν — καὶ μὴν περί λόγου. 343b-c : περί ἐκάστου τῶν τεσσάρων—ἕκαστον τῶν τεσσάρων προτεῖνον τῆ ψυχῇ λόγῳ τε (=ὄνομα, λόγος) καὶ κατ' ἔργα (=εἶδωλον), πρβλ. ἀμέσως παρακάτω : τὸ λεγόμενον καὶ ἔννοητον. 344d : οὐχ ἡ ψυχὴ τοῦ γράφοντος ἢ λέξαντος (=ὄνομα, λόγος) ἐλέγχεται, ἀλλ' ἡ τῶν τεσσάρων φύσις. 344b : ὀνόματα καὶ λόγοι, ὅμοια τε καὶ αἰσθησις.

13. Αὐτὸ εἶναι τὸ τῶν λόγων ἀσθενέες, ἢ γλώσσα μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς νὰ ἐκφράσῃ τὸ ὄν.

14. Τὴν ἀντίφασιν τῆς αἰσθητικῆς μαθηματικῆς μορφῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχὴ τῆς ἔννοια εἶχε παρατηρήσει πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὁ Πρωταγόρας. Βλ. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker* II², 230 κ.ε. : οὔτε γὰρ αἱ αἰσθητικὰ γραμματικὰ τοιαῦτα εἰσίν, οἷας λέγει ὁ γεωμέτρων· οὔθεν γὰρ εὐθὺ τῶν αἰσθητῶν οὐδὲ στρογγύλον· ἀπτεται γὰρ τοῦ κανόνος οὐ κατὰ στιγμήν ὁ κύκλος, ἀλλ' ὡσπερ Πρωταγόρας ἔλεγε ἐλέγχων τοὺς γεωμέτρας.

15. Πρέπει νὰ προσθέσωμε : κατὰ περισσότερα τοῦ ἑνός σημεῖα. Διαφορετικὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε ἀντίφασιν.

ἔφαμεν οὐδὲν οὐδενὶ βέβαιον εἶναι, κωλύειν δ' οὐδὲν τὰ νῦν στρογγύλα καλούμενα εὐθέα κεκλήσθαι τὰ τε εὐθέα δὴ στρογγύλα, καὶ οὐδὲν ἦντον βεβαίως ἔξειν τοῖς μεταθεμένοις καὶ ἐναντίως καλοῦσιν¹. καὶ μὴν περὶ λόγου γε ὁ αὐτὸς λόγος, εἴπερ ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων σύγκειται, μηδὲν ἰκανῶς βεβαίως εἶναι βέβαιον· μυρίος δὲ λόγος αὐτὸς περὶ ἑκάστου τῶν τεττάρων ὡς ἀσαφές, τὸ δὲ μέγιστον, ὅπερ εἴπομεν ὀλίγον ἔμπροσθεν, ὅτι δυοῖν ὄντων, τοῦ τε ὄντος καὶ τοῦ ποιοῦ τινος, οὐ τὸ ποιόν τι, τὸ δὲ τί, ζητούσης εἶδ' εἶναι τῆς ψυχῆς, τὸ μὴ ζητούμενον ἕκαστον τῶν τεττάρων προτείνειν τῇ ψυχῇ λόγῳ τε καὶ κατ' ἔργα², αἰσθήσειν εὐέλεγκτον τὸ τε λεγόμενον καὶ δεικνύμενον³ αἰεὶ παρεχόμενον ἕκαστον, ἀπορίας τε καὶ ἀσαφείας ἐμπύμπλησι πάσης ὡς ἔπος εἰπεῖν πάντ' ἄνδρα. ἐν οἷσι μὲν οὖν μηδ' εἰθισμένοι τὸ ἀλλῆθες ζητεῖν ἔσμεν ὑπὸ πονηρᾶς τροφῆς, ἐξαρκεῖ δὲ τὸ προταθέν τῶν εἰδῶλων⁴, οὐ καταγέλαστοι γιγνόμεθα ὑπ' ἀλλήλων, οἱ ἐρωτῶμενοι ὑπὸ τῶν ἐρωτῶντων, δυναμένων δὲ τὰ τέτταρα διαρρίπτειν τε καὶ ἐλέγχειν⁵ ἐν οἷς δ' ἂν τὸ πέμπτον ἀποκρίνασθαι καὶ δηλοῦν ἀναγκάζωμεν, ὁ βουλούμενος τῶν δυναμένων ἀνατρέπειν κρατεῖ, καὶ ποιεῖ τὸν ἐξηγούμενον ἐν λόγοις ἢ γράμμασιν ἢ ἀποκρίσειν τοῖς πολλοῖς τῶν ἀκούοντων δοκεῖν μηδὲν γινώσκειν ὧν ἂν ἐπιχειρῇ γράφειν ἢ λέγειν⁶, ἀγνοούντων ἐνίοτε ὡς οὐχ ἡ ψυχὴ τοῦ γράψαντος ἢ λέξαντος ἐλέγχεται, ἀλλ' ἡ τῶν τεττάρων φύσις ἑκάστου⁷, πεφυκυῖα φαύλως. ἢ δὲ διὰ πάντων αὐτῶν διαγωγῆ, ἄνω καὶ κάτω μεταβαίνουσα ἐφ' ἕκαστον, μόγις ἐπιστήμην ἐνέτεκεν εὐπεφυκότος εὐπεφυκῶτι· κακῶς δὲ ἂν φῆ, ὡς ἡ τῶν πολλῶν ἕξις τῆς ψυχῆς εἰς τε τὸ μαθεῖν εἰς τε τὰ λεγόμενα ἤθη πέφυκεν, τὰ δὲ διέφθαρτα, οὐδ' ἂν ὁ Λυγκεύς⁸ ἴδειν ποιήσειεν τοὺς τοιοῦτους· ἐνὶ δὲ λόγῳ, τὸν μὴ συγγενῆ τοῦ πράγματος οὐτ' ἂν εὐμάθια ποιήσειεν⁹· ποτε οὐτε μνήμη — τὴν ἀρχὴν γὰρ ἐν ἀλλοτριῶσι ἔξεσι οὐκ ἐγγίγνεται — ὥστε ὅποσοι τῶν δικαίων τε καὶ τῶν ἄλλων ὅσα καλὰ μὴ προσφευγῆσιν εἶναι καὶ συγγενεῖς, ἄλλοι δὲ ἄλλων εὐμαθέως ἄμα καὶ μνήμονες, οὐδ' ὅσοι συγγενεῖς, δυσμαθεῖς δὲ καὶ ἀμνήμονες¹⁰, οὐδένας τούτων μήποτε μάθωσιν ἀλήθειαν ἀρετῆς εἰς τὸ δυνατόν οὐδὲ κακίας. ἄμα γὰρ αὐτὰ ἀνάγκη μανθάνειν καὶ τὸ ψευδὸς ἄμα καὶ ἀληθές τῆς ὅλης οὐσίας, μετὰ τριβῆς πάσης καὶ χρόνου πολλοῦ, ὅπερ ἐν ἀρχαῖς εἶπον· μόγις δὲ τριβόμενα πρὸς ἄλληλα αὐτῶν ἕκαστα ὀνόματα καὶ λόγοι ὄψειν τε καὶ αἰσθήσειν, ἐν εὐμένεσιν ἐλέγχους ἐλεγε-

1. Ὡστε ἡ ἐντύπωση πού ἔχουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴ μονιμότητα τῶν λέξεων ὡς συμβόλων ὀρισμένων πραγμάτων, δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς ἐπιχειρήμα γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ μονιμότητά τους, πού θὰ στηριζόταν στὴν κατὰ φύσιν, κατὰ ἐσωτερικὴ συγγένεια, σχέση τους πρὸς τὰ πράγματα.

2. Πρβλ. 342e ὑπόσημ. 12.

3. Τὸ εἰδῶλον δὲν ἔχει ἐδῶ τὴ σημασία τῆς τρίτης γνωστικῆς βαθμίδας πού εἶδαμε παραπάνω· ἀντιτίθεται πρὸς τὸ ἀληθές (ἐν οἷσι μὲν οὖν μηδ' εἰθισμένοι τὸ ἀληθές ζητεῖν ἔσμεν) πού ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ δν 342e, καὶ σημαίνει τὴν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας, πού μπορεῖ λιγότερο ἢ περισσότερο νὰ πλησιάζει πρὸς αὐτήν, πού ὅμως πάντως δὲν εἶναι παρὰ μίμησις ἀληθείας. Τὸ εἰδῶλον μ' αὐτὴ τὴ σημασία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ποιόν τι καὶ περιλαμβάνει καὶ τὰ τέσσερα: ὄνομα, λόγον εἰδῶλον καὶ ἐπιστήμην.

4. Στὴν πρώτη περίπτωση (343c) οὐ γιγνόμεθα καταγέλαστοι, γιατί δὲν ὑπάρχει κατὰ γένος ἀντίθεση μεταξύ ἐκείνου πού μᾶς ζητεῖται καὶ ἐκείνου πού προσφέρουμε ὡς τὸ ζητούμενο: καὶ τὰ δύο εἶναι ποιόν τι. Δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ στὴ δεύτερη περίπτωση: ἐκεῖ μᾶς ζητεῖται τὸ δν, καὶ παρέχουμε τὸ ποιόν τι, γιατί ἡ γλῶσσα δὲν μπορεῖ παρὰ τὸ ποιόν τι νὰ ἐκφράσει (πρβλ. 342e διὰ τὸ τῶν λόγων ἀσθενές) γι' αὐτὸ ὃ ἐξηγούμενος (ἐνν. τὸ πέμπτον) ἐν λόγοις ἢ γράμμασιν ἢ ἀποκρίσειν τοῖς πολλοῖς τῶν ἀκούοντων δοκεῖ μηδὲν γινώσκειν ὧν ἂν ἐπιχειρῇ γράφειν ἢ λέγειν.

5. Ἡ φαυλότης τῆς φύσεως τῶν τεττάρων ἔγκειται στὸ ὅτι παρέχουν τὸ ποιόν τι καὶ ὄχι τὸ δν.

6. Ὁ Λυγκεύς εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς Ἀργοναυτῆς, περίφημος γιὰ τὴν δξύτητα τῆς δράσεως του. Τὸ ὄνομά του συμβολίζει ἐδῶ τὸν ἄνθρωπο πού τὸ πνεῦμα του ἔχει τὴ δύναμη νὰ βλέπει τόσο μακριά καὶ πρὸ παντὸς τόσο βαθειά ὅσο τοῦ Λυγκεύς τὰ μάτια, πού σύμφωνα μὲ μιά παράδοση ἐβλεπαν καὶ τὰ ὄπὸ γῆν.

7. Ἐνν. ἴδειν.

8. Γιὰ τὶς ιδιότητες πού πρέπει νὰ ἔχει ὁ φιλόσοφος πρβλ. Πολ. Γ, 487a: ἔστιν οὖν ὅπη μέμφη

ἢ κανένα πράγμα· τίποτα δὲν ἐμποδίζει αὐτὸ πού σήμερα λέγεται στρογγυλὸ νὰ λεγόταν ἄλλοτε ἴσιο καὶ τὸ ἴσιο πάλι στρογγυλὸ, καὶ ἡ νέα ὀνομασία δὲ θὰ εἶναι καθόλου λιγότερο πάγια στὴ συνείδηση ἐκείνων πού ἔκαναν τὴν ἀντιμετάθεση καὶ ὀνομάζουν τὰ πράγματα ἀντίθετα ἀπὸ πρὶν¹. Καὶ γιὰ τὸν ὄρισμό ὅμως, ἐφόσον ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀνόματα καὶ ῥήματα, ἡ ἴδια κρίση ἰσχύει, ὅτι δηλαδὴ κανένα στοιχεῖο του δὲν εἶναι ἀρκετὰ μόνιμα σταθερό· καὶ χίλιοι δυὸ ἄλλοι λόγοι ὑπάρχουν ἀκόμα, γιὰ τοὺς ὁποίους καθένα ἀπὸ τὰ τέσσερα παρέχει γνώση ἀσαφῆ, ὁ κυριώτερος ὅμως εἶναι ἐκεῖνος πού εἴπαμε πρὸ ὀλίγου: ὅτι ἐνῶ ὑπάρχουν δυὸ ξεχωριστὰ πράγματα, ἡ οὐσία τῶν ὄντων καὶ οἱ ιδιότητές τους, καὶ ἡ ψυχὴ ζητεῖ νὰ γνωρίσει ὄχι τὶς ιδιότητες, ἀλλὰ τὴν οὐσία, ἐπειδὴ καθένα ἀπὸ τὰ τέσσερα προσφέρει στὴν ψυχὴ μὲ γλωσσικὴ διατύπωση καὶ μὲ αἰσθητὴ ὑπαρξῆ² ἐκεῖνο πού αὐτὴ δὲ ζητεῖ — καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἐλέγξεις μὲ τὶς αἰσθήσεις, καὶ τὴ γλωσσικὴ διατύπωση καὶ τὴν αἰσθητὴ ὑπαρξῆ³ πού παρέχει καθένα ἀπ' αὐτὰ —, ἐμίζει τὸν ἄνθρωπο, θάλεγε κανεὶς, μὲ κάθε εἶδος ἀπορίας καὶ ἀσάφειας. Σὲ ὅσα λοιπὸν ζητήματα, ἀπὸ κακῆ πνευματικῆς ἀγωγῆ, δὲν εἴμαστε συνηθισμένοι οὔτε κἂν νὰ ζητοῦμε τὴν ἀλήθειαν, παρὰ μᾶς ἰκανοποιεῖ πλήρως τὸ πρῶτο εἰδῶλο⁴ πού θὰ μᾶς ἐπιδειχθεῖ, ἐκεῖ δὲν γελοιοποιούμαστε ὃ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἐκεῖνος πού τὸν ρωτοῦν ἀπὸ κεῖνον πού ρωτᾶει, κ' ἂν ἀκόμα ὃ τελευταῖος εἶναι ἰκανὸς νὰ ἀνατρέπει καὶ νὰ ἐλέγξει τὴ γνώση πού μᾶς δίνουν τὰ τέσσερα· ὅπου ὅμως ἀναγκάζουμε τὸ συνομιλητὴ μᾶς νὰ μᾶς ἀπαντήσει δείχνοντάς μας τὸ πέμπτο, ἐκεῖ βγαίνει νικητής, ἀρκεῖ νὰ θέλει, ὅποιοσδήποτε ἀπ' αὐτοὺς πού ξέρουν ν' ἀνατρέπουν συλλογισμούς, καὶ κάνει ἐκεῖνον, πού μὲ προφορικῆ ἢ γραπτῆ ἔκθεση, ἢ ἀπαντώντας σὲ ἐρωτήσεις, ζητεῖ νὰ περιγράψει τὸ πέμπτο, νὰ φαίνεται στοὺς περισσότερους ἀκροατές πῶς τίποτα δὲν ξέρεي ἀπ' ὅσα ἐπιχειρεῖ νὰ γράψει ἢ νὰ πεῖ⁵· καὶ ὁ λόγος εἶναι ὅτι δὲν καταλαβαίνουν κάποτε, πῶς ἐκεῖνο πού ἐλέγχεται δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ πού ἔγραψε ἢ μίλησε, ἀλλὰ ἡ οὐσία τῆς καθεμιάς ἀπὸ τὶς τέσσερες γνωστικῆς βαθμίδες, πού εἶναι ἀπὸ τὴ φύση ἐ τῆς ἐλαττωματικῆς⁶. Μόνον τὸ πέρασμα μέσα ἀπ' ὅλες αὐτές τὶς γνωστικῆς βαθμίδες, πού μὲ ἐπανειλημμένες ἀνόδους καὶ καθόδους ὁδηγεῖ πρὸς τὴν καθεμιά, μπορεῖ κάποτε νὰ γεννήσει μέσα στὸ φυσικὰ ἄξιο πνεῦμα τὴ γνώση τοῦ φυσικὰ ἄξιου ὄντος· ἂν ὅμως εἶναι κανεὶς ἀπὸ τὴ φύση του ἀνάξιος, ὅπως εἶναι ἡ ψυχικὴ ὕψη τῶν περισσότερων ἀνθρώπων, καὶ στὸ διανοητικὸ καὶ στὸ ἠθικὸ, ὅπως λέγεται, πεδίο — στὸ τελευταῖο πολλές φορές καὶ ἀπὸ διαφθορά —, τέτοιους ἀνθρώπους οὔτε ὁ Λυγκεύς⁷ δὲ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς κάνει νὰ δοῦν. Μ' ἕνα λόγο, ὅποιος δὲν ἔχει ἐσωτερικὴ συγγένεια μὲ τὸ πράγμα, αὐτὸν οὔτε ἀντίληψη οὔτε μνήμη δὲ θὰ τὸν κάνουν ποτέ νὰ τὸν γνωρίσει, γιατί ἡ γνώση αὐτὴ δὲ γεννιέται ποτέ μέσα σὲ φύσεις ξένες πρὸς αὐτήν.⁸ Ὡστε ὅσοι δὲν ἔχουν καμμιὰ ἐσωτερικὴ συνάφεια καὶ συγγένεια πρὸς τὴ δικαιοσύνη καὶ τὶς ἄλλες ἀξίες, παρὰ ἡ ἀντίληψη καὶ ἡ μνήμη τους ἐκτείνονται σὲ ἄλλα πεδία, ἐπίσης ὅμως καὶ ὅσοι ἔχουν συγγένεια, ἀλλὰ τοὺς λείπει ἀντίληψη καὶ μνήμη⁹, κανένας ἀπ' αὐτοὺς δὲ θὰ γνωρίσει ποτέ, στὸν ἀνώτερο βαθμὸ πού εἶναι ὀρισμένο στὸν ἄνθρωπο νὰ γνωρίσει, τὴν ἀληθινὴ οὐσία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας· γιατί δὲν μπορεῖς παρὰ συγχρόνως νὰ τὰ γνωρίσεις, καθὼς συγχρόνως εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσεις καὶ τοῦ συνόλου τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψέμα, μὲ πολὺπλευρὴ ἔρευνα καὶ δαπάνη πολλοῦ χρόνου, ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή. Καὶ μόνον ὅταν ἐντατικὰ ἐπιδοθεῖ κανεὶς στὴν ἐξέταση καὶ τὴ σύγκριση ὄλων αὐτῶν τῶν γνωστικῶν μορφῶν ἀναμεταξύ τους, ὀνομάτων, ὀρισμῶν, ὀπτικῶν καὶ γενικὰ αἰσθητικῶν παραστάσεων, καὶ ὅταν ὃ ἔλεγχος τῆς ἀλήθειας τοὺς γίνεται μὲ διάθεση εὐμένη καὶ χωρὶς προσωπικῆ ἐμπά-

τοιοῦτον ἐπιτηδεῦμα, ὃ μὴ ποτ' ἂν τις οἶός τε γένοιτο ἰκανῶς ἐπιτηδεῦσαι, εἰ μὴ φύσει εἴη μνήμων, εὐμαθῆς, μεγαλοπρεπῆς, εὐχαρῆς, φίλος τε καὶ συγγενῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, σωφροσύνης;

χόμενα και άνευ φθόνων¹ έρωτήσεων και άποκρίσεων χρωμένων, εξέλαμψε φρόνησις περί έκαστον και νοός, συντείνων² ό τι μάλιστ' εις δύναμιν άνθρωπίνην. διό c δη πάς άνηρ σπουδαίος τών όντων σπουδαίων περί πολλού δεί μη γράψας ποτέ έν άνθρώποις εις φθόνον και άπορίαν καταβαλεί. ένί δη έκ τούτων δεί γιγνώσκειν λόγω, όταν ίδη τίς του συγγράμματα γεγραμμένα ειτε έν νόμοις νομοθέτου ειτε έν άλλοις τισίν άτι' ούν, ως ούκ ήν τούτω ταύτα σπουδαιότατα, ειπερ έστ' αυτός σπουδαίος³, κείται δέ που έν χώρα τή καλλίστη τών τούτου' ει δε δύ d τως αυτόψ ταύτ' έσπουδασμένα έν γράμμασιν έτέθη, έξ άρα δή τοι ξεπεται, θεοί μέν ού, βροτοί δε φρένας ώλεσαν αυτού⁴.

Τούτω δη τώ μύθω τε και πλάνω⁵ ό συνεισιτόμενος ευ εισεται, ειτ' ούν Διονύσιος έγραψέν τι τών περί φύσεως άκρων και πρώτων ειτε τις έλάττων ειτε μείζων, ως ούδέν άκηκόως ούδέ μεμαθηκόως ήν υγιές ών έγραψεν κατά τόν έμόν λόγον' όμοίως γάρ άν αυτά έσεβeto έμοί, και ούκ άν αυτά έτόλμησεν εις άναρμοστίαν και άπρέπειαν⁶ έκβάλλειν. ούτε γάρ ύπομνημάτων⁷ χάριν έγραψεν — ούδέν γάρ δεινόν μή τις αυτό έπιλάθεται, εάν άπαξ τή ψυχή περιλάβη' πάντων γάρ έν βραχυτάτοις κείται — φιλοτιμίας δε αίσχροα, ειπερ, ένεκα, ειθ' ως αυτού τιθέμενος ειθ' ως παιδείας δη μέτοχος ών, ής ούκ άξιος ήν αγαπών δόξαν τήν τής μετοχής γενομένης, ει μέν ούν έκ τής μι�ς συνουσίας Διονυσίω τούτω γέγονεν, τάχ' άν ειη, γέγονεν δ' ούν όπως, ίττω Ζεύς, φησίν ό Θηβαίος διεξήλθον μέν γάρ ως ειπόν⁸ τε έγώ και άπαξ μόνον, ύστερον δε ού πάποτε έτι. έννοειν δη δεί τό μετά τούτο, ότω μέλει τό περί αυτά γεγονός ευρείν όπη ποτέ γέγονεν, τίνι ποτ' αίτία τό δεύτερον και τό τρίτον πλεονάκις τε ού διεξήμην' πότερον Διονύσιος άκούσας b μόνον άπαξ, ούτως ειδέναι τε οίεται και ικανώς οίδεν, ειτε αυτός ευρών ή και μαθών έμπροσθεν παρ' έτέρων, ή φαύλα ειναί τά λεχθέντα, ή — τό τρίτον — ού καθ' αυτόν, μείζονα δε, και όντως ούκ άν δυνατός ειναί φρονήσεώς τε και άρετής ζήν έπιμελούμενος⁹. ει μέν γάρ φαύλα, πολλοίς μάρτυσι μαχείται τά έναντία λέγουσιν, οί περί τών τοιούτων πάμπλου Διονυσίου κυριώτεροι άν ειεν κριταί' ει δε ήδρηκέναι ή μεμαθηκέναι, άξια δ' ούν ειναί πρός παιδείαν ψυχής έλευθέρας, πώς άν, c μη θαυμαστός ών άνθρωπος, τόν ήγεμόνα τούτων και κύριον ούτως ευχερώς ήτίμασέν ποτ' άν; πώς δ' ήτίμασεν, έγώ φράζοιμ' άν.

(Τό τέλος στο έρχόμενο)

1. Πρβλ. Συμπ. 210d : πολλούς και καλούς λόγους και μεγαλοπρεπείς τίκτη και διανοήματα έν φιλοσοφία άφθόνω.

2. Η μετάφραση έγινε κατά τή διόρθωση τής Eva Sachs : συντείνονται. Πρβλ. Wilamowitz, Platon II, 295, σση. 2.

3. Πρβλ. Φαίδρ. 277d-e.

4. Όμήρου Ήλ. Η 360, Μ 234.

5. Έννοεί τήν παρέκβαση 341c-344d.

6. Πρβλ. Φαίδρ. 275d-e : όταν δε άπαξ γραφή, κυλινδειται μέν πανταχού πάς λόγος όμοίως παρά τοίς έπαίτουσιν, ως δ' αύτως παρ' οίς ούδέν προσήκει, και ούκ έπίσταται λέγειν οίς δεί γε και μή.

7. Η ειδότων ύπόμνησις ειναί ή μόνη χρησιμότης πού άναγνωρίζει στο γραπτό λόγο ό Πλάτων στο Φαίδρο 278a.

8. Πρβλ. 341a-b : ούτω δη και Διονυσίω τότ' έρρήθη τά ρηθέντα. πάντα μέν ούν ούτ' έγώ διεξήλθον ούτε Διονύσιος έδειτο.

9. Αύτή τήν τρίτη δυνατότητα καταφάσκει ό Πλάτων, όπως φαίνεται άπ' ό τι λέει παρακάτω.

θεια¹ πού χρησιμοποιεί ως όργανό της έρωτήσεις και άπαντήσεις, μόνο τότε ειναί κάποτε δυνατόν να γεννηθεί σα μία λάμψη ή άληθινή γνώση του κάθε πράγματος και ή νόηση τής ούσίας του για κείνον πού έντεινει τις δυνάμεις του² στον άνθρωπίνως μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Γι' αυτό κανένας άξιος άνθρωπος δε θά γράψει ποτέ και δε θά παρουσιάσει στους άνθρώπους τις σκέψεις του πάνω σ' ό τι ειναί άληθινά άξιο, γεννώντας τους έτσι φθόνο και άπορία. Μ' ένα λόγο, έχοντας κανείς ύπ' όψη του όσα ειπαμε, πρέπει, όταν ίδεί γραμμένα βιβλία, ή ένός νομοθέτη με θέμα τούς νόμους ή και ότιδήποτε άλλο με άλλο θέμα, να ξέρει ότι όσα λέει εκεί, δέν ήταν γι' αυτόν τά αξιώτερα, άν ειναί ό ίδιος άξιος³, παρά φυλάγονται στο ώραιότερο μέρος του έαυτου του' άν όμως αυτά πού έγραψε, d τά έγραψε θεωρώντας τα πραγματικά σπουδαία, τότε, όχι βέβαια οί θεοί, αλλά οί άνθρωποι τόν εκαναν να χάσει τά λογικά του⁴.

Όποιος παρακολούθησε αύτή τήν ιστορία κι' αύτή τήν περιπλάνηση⁵, θα καταλάβει καλά, ότι όποιος έγραψε κάτι για τις ύψιστες και πρώτες άρχές του κόσμου, ειτε ειναί αυτός ό Διονύσιος, ειτε ένας κατώτερος ή ανώτερός του, κατά τή γνώμη μου τίποτα σωστό δέν άκουσε και δέν έμαθε για κείνα πού έγραψε' άλλίως θά τά σεβόταν τό ίδιο μ' έμένα και δε θά τολμούσε να τά παρουσιάσει έκθέτοντάς τα στο άνάρμοστο και άπρεπο αντίκρουσμα τών άνθρώπων⁶. e γιατί ούτε για να βοηθεί τή μνήμη του⁷ τάγραψε — δέν ύπάρχει κανένας φόβος να τό ξεχάσεις όταν μιá φορά τό κλείσεις μέσ' στήν ψυχή σου : τίποτε δέν ειναί συντομώτερο άπ' αυτό — άν τόκανε, τόκανε από μιá επαίσχυντη φιλοδοξία, ειτε για να τά παρουσιάσει ως δικά του, ειτε για να φανεί πώς έχει μόρφωση, πού ήταν ανάξιός της, άφού έπιθυμούσε τή φήμη πού 345 δίνει ή άπόκτησή της. Τώρα, άν ή μοναδική άκρόαση έφθασε για να πραγματοποιηθεί αυτό στο Διονύσιο, — πολύ πιθανόν, πώς όμως πραγματοποιήθηκε, αυτό ό Δίας τό ξέρει, πού λέει κι' ό Θηβαίος' γιατί έγώ του τά άνέπτυξα με τόν τρόπο πού ειπα⁸, και μόνο μιá φορά, ποτέ πια άλλοτε. Τώρα, όποιος ένδιαφέρεται να καταλάβει πώς έγινε ό τι έγινε, πρέπει να βρεί τό λόγο πού μ' έκανε να μην επαναλάβω τήν άνάπτυξή μου και δεύτερη και τρίτη και περισσότερες φορές. Ποιά ειναί δηλαδή ή άλήθεια : πιστεύει ό Διονύσιος ότι από b τή μιá φορά πού τά άκουσε τά ξέρει, και πραγματικά τά ξέρει όσο χρειάζεται, ειτε γιατί μόνος του τά κατάλαβε, ειτε γιατί τά ειχε μάθει προηγουμένως από άλλους, ή νομίζει ότι αυτά πού άκουσε δέν αξίζουν, ή — τρίτη ύπόθεση — ότι δέν ειναί ανάλογα με τις δυνάμεις του, παρά ειναί βαρύτερα άπ' ό τι αυτός μπορεί να βαστάσει, και ότι πραγματικά ειναί άνίκανος να ζήσει σύμφωνα με τις ύπαγορεύσεις τής άληθινής γνώσης και τής άρετής⁹. Γιατί άν τά πεί άνάξια, θάρθει σε σύγκρουση με πολλούς μάρτυρες πού λένε τά άντίθετα και πού θά ήταν σ' αυτά τά πράγματα κριτές άπίερωα άρμοδιώτεροι από τό Διονύσιο' άν πάλι πεί πώς τά ανακάλυψε μόνος του ή πώς τά διδάχθηκε από άλλους, και ότι πάντως c αξίζουν να χρησιμεύσουν για τήν παιδευση μι�ς έλευθέρης ψυχής, τότε πώς θά μπορούσε — έκτός πια άν ειναί πολύ παράξενος άνθρωπος — να προσβάλει με τόσην έπιπολαιότητα τόν άνθρωπο πού ειναί σ' αυτά ό οδηγός και ό αυθεντικός γνώστης; Τώρα πώς τόν πρόσβαλε, έγώ θά σας τό πω.

(Τό τέλος στο έρχόμενο)

Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α Τ Α

Περικλής Γιαννόπουλος

*Αναλαμβάνοντας να μιλήσει κανείς από τις στήλες αυτές για τον Περικλή Γιαννόπουλο, δεν έπιτελει άπλως το συμβατικό έργο μίας κριτικής για ένα οποιοδήποτε ενδιαφέρον και επίκαιρο θέμα. Συνεπώς, την μέτρο σκοπό που έχει ταχθεί εδώ, την επιστροφή στην 'Ελλάδα, — επιστροφή όχι στην όποια 'Ελλάδα ως ιστορική έκφραση, αλλά στην 'Ελλάδα ως 'Ιδέα — εκπληρώνει το βασικό και πρώτιστο καθήκον να μελετήσει μορφές που ή εμφάνισή τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική μοίρα της 'Ιδέας αυτής, και να προσπαθήσει, ερμηνευώντας τις κατά τον έφικτο όρθότερο τρόπο, να πάρει απέναντί τους την πρόσφορα θέση.

Ήδη ή ειδική τουτή τοποθέτηση δημιουργεί μεγάλες υποχρεώσεις, που δεν μπορεί βέβαια να τις εκπληρώσει ένα σύντομο σημείωμα, — είναι άλλωστε αυτό έργο συστηματικής μελέτης που διεξοδικά ή άσכולούνται με τον Περικλή Γιαννόπουλο.

Γι' αυτό, μέσα στα στενά τουτή πλαίσια δε θα έκταθώ σε λεπτομερειακή εξέταση του έργου του' αλλά θα προσπαθήσω, κυρίως, να πλησιάσω τον άνθρωπο στην περιοχή εκείνη, όπου το πιο προσωπικό, το ουσιαστικότερο στοιχείο του αναδύεται άκρиво από τον πυρήνα της ύπαρξής του, Τέλειο, θα διακλαδωθεί κατόπι σ' όλες τις εκδηλώσεις του, εξασφαλίζοντάς τους, ανεξάρτητα από την έπιτυχία και την άλθηθεια των περιπτώσεων, την ένότητα, που αυτή και μόνη άναιρεί το τυχαίο κάθε έργου και το διασώζει από τη διασπορά.

***

Στη ζωή κάθε πνευματικού ανθρώπου, που άσίστατος πόθος του είναι ή άνετη τίση προς το Τέλειο, θα σημάνει μοιραία και άναπόφευκτα ή ελληνική στιγμή. Είτε στην περιοχή του πνεύματος οτις συγκεκριμένες ιστορικές της εκφάνσεις, είτε σε φύση, ή αιώνια 'Ελλάδα στάθηκε και στέκει πάντα 'Ιδανικό που κεντρίζει το ιστορικό πνεύμα να κατακτήσει με νέους άγώνες την οδού της και να την άναδημιουργήσει σε νέες μορφές. Όπου μέσα στην ιστορία συντελείται ή γνωριμία με την 'Ελλάδα, μάς ξαφνιάζει πάντοτε το ιδιότυπο εκείνο πάθος, που, παρ' όλη την ποιητική των περιπτώσεων, είναι παντού το ίδιο στην όλη ή και στο χρώμα του και σφραγίζει άνεξάλεπτα όλη την κατοπινή πορεία της πνευματικής ζωής.

*Όμοια και στον Περικλή Γιαννόπουλο, ή γνωριμία του αυτή έμελλε να του σταθεί Μοίρα. *Ελληνος αυτός, και πρώτος μέσα στους 'Ελληνες, αγάπησε την 'Ελλάδα με το πιο γνήσιο ελληνικό πάθος, και ό 'Ερωτάς του, όπως κάθε άληθινός 'Ερωτας, τον ποδηγέτησε να άνακαλύψει μέσα από τα φαινόμενα την πρώτη άρχή της ελληνικότητας, το <κινύον άκίνητον> στην άνάπτυξη της ελληνικής 'Ιδέας, την ελληνική φύση.

Την ελληνική φύση, βέβαια, την είχαμε δει κ' άλλοι πριν από το Γιαννόπουλο, και άλλοι θα την είχαμε παράφορα αγάπησει' μα από τη σχέση τους μαζί της έλειψε άκριβώς αυτό που θα την ξεχώριζε από τη γνωστή και τυχαία, άλλωστε, σχέση του ανθρώπου με τη γή της πατρίδας του, που, όσο και άν είναι γνήσια, παραμένει υποκειμενική υπόθεση χωρίς αντίκειμενική σημασία. *Αντίθετα, ό Περικλής Γιαννόπουλος κύκλωσε και πολióρχησε το <ερώμενον>, όπου ή μοναδική ερωτική του διαίσθηση μόρεσε να προσπελάσει τον πυρήνα του και να του άποσπάσει το μυστικό του νόημα (!). Και ή ελληνική φύση του έμφανίστηκε πια με τη δύναμη ενός μεταφυσικού συμβόλου.

Γιατί δεν είναι μια οποιαδήποτε φύση, κάτι δηλαδή τυχαίο και κατά συμβεβηκόσ, αλλά μια έλλογη, μια ένοιμη φύση, θάλασσα καλύτερα: ό τρόπος, που μέσα στη φύση, μοναδικά και άνετανάληπτα, εκφράζεται, ένωμαίνεται ό Λόγος. Δεν είναι φύση που ύπακουθε άπλως σε φυσικούς νόμους, αλλά φύση πλασμένη κατά Λόγον, όπως ένα καλλιτέχνημα (!), και που

(1) *Αυτή είναι ή ελληνική Φύσις. Και διότι είναι τοιαύτη, δεν δίδεται ή τις τους κοινός όρθολογικός και δεν δίδεται ή τις τους κοινός φυσικός και δεν γίνεται αντίληπτική ή τις τους κοινός διανόσας και δεν παραδίδει τις χάριτας και τά μυστήρια της, παρά ή τις εκείνους, όί όποιοι έρωάνται αυτήν με πάθος, άφοραούνται ή τις τους λατρεύουν ή τις τους ψυχί τε και σώματι. Και δεν είναι μόνον ό ύψιστος διδάσκαλος της τέχνης... παντός καλλιτέχνη, είναι άκόμη βαθύτερον και σπουδαιότερον, ό ύψιστος έξερευνηστής αυτού του ανθρώπινου όργανισμού του ανθρώπου». («Νέα Γράμματα», Δ' (1938), άρ. 1-3, σελ.75).

(2) «... και όλα τα πάντα διαγράφονται ή τις τους άσπίλον φάος με την ύσάτην διαύγειαν... παρουσιάζονται όλα μαζί, ένα κομουν έκτος πάσης πραγματικότητας, ένα κομουν δλοκλήρον 'ιδανικόν, ποιητικόν, πλαστικόν δλοκλήρον από άριστή τέχνας ποιητικής και λογογράφου και γλύπτας, κομουν 'ιδανικότητα, τον όνειραδέστερον των κόσμων και όμως πραγματικόν» (Ένθ' άνωτ. σελ. 70). — *Εδω,

επιτάσσει στον άνθρωπο που τη <θεάται> τους πλαστικούς νόμους του πνεύματος. *Η φύση γίνεται έτσι σαν ή πρώτη άρτια ένωματώση της 'Ιδέας.

Το πρώτο λοιπόν βήμα προς την 'Ελλάδα θα πρέπει να είναι ή γνωριμία με τη γή της. Τι συνακολουθεί τη γνωριμάν αυτή, το διαισθάνθηκε άσφαλτα ό Γιαννόπουλος, και έδω ίσως να βρισκείται και το κύριο σημείο της προσωπικής του τραγωδίας, γιατί ό ίδιος δεν μπόρεσε ποτέ να προχωρήσει στο δρόμο που ή διαίσθησή του χάραξε.

Είναι φανερή ή γνώση που στο πρωτοξύνημα της συνείδησής του προσπυρξίζεται ό 'Ελληνας, και ή έπιταγή που άναπόφευκτα προβάλλεται άπ' αυτήν άκριβώς τη γνώση. *Αντιχρύζοντας στη φύση τον τελειωμένο πλαστικό κόσμο με τον άλάθητον νόμο του, ταυτόχρονα γνωρίζει της δικής του της ύπαρξής το χάωδες και τό άκοσμο. Από δω και μπρός, ή προσπάθεια όλης της ζωής δεν μπορεί παρά να είναι μια τιτανική νομοθετική βούληση, βούληση μορφής και εύκοσμίας: Να γίνεις και σν κόσμος με τη ζωή και τό έργο σου μέσα στον πιο τέλειο των κόσμων, να συλλάβεις και να εκφράσεις τό νόμο του — σ' έναν 'Απόλλωνα ή σ' έναν *Ερμηδο του Κριτίου. *Ετσι δλοφάνερο γίνεται πως ή γνωριμία μας με τη φύση δε μπορεί βέβαια να σταματήσει και να έξαντληθεί στην άμεση αισθητική θέα. *Η εμφάνιση θα συντελεστεί ύστερα και πέρα από αυτήν, σαν πνευματική αύληψη, που στην αντίκειμενική έκφραση, στο έργο μας, θα ξεανώδησει τον πλαστικό νόμο της φύσης.

Πόσο αυτό δεν είναι ούτοπική ρωμαντική διάθεση, ούτε σηγυξός αισθητισμός, μια μεγάλη νεοελληνική έπίτευξη έμπροστώματα μās τό άποδείχτει: *Ό *Αλαφροϊσχυρος> του Σικελιανού. *Ό άνθρωπος έχει, ό 'Ελληνας άνθρωπος, άνακαλύπτει τον έαυτό του μέσα και από τη μορφή της φύσης, και ή φύση πάλι >ατακτάται καθως ένωματώνεται, καθως ένανθρωπίζεται στην πλαστική άναδημιουργία. *Άνθρωπος και φύση βρίσκονται σε άνετη άλληλε ιδραση. *Ό άνθρωπος τά άποσπά τό μυστικό της νόμο, πλάθεται και της πλάθει.

Μέσα στη νεοελληνική ποίηση ό *Αλαφροϊσχυρος> είναι ή στιγμή που τό μυστικό νόημα της φύσης συνθέεται με τη συνείδηση του ατόμου, για να αναδυθεί από τό χάος στην πρώτη του έκφραση ό 'Ελληνικός άνθρωπος.

***

*Ό Περικλής Γιαννόπουλος όμως, στην πορεία

έννοα, και ειδικώς και γενικώς, την φύσιν της όποίας αί άκται και τά πεδία και τά όρη είναι όπεξεργασμένα από θεόν άριστοτέχνην...» (σελ. 72). — *Είτε *Υμητός, είτε *Αρπητός, είτε Αίγια λέως... όλα όφρατα στολιόμενα λέγονιν έπιπώς σαν άγάλματα, σαν έπιτύμβιοι μορφαί εμεθα όφρατα (Ένθ' άνωτ. σελ. 122). — «... μετούσιώνεται και αύ (Ένθ' άνωτ. σελ. 122). — *Εβάν, *Άέρα, Χρώμα, νομίζει ότι είναι μια έγνητή άνούπαρκτος όπιστας, είκόν ανθρώπου, ή τις τους είκόνα φάσεος ζωγραφημένη από καλλιτέχνηου πλανήτου άγ'λου» (Ένθ' άνωτ. σελ. 199).

του προς την 'Ελλάδα, δεν έμελλε να βαδίσει τό δρόμο της δημιουργικής τελείωσης. Σε μιά έποχή που έμοιάζε να έχει λημονηθεί, όχι μόνο ποιά ήτα ή άποστολή του ελληνικού πνεύματος, αλλά και ότι ύπήρχε καν μια τέτοια άποστολή, ό Γιαννόπουλος είχε καταλάβει πως άνάγκη έπιτακτική άπαιτούσε την άφύπνιση της ελληνικής συνείδησης. *Ετσι, ή έπιταγή που προβάλλονταν σε κείνον που άκέρια θα συναισθανόταν την εϋθύνη του απέναντι στην ιστορική στιγμή, ήταν αυτόβουλα να ταχθεί στην έξευηρέτηση της άνάγκης αυτής, θυσιάζοντας την έκπληρωση των προσωπικών αίτηματων του στο μεμονωμένο του άτομο θα εξασφάλιζε την έφικτή πνευματική δλοκλήρωση (!).

Θά μπορούσε ίσως ν' άντιταχθεί πως ό Γιαννόπουλος δε διέθετε καν τις δυνάμεις για ή δημιουργία καλλιτεχνικού έργου. Μιά τέτοια κρίση βέβαια δεν εϋσταθεί, γιατί είναι τουλάχιστον αυθαίρετο να κρίνει κανείς χωρίς δεδομένα — άλλα, και άν άκόμη εϋσταθούσε, αυτό κατά τίποτα δε θα μπορούσε να μειώσει τό ήθικόν νόημα της στάσης του. Γιατί ό ίδιος πίστευε στις καλλιτεχνικές δυνατότητές του, και όμως δεν έδίστασε να παραμερίσει κάποτε έφημερη προσωπική έπιδίωξη, κάθε πόθο άποδοτικής πληρότητας, όταν ένωσε σαν έντολή, με μιά άμση έπέμβαση, να <έξυπνήσει>, να <έλευθέρωση>, να <άναστήσει των π'ολών την ψυχην> (!), και να τους κάνει, εμφυσώντας τους τη δική του πίστη, να βαδίσουν προς τό όραμα του (!).

*Η τραγικότητα που συνακολουθεί αυτή του άκριβώς τη στάση είναι φανερή. Γιατί ό ίδιος, τό ήξερε καλά, δε θάβλεπε ποτέ τό όράματός του την ιστορική πραγματοποίηση, και, άκό-

(1) *Υπάρχει ένα καθήκον ή τις τους τόπον αυτόν. Και τό καθήκον αυτό είναι να μελετήσωμεν ή τις τους αυτοί τον έαυτόν μας, τό παρελθόν μας, διά να γνωρίζωμεν τί έμεθα και τί δυνάμεθα να κάωωμεν και προς ποιάς όδους να βαδίσωμεν... Τό καθήκον αυτό έπέβαλα πρώτον ή τις τους έμαυτόν. Και παρά την φύσιν και παρά την κλίση και έναντίον της ψυχικής διαθέσεως, έδέσμευσα τάς καλλιτεχνικάς μου δυνάμεις και όραμς προς έκδηλώσιν, διά να έκτελέσω πρώτον αυτό» (Ένθ' άνωτ. σ. 41).

(2) *Ένθ' άνωτ. σελ. 1.—Και άλλοι: *Διότι δεν έχω καμμίαν φιλοδοξίαν να άρχισω και να τελειώσω τί, ούτε να φανώ ένώ σοφός, ή και δεν έβλω να έκφάσω όφρατα τί βλέπω ένώ και να κομψεύθω, αλλά να διασέσω τον τρόπον των ζήτησεων, σκέψεων και συγκρίσεων, διά του όποιου όί άλλοι δονάνται να ίδουσι καλύτερα και περισσότερα έμο» (Ένθ' άνωτ. σ. 116-7).

(3) *Διότι καιομαι από ένα πόθον άνάστον, χυσιόματος άπλέτου φωτός από τό Ιδικόν μας ή τις τους πορείαν των αδριανών 'Ελληνών. Διότι έγω πιστεύω ακραδάντως ότι θα γεννηθή μοιραίως νέος κόσμος ελληνικός, μολοντί έπίσης ακραδάντως πιστεύω, ότι δεν θα ίδω ούτε τό *Άφα, πράγμα που μου είναι άδιάφορον, κόσμος διά τον όποιον έμεθα πλασμένοι και τον όποιον ένώ βλέπω καθαρά σαν πράγμα. Και έπειδή δεν είναι ή δουλεία μου, ό σκοπός μου, ή κρίσις αυτή καθ' έαυτήν, ή τις τους τάς ζήτησεις αυτές, τό αδριον, τό ελληνικόν αδριον, που μ' ένδιαιρεί περισσότερο από ότι βλέπω, από την ζωή μου αυτήν, από κάθε κοκοκνηθιον. *Έγω, έχω ένάπιόν μου μόνον τά πράγματα και βλέπω μόνον την ιδεάν, την όποιαν έκφράζω χωρίς κολακειαν, χωρίς κανέναν συγκυρισμόν (Ένθ' άνωτ. σ. 4).

μη, γιατί τὸ ἔργο του, βιαστικό και ἀνολοκλήρωτο, δὲ μπορούσε παρά νὰ βρῆσκαται σὲ διαρκή ἀντίφαση μετὰ τὸ σίτημα τοῦ Καλοῦ, τοῦ Λιτοῦ καὶ τοῦ Ἄρτιου, πού αὐτὸς μετὰ τέτοιο πάθος στήν Ἑλλάδα τὸ ἀγάπησε — καὶ τὸ κήρυξε.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε, νομίζω, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς στὸ βιαστικό και ἀνολοκλήρωτο τοῦ ἔργου του ἀφελόνται πολλὰ κενά, πολλές οὐσιαστικὲς ἐλλείψεις, πού δὲ θάπρεπε νὰ παραβλεφθοῦν. Γιατί, ἂν ἡ ἀνακάλυψη τῆς φύσης, πού στάθηκε τὸ καιριώτερο σημεῖο τῆς ἑλληνικῆς του σύλληψης, ἔχει βέβαια ἀνυπολόγιστη σημασία γιὰ ἕνα ἐνὶ ἀντίκρουσμα τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ὅμως, γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, χρειάζεται καὶ τῆς ἱστορίας δημιουργικῆ μελέτη καὶ κατανόηση. Ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος τὸ εἶχε δεῖ βέβαια αὐτὸ καὶ εἶχε καταλάβει πῶς ἡ κακοδαιμονία μας ὅλη πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγνοία τῆς ἱστορίας μας, καὶ ἴσως πῶς πολὺ ἀκόμη, ἀπὸ τὴν παθητικὴ καὶ ἀνεύθυνη παραδοχὴ ἀλλότριων πορισμάτων (!), — ἀλλά, παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ ἴδιος δὲν κατόρθωσε νὰ ξεπε-

(1) « Διὰ νὰ δμῖληση κανεὶς λογικὰ δι' ἕνα ζήτημα ἑλληνικόν... ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸ παρελθόν, νὰ συμβουλευθῇ τὴν Ἱστορίαν. Καὶ ἑλληνικὴ ἱστορία δὲν ὑπάρχει. Δι' αὐτὸ βασιλεύει τοιαύτη σύγχυσις καὶ σύγκρουσις ἰδεῶν εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἰδικὰ μας πράγματα... » Ἄνθρωποι μὲ πνεῦμα ἐντελὲς ἐλευθέρων δουλικῶν ἀσθημάτων πρὸ τοῦ Εὐρωπαϊοῦ δὲν ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. Ἄνθρωποι μὲ πόρινον πάθος ἔρωτος ριγθέντες εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας δὲν ἐφάνησαν μέχρι τοῦδε. » (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 23). « Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνας ἀγνοοῦμεν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ἕλληνα περισσότερο κατὰ Κίνας, κατὰ Κινέζους. Φανταζόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας καὶ τὸν τόπον μας ἀπὸ τὰ γράμματα πού μας στέλλουν οἱ Εὐρωπαῖοι. » (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 26).

ράσει τὸ στάδιο τῶν ἀπλῶν ὑποδείξεων, τῶν «νύξεων», ὅπως τόσο χαρακτηριστικὰ ἔλεγε. Λύσεις συγκεκριμέναι δὲν ἔδωσε γιὰ κανένα ἑλληνικὸ ζήτημα — λύσεις πού νὰ εὐσταθοῦν. Καὶ ἀκόμη, καθὼς, ὅσο δυνάμωνε γύρω του ἡ ἀντίδραση καὶ ἡ ἀκατανοησία, μὲ περισσότερο πάθος καὶ ἀποκλειστικότητα προσηλώνονταν στὸ ἑλληνικὸ του δράμα, ἐφίτασε ν' ἀρνηθεῖ καὶ τὸν πανανθρώπινο πολιτισμὸ μ' ἕνα φανατισμὸ πού δὲν μπορούσε παρά νὰ ξενίσει καὶ ν' ἀποξενώσει βέβαια ἐκείνους πού τὴν Ἑλλάδα δίκαια δὲν τὴ φαντάζονταν πραγματοποιούμενη ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Ὅμως αὐτὰ οὔτε τόσο ἀπλὰ ζήτήματα εἶναι ὅσο ἴσως φαίνονται, οὔτε καὶ μπορούν νὰ μᾶς ἐπηρεάσουν στὴν ὀρθή κρίση μας γιὰ τὸ Γιαννόπουλο. Γιατί ἡ ἔρμηνεία μιᾶς προσωπικότητας προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν περιχὴ ὅπου πρέπει νὰ τὴν τοποθετήσῃς. Καὶ ὁ Γιαννόπουλος δὲν εἶναι οὔτε καλλιτέχνης δημιουργός, οὔτε θεωρητικὸς τῆς τέχνης ἢ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Γιαννόπουλος ἦταν καὶ θέλησε νὰ εἶναι πρόδρομος καὶ ἐγερτὴς ψυχῶν, ὁ πρῶτος πού ἀποφασιστικὰ θὰ γύριζε στὶς πηγὰς τῆς Ἑλλάδας, σπάζοντας τὸν κλοιὸ τῆς ὀσμῆς ξενικῆς ἐπίδρασης, γιὰ ν' ἀποχτήσει ἄμεσῃ ἐπαφῇ μετὰ τὸ χῶμα του καὶ ν' ἀνασυνδέσει τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ μποροῦ κανεὶς καὶ νὰ θέλει, μέσα ἀπὸ τὶς παροδικὰς ἐκδηλώσεις, τὶς συνδεμένες μετὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὶς ἀδυναμίες τῆς, νὰ ξεχωρίσει τὸ αἰώνιο ἐκείνο στοιχεῖο πού συνῆξει μιὰ προσωπικότητα.

Καὶ στὸ Γιαννόπουλο τὸ στοιχεῖο αὐτὸ εἶναι ὁ γνήσιος ἔρωτας τῆς Ἑλλάδας, πού πέρα ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε φορέα του ζεῖ καὶ ἐνεργεῖ καὶ καλεῖ συγγενικὲς φύσεις νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν ἀγῶνα, γιὰ νὰ τὸν ἐνσαρκώσουν σὲ νέες δημιουργίες ἑλληνικῆς.

ΗΡΩ ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Γ. Σαραντάρη : « Ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου » (Ἀθήνα 1938, ἔκδ. « Κύκλосу », σελ. 36).

Συνεχίζοντας τὴν περιουσίαν του « Συμβολὴ σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς », μᾶς παρουσιάζει ἐφέτως ὁ κ. Σαραντάρης μιὰ δευτέρη μελέτη τῆς ἴδιας κατεύθυνσης, μετὰ τὸν τίτλο « Ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου ». Ἡ τέτοια προσπάθεια πρὸς φιλοσοφία ἐνέχει ἄρα γε κάποια εὐρύτερη σημασία, πέρα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἔκφραση ἀπλῶς τῆς ψυχικῆς στάσης τοῦ κ. Σαραντάρη ; Νομίζω ὅτι μὲρῶ ν' ἀπαντήσω ἀδίσταστα, τονίζοντας τὴν εὐρύτατη ἀκριβὴς σημασία τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐμφάνισης. Ὅσο γιὰ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς χαρακτηριστικῆς ἀτομικῆς αὐτῆς προσπάθειας, καθὲς προληπτικὴ διατύπωση οἰασθῆποτε κρίσης θὰ ἦταν ἄσκοπη καὶ ἄστοχη. Ἡ ὁλόκληρη ἄλλωστε τῶν συγκεκριμένων παρατηρήσεων γιὰ τὶς προθέσεις καὶ τὶς πραγματοποιήσεις τοῦ κ. Σαραντάρη θὰ ἐπιδιώξει νὰ ἐκφράσει, μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀκρίβεια, τὸ ἦθος, τὴν ἰδιουτυπία καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς ἐργασίας.

Μποροῦμε νὰ πούμε, ἤδη στὸ ἐξωφύλλο τῆς μελέτης, ὑπάρχει ὁ λόγος πού ἐπιβάλλει νὰ ξεχωρίσωμε τὴν προσπάθειαν τοῦ κ. Σαραντάρη. Δὲν ἐνοῦν τὸν τίτλο τῆς μελέτης, πού βέβαια καὶ αὐτὸς καθαρὰ δείχνει τὸ ἦθος τῆς ἀναζήτησης. Κάτι ἄλλο εἶναι, πού ἀληθινὰ παίρνει, ὑπὸ τὶς σημερινὲς συνθήκες, ἐξαιρετικὴ σημασία. Ἄναφεροντας ὁ κ. Σαραντάρης τὰ προηγουμένα ἔργα του, συνειδητὰ παραλείπει ν' ἀναφέρει τίς ἀκόμη καὶ πρόσφατες ποιητικῆς του προσπάθειες, ἂν καὶ σ' αὐτὲς ἔως καὶ περίσου εἶχε δώσει ὁλόκληρο τὸν ἑαυτὸ του.

Γιὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀκριβέστερα ἡ μεταστροφή αὐτῆ τοῦ κ. Σαραντάρη, ἡ προσπάθειά του ἢ συνειδητὴ νὰ κατακτήσει μιὰν οὐσιαστικὴ σφαῖρα ζωῆς, καὶ γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀληθινὰ, τόσο κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴ τῆς ἀξία ὡς προσωπικὸ κατόρθωμα, ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴ σημασία τῆς, τουλάχιστον γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, ὡς πνευματικὸ παράδειγμα, εἶναι ἀναμφίβολα σκόπιμο, καὶ ἴσως καὶ ἀναγκαῖο, νὰ ἐποπτεύσωμε, πρὸς γοῦρα ἔστω, τὴν κατάστασιν καὶ τὶς ὑποκινήσεις τοῦ σημερινοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος, πού, ἀδιατάραχο σχεδὸν καθὼς ὑπάρχει, θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὸν προσανατολισμὸ τῆς πνευματικῆς τοποθέτησης τοῦ κ. Σαραντάρη, καὶ βέβαια ὄχι μόνο τοῦ κ. Σαραντάρη.

**

Τὸ σημερινὸ λοιπὸν πνευματικὸ περιβάλλον,

ὅπως ἐκφράζεται προπάντων μετὰ τὶς ἐκδηλώσεις τῶν νέων τῆς γενεᾶς τοῦ κ. Σαραντάρη, ἀκριβῶς κατ' ἐξοχὴν πρὸς οὐσιαστικὴν πνευματικότητα εἶναι ἀνίκανο νὰ δώσει οἰαδήποτε ἀφορμὴ. Γιὰ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ πνευματικὸν πολιτισμὸ γίνεται βέβαια πολὺς λόγος, θόρυβος ὅμως προπάντων καὶ ὄχι λόγος οὐσιαστικός. Ἄλλοτε, ὅπως φαίνεται, δὲν ὑπῆρχε τουλάχιστον παρὰ μιὰ περιορισμένη, δευτῆ καὶ σεμνὴ κίνηση γύρω ἀπὸ τὰ θεωρούμενα πνευματικὰ θέματα. Σήμερα ὑπάρχει καὶ ὀργανωμένη, πολυοργανωμένη μάλιστα ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα. Τὸ παρήγορο, καὶ συγκινητικὸν εἶδος, εἶναι βέβαια ἡ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη προθυμία γιὰ πνευματικὴ κατάρτιση καὶ ἀνάπτυξη. Τί ὅμως εἶναι αὐτὸ πού προσφέρεται σὲ μιὰ τόσο ἐντονὴ καὶ τόσο ὄραία ζήτησις ;

Πάντοτε σχεδὸν καὶ ἀποκλειστικὰ λογοτεχνία καὶ λογοτεχνικῆς συζητήσις. Γιὰ τὴν ποιότητα καὶ τῆς τέτοιας προσφοράς δὲν ἀξίζει ἴσως νὰ γίνει ἰδιαίτερος λόγος ἐπιτέλους, κατὰ τὶς δυνάμεις πού ὑπάρχουν, ἰκαγοποιεῖται ἡ ἐκτεταμένη αὐτὴ ζήτησις, καὶ φυσικὰ εἶτε καὶ μετὰ οὐσιαστικὰ δημιουργικὴ κάποτε ἐργασία, εἶτε μετὰ προχειρότερη συνθέσεως καὶ προβληματικῆς στήν ὅποιαν τῆς ἀξία, εἶτε ἀκόμη καὶ μετὰ μεταφράσεις, κάποτε ἀρκετὰ φροντισμένες, συχνότερο ὅμως κακογραμμένες καὶ ἀνεπάρκεις.

Βέβαια καὶ τὸ ζήτημα τῆς κατώτερης αὐτῆς ποιότητος ἔχει καὶ αὐτὸ τὴ σπουδαιότητα καὶ τὴν σημασίαν του. Τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴ συμβολὴν πού ἔχει ἡ λογοτεχνία στὴ διαμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀρνητικὰ τὴν πραγματοποιεῖ ἡ κατώτερη, ἢ κακὴ ποιότητα, πού μοιροῦτο εἶναι νὰ τὴ φέρνει ἡ ἀκατάσχετη πολυγραφία τῶν οἰωνόδηπτε. Ἡ εὐθύνη βέβαια εἶναι στά περιοδικὰ, πού μετὰ τὴν προθυμίαν προσφέρουν γιὰ τὴν λογοτεχνικὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους παρόμοια κακογραφήματα.

Τὸ ζήτημα ὅμως τὸ κατ' ἐξοχὴν σημαντικό εἶναι ὁ τόνος καὶ τὸ ἦθος τῆς λογοτεχνικῆς πολυγραφίας καὶ προχειρογραφίας. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πού ἐκπροσωποῦν κάπως ὑπεύθυνα τὶς δυνάμεις τῆς λογοτεχνίας, κατ' ἐξοχὴν μάλιστα οἱ καταρτισμένοι καὶ οἱ ἐπὶλεκτοί, ἔχουν φθάσει νὰ μορφώσουν ἕνα εἶδος « ἰδεολογίας » λογοτεχνισμοῦ καὶ αἰσθητισμοῦ. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπικινδύνου. Νομίζω δηλαδὴ καὶ κηρύττουν, ὅτι τὰ ἔργα τους καὶ οἱ συζητήσεις γιὰ τὰ ἔργα τους εἶναι τὸ ἀπαντοῦν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἔθνους, ἢ καὶ ἀκόμη, ὅτι αὐτὰ ἀποφασίζουν τὴν ἀληθινὴν του ἱστορικὴν ὑπαρξιν. Ἔτσι ἐφθασαν νὰ προβάλουν σὰν ἔθνη ἐθνικὰ ζήτήματα τὸ

«συγχρονισμός» π. χ. τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς—δημιουργία, ἀν ἔλεγα, θὰ ἦμιον ἔξω ἀπὸ τῆς σκέψης τους—εἴτε τὴν πιστότητα τῆς ἐκθεσης ἢ καὶ τὴν εὐστοχία τῆς μίμησης τῶν ἑξῶν πνευματικῶν συρῶν. Καὶ ἐμπλέκουν καὶ ἄλλα παρόμοια ὁλκήν ζητήματα, καὶ φροντίζουν προπάντων νὰ κατασκευάζουν μεγάλους ἄνδρες τοὺς ἀπλῶς διηγηματογράφους—πιθανὸν μάλιστα καὶ χωρὶς ἔχους δημιουργικότητας—καὶ ἀκόμη προτιμότερα τοὺς λεγόμενους «κριτικούς»—συνὰ καὶ μετρία καταρτισμένους προχειρογράφους.

Αὕτη εἶναι ἡ ἐντατικώτερον ἔκφρασις τοῦ πνευματικοῦ μᾶς περιβάλλοντος, τοῦ βέβαια κατὰ τὴν ὀνομασία ἀπλῶς τῆς συνήθειας πνευματικοῦ. Δυστυχῶς ἕως σήμερον δὲν ὑπάρχει ἀντίλογος στὴν προβολὴ καὶ στὴν ἐπίδειξη τῆς στενῆς αὐτῆς, ἐμπρακτικῆς μάλιστα καὶ πολυθρόμβης, ἐρημνείας τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος· καὶ ἔτσι, ὅχι μόνον ἀναγκαῖα ἀπουσιάζει ἀπὸ τῆς συνείδησης τῆς πνευματικῆς μᾶς κοινωνίας τὸ πνεῦμα στὴν ὁλόκληρη καὶ στὴν ἀλήθεια του, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ λογοτεχνία, καὶ γενικὰ ἡ Τέχνη, ποὺ καθ' ἑαυτὴν εἶναι βέβαια ἀξίως, ἀν καὶ ἕνας ἀπλῶς τρόπος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, χάνει στὴν τέτοια τῆς ἐμφάνισις τὴν ἀληθινὴν τῆς πνευματικότητας καὶ τὴν πραγματικὴν τῆς ἀξίας, καθὼς ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν πυρῆνα τοῦ πνεύματος καὶ προβάλλεται μὲ τὴν ἀξίωση αὐτόνομης καὶ αὐτοδικαίας τῆς ὑπαρξῆς. καὶ μάλιστα στὴν πιὸ ἐξωτερικὴ δυνατὴ τῆς διανόησης· σὰν ἀπλή περιὸν ἐκφραστικῆς τεχνικῆς.

Στὸ πέλαιος λοιπὸν τοῦ πολυθρόμβου αὐτοῦ λογοτεχνιολογίου, ἡ συνείδησις ἠθικῆς στάσεως τοῦ κ. Σαραντάρη, ποὺ ἀρνεῖται τὴν προσήλωσίν του καὶ στὴ δικὴ του ἀκόμη λογοτεχνικὴ ἐργασία, παίρνει δικαιοκρατικὰ μιά ιδιαίτερον σημασία καὶ σπουδαιότητα.

Ἄς κυττάξομε λοιπὸν ἀπὸ τὸν τίτλον τῆς ἡδῆ τῆς μελέτης τοῦ κ. Σαραντάρη. Τί σημαίνει ἀρα γε ἡ ἐκφρασις αὕτη, ἡ τόσο γεμάτη ἀπὸ πίστιν, ποὺ ὑπάρχει σὰν προμετωπίδα τῆς φιλοσοφίας του; Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς «παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου», ποὺ ἔτσι προβάλλεται, δὲν μπορεί κανεὶς νὰ ξεχωρίσει, σὰν ἀξίωση, σὰ διαπιστώσει τῆς φιλοσοφίας τοῦ κ. Σαραντάρη; Ὁ ἴδιος λέει γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπου τὰ λιτὰ αὐτὰ λόγια: «Δὲ μπορῶ νὰ δώσω τὴν ἔννοιάν του ἀνθρώπου, γιατί ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι γιὰ τὸ ἄτομον πραγματικότητι, ἀλλὰ ἰδανικὸ κ' ἐπίστη πλέρια. Εἶμαι ἄτομον, καὶ μονάχα μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ ἄτομου καὶ τὸ σταμάτημα τοῦ στα σύνορα τοῦ ἀπλότου, καὶ μὲ τὴν πίστην, μπορῶ νὰ φτάσω σὸν ἄνθρωπον. Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ πεισθεῖ πως εἶναι ἄδύνατον νὰ δοθεῖ ἡ ἔννοιάν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συνάμα νὰ πιεσθεῖ σὸν ἄνθρωπον» (σελ. 9). Ὅστε τὴν ἔννοιάν τοῦ ἀνθρώπου οὕτε ὑπόσχεσι κἀν νὰ τὴ δώσει ὁ κ. Σαραντάρη. Καὶ ἀληθινὰ, ὡς τὸ τέλος τῆς μελέτης του δὲ φτάνει νὰ μᾶς δώσει μιά τέτοια ἔννοια. ἴσως ὁ μᾶς καὶ χαμητὰ ἔννοιαν δὲ μᾶς δίνει ὁ κ. Σαραντάρης πολὺ σπάνια μόνον κάποιες ἐξηγήσεις τῶν ὄρων, ποὺ ἐιδικὰ χρησιμοποιοεῖ, φτάνουν νὰ γίνονται

ἄρτιοι ὁρισμοί, καὶ ἔτσι νὰ μᾶς δίνουν καὶ ἀληθινὰς ἔννοιες. Ἡ ἔλλειψη ὁμοῦ γενικὰ τῆς ἔννοιαι εἶναι καὶ ὄχι τὸ τυχαίον στὴ γενικὴ στάση τοῦ κ. Σαραντάρη, καὶ βέβαια ἀποφασιστικὸ γιὰ ὅλη τὴν ἀξία τῆς σκέψης του. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε προσπαθεῖ καὶ νὰ ἐμφανίσῃ κάποια δικαιοκρατικὴ ἀποφυγῆς αὐτῆς τῆς «ἐννοιολογίας», ἀποφυγῆς ποὺ τὴ διακηρύττει σὰ συνειδητὴ τὸν ἐπιδιώξῃ, καὶ μάλιστα προσπαθεῖ καὶ νὰ στηρίξῃ σ' αὕτη τὴ συνειδητὴ ἀποφυγῆν, ἢ τουλάχιστον καὶ σ' αὕτη, τὴν ἰδιουτυπία καὶ ἀνωτερότητα τῆς φιλοσοφίας του (σελ. 4, 5 καὶ σὲ πολλά ἄλλα σημεία). Ὅσο βέβαια γιὰ τ' ἀποτελέσματα μᾶς τέτοιας προσπάθειαι, χαμητὰ ἀμφιβολία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει. Ἡ προσπάθεια αὕτη, νὰ ἐκποτισθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν χωρὸν τῆς ἡ γνώσεως, εἶναι ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς μάταιον σὲ κάθε περίπτωσιν καὶ ἀναγκαῖα πάντοτε ἄμεσα αὐτοαναίρεται. Ὅλη ἡ ὑποτιμητικὴ πολεμικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀσθησις τῆς γνώσεως, ποὺ ὁ κ. Σαραντάρης κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀσκεῖ, εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνίκανη καὶ εὐδοκιμησι. Ἄν ἔρχεται ν' ἀρνηθεῖ τὴν γνώσιν ἀντικειμενικὰ, σύγχρονα ὑποκειμενικὰ ἀκόρδαντα τὴν στηρίζῃ, μὲ τὴν ἴδιαν μάλιστα τὴν δύναμιν τῆς πεποιθήσεως ποὺ ἡ ἴδια ἔχει στὸ κύρος τῆς. Ἡ τέτοια πολεμικὴ κατὰ τῆς γνώσεως εἶναι γνώσις ἀκριβῶς κοί αὐτῆ, καὶ ἔτσι σύγχρονα καὶ ἀρνεῖται καὶ θετεῖ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτοῦ. Συνειδητὴν εἶναι στὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἡ τάσις γιὰ τὴν ὑποτίμησιν καὶ τὸν ἀφανισμό τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀδήγαντα ἐπαληθεύεται στὴν κάθε τέτοια προσπάθεια ἡ αὐτοβεβαίωση τοῦ ἀπαρσάλευτου τῆς γνώσεως. Καμμὶ ὑπερόψις τῆς γνώσεως μὲ τὴν ἴδιαν τῆς γνώσιν δὲ θὰ γίνῃ ποτε δυνατῆ. Καὶ ἡ φιλοσοφία, καὶ ἡ ἐσωτερικώτερον καὶ ἡ ἐγγύτερον στὸ ἄπλοτον, εἶναι κατὰ τὴ φύσιν τῆς γνώσεως πάντοτε καὶ αὐτῆ, ἀξιώτερον ἄλλως εἶδος καὶ ἀνώτερος βαθμὸς γνώσεως. Ὅτι τουλάχιστον ἔχει φτάσει νὰ ἐκφρασθεῖ, καὶ φωνικὰ κάθε φιλοσοφία ποὺ ἔξομε, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς μελέτης τοῦ κ. Σαραντάρη, ἔχει φτάσει κατὰ ἓνα τρόπο νὰ ἐκφρασθεῖ, — μὲ δικὴ τῆς ἴσως κάθε φορά γλώσσον, ἀλλὰ πάντως μὲ κάποια μορφὴ ἐκφρασεως καὶ σ' εἰας προσιτῆ, — ὅτι λοιπὸν ἐκφράζεται κάθε φορά, μὲ τὸ λόγον προπάντων, εἶναι πάντοτε καὶ ὁπωσδήποτε γνώσις, γνώσις μάλιστα καὶ στοὺς ἄλλους διὰ μέσου τῆς ἐκφρασεως προσιτῆ.

Οἱ παρατηρήσεις ὁμοῦ, ποὺ τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργεῖ ἡ πρώτη αὐτῆ ὄψη, κατὰ τὴν σχέση τῆς πρὸς τὴν γνώσιν τῆς μελέτης τοῦ κ. Σαραντάρη, δὲν ἐξαντλοῦνται μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο μόνον, τοῦ ἀνεκτικώτερον τῆς γνώσεως ἀπὸ τὴν ἴδιαν τῆς τὴν περιοχῆ καὶ μὲ τὴν ἴδιαν τῆς τὴ δύναμιν. Στὴ μελέτη δηλαδὴ αὕτη, τὴν προγραμματικὰ ἀντιγνωστικὴ, ὑπάρχει, ὅπως εἶπαμε, ἀναγκαῖα ἡ γνώσις. Ἡ γνώσις ὁμοῦ τοῦ κ. Σαραντάρη στὴ συγκεκριμένη τῆς αὐτῆ ἐμφάνισιν, ὅπως πολὺ συχνὰ ἄλλωστε καὶ ἄλλων πολλῶν, παρουσιάζει κάποια ἰδιουτυπία, ἐλλείψεων προπάντων. Στὰ περισσότερα σημεῖα τῆς τῆς λέγει, καθὼς εἶπαμε, τὸ στοιχεῖον τῆς ἔννοιαι. Οἱ ὁμότερον τοῦ κ. Σαραντάρη σὲ μιά τέτοια ἐλλείψιν, τὴν θεωροῦν βέ-

βαια. ὅπως καὶ αὐτὸς ἄλλωστε, καύχημά τους καὶ προσὸν τῆς ἀνάπτυξίν τους, εἶτε κατὰ τὸ ὕψος ἀπλῶς, εἶτε καὶ κατὰ τὴν ὁλικὴν πνευματικὴν κριτικότητα. Ἡ ἀλήθεια ὁμοῦ εἶναι πολὺ ἀπλούστερον πάντοτε ἢ γνώσις δηλαδὴ ὄλων αὐτῶν δὲν ἔχει ἀκόμη φθάσει στὴν ἔννοιαν, δὲν εἶναι δηλαδὴ ὅσῃ γνώσις. Ὑστερεῖ σὲ κάποιο βαθμὸν κατὰ τὴν ἀκριβότητα τῆς λέξεως τῆς λογικῆς ἀκριβείας. Καὶ αὐτὰ, βέβαια, δὲ σημαῖουν παρὰ τὸ ἀναρτίωτον ἀκριβῶς τῆς τέτοιας γνώσεως.

Ἡ ἄποψη ὁμοῦ τοῦ κ. Σαραντάρη ἔχει καὶ δίκιον ὡς ἓνα σημεῖον. Εἶναι ἡ ἀξίωση νὰ μὴν ἐξαντλεῖται ἡ φιλοσοφία μᾶς μονάχα ὡς θεωρία τῆς γνώσεως. Ἐνὼ ὁμοῦ ἤθελε νὰ πολεμήσει μὴ τέτοια στενότητα τῆς φιλοσοφίας, ποὺ περιορίζεται μονάχα στὴ θεωρία τῆς γνώσεως, ἐφθάσε νὰ κηρύξῃ καὶ ἐντελῶς ἀχρηστὴ τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, καὶ, ἀκόμη χειρότερα, νὰ ζητήσῃ νὰ ὑποτιμηθεῖ καὶ νὰ ἐξοντώσει καὶ τὴν ἴδιαν τὴν γνώσιν.

Ὅσο ὁμοῦ γιὰ τὴν πραγματικὴν ἐλλείψιν τῆς ἔννοιαι στὴς σκέψεις τοῦ κ. Σαραντάρη, μποροῦμε ἀδίστακτα νὰ ποιεῖμε ὅτι δὲν ὀφείλεται τόσον στὴ μεθοδικὴν του κατὰ τῆς ἔννοιαι προκατάληψιν, ὅσο προπάντων σὲ κάποια ἐλλείψιν ποὺ ἀνεκαθεν χαρακτηρίζῃ τὴν ὄψιν τῆς σκέψεως του ἢ δύναμιν τῆς λογικῆς ἀκριβείας συχνὰ δὲν ὑπάρχει στὴ νοητικὴν του ἐνέργειαν.

Μὲ ὅλα αὐτὰ ὁμοῦ, οἱ σκέψεις, ποὺ σκόρπια πάντα ἐκφράζει γιὰ τὸν νόημα τοῦ «ἀνθρώπου», ἔχουν κάποια συνάρτησις ἐσωτερικῆς καὶ μποροῦν νὰ συγκροτηθοῦν σὲ μιά καθαρώτερον διατύπωσιν. Ἐμεῖς μάλιστα, ποὺ ἐπιτέλους δὲν ἔχομε συνήθειαν νὰ ἀρκοῦμαστε σὲ μὴ δίκως ἔννοιαι γνώσις, θὰ προσπαθῶμε καὶ τώρα νὰ συγκροτήσομε σὲ ἔννοιαν ὅλα αὐτὰ, ποὺ σκόρπια μᾶς λέει ὁ κ. Σαραντάρης, γιὰ τὸ κεντρικὸν τουλάχιστον νόημα τῆς φιλοσοφίας του. ἴσως ὁμοῦ πρέπει νὰ πεσεῖτο μὲ παρτηρήσομε, ὅτι τὴν ἐννοιολογικὴν αὕτη διάθεσιν δὲ θὰ τὴν ἐφαρμοζάμε γιὰ ὅποιον πνευματικὸν νόημα. Τὰ πλατωνικὰ ἡδῆ «ῥήτων οὐδαμῶς» καὶ «ἐπέφρασε τῆς οὐσίας», ἀκόμη ἡ ἰδέα κατ' ἐξοχὴν, ἀλλὰ καὶ περισσότερον στὴν ἐντέρον αὐτοσυνείδησιν τοῦ πνεύματος, ὅλα μαρτυροῦν γιὰ τὴν περιορισμένην δυνατότητα τῆς ἐννοιολογικῆς διατύπωσιν τῶν στοιχείων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου.

Τὸ νόημα τοῦ «ἀνθρώπου», ὅπως ἀναζητεῖται στὴ μελέτην, πιθανὸν νὰ εἶναι ἀπόρσιτον σὲ ὀλοκληρωτικὴ ἐννοιολογικὴ διατύπωσιν· εἶναι ὁμοῦ ἀναμφίβολο καὶ ὅτι δὲν ἐξαντλεῖ ὁ κ. Σαραντάρης τὴν δυνατότητα γιὰ σύνθεσιν πρὸς ἔννοιαν τῶν σκέψεων, ποὺ σκόρπια καὶ τὶς σκεπτεται ἴσως καὶ τὶς ἐκφράζει. Ἐτσι, τὴν πρώτην ὑποδήλωσιν γιὰ τὴν σημασίαν τοῦ «ἀνθρώπου» μᾶς τὴν δίνει, ἔμμεσα καὶ βιαστικὰ, σὸν πρόλογόν του μὲ τὴν εἰσαγωγή μᾶς ἀρνητικῆς κριτικῆς γιὰ τὸν ἸΘ' αἰῶνα. Ὅνομάζει ἐκεῖ «τὸν ἀνθρώπον ποὺ σήμερον καὶ πάντοτε δημιουργεῖ τὸν πραγματικὸν πολιτισμὸν» (σελ. 3). Ὁ «ἀνθρώπος», λοιπὸν, εἶναι ὁ δημιουργὸς πολιτισμοῦ. Ἐτσι δια-

φοῖται κατὰ ἓνα τρόπον καὶ τὸ δεύτερον συμβαντικὸ χωρίον γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ὅπου μαθαίνομε ὅτι «ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς ἀτόμου, ποὺ δὲ ζεῖ πιά μὲ τ' ἄλλα ἄτομα, καὶ πάει νὰ γίνῃ ἄνθρωπος» (σελ. 5). Ὅταν σκέφτεται κανεὶς πῶς ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ζωὴ ποὺ δημιουργεῖ πολιτισμὸν, τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει συνέπειαν μὲ τὸ προηγουμένον καὶ εἶναι ἄλλη ἐκφρασις τοῦ ἴδιου νοήματος. Προσθετεῖ μόνον ἓνα νέο νόημα, τὸ νόημα τοῦ ἀτόμου, ποὺ εἶναι ἡ ἀφετηρία πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ γιὰ πρώτη μάλιστα ἐξηγήσιν τῆς σημασίας τοῦ νέου αὐτοῦ νοήματος, μπορεῖ νὰ χρησιμοποῖται ὅσα ἀναφέρονται στὴν ἴδιαν ἀκριβῶς σελίδα: «Ὁ ἀνθρώπος συμμετεῖ τῆς γῆς σὰν ἡδονιστῆς, σὰν ἄτομον. Πείρα τῆς ζωῆς εἶναι ὁ ἔρωτας καὶ ὁ θάνατος, δηλαδὴ ἡ ἡδονή. Δὲν εἴμαστε γῆ παρὰ μὲ τὴν ἡδονήν.» Ἡ ἀντίληψιν αὕτη, ποὺ ἀργότερα θ' ἀναπτυχθεῖ πλατύτερα, φαίνεται νὰ διαφορτίζει τὴν σημασίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐρχεται ὁμοῦ μιά σκέψιν τῆς ἐπόμενης σελίδας, καὶ ὀλοκληρωτικὰ σχεδὸν κατασφραγεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας, ὅστε νὰ κινδυνεύει νὰ κλονισθεῖ καὶ ὅλες τίς ὡς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐξηγήσεις: «Ὁ φιλόσοφος ἀσχολεῖται μονάχα μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς σχέσεως ἀτόμου - ἀνθρώπου, γιατί κρινεῖ πῶς ἡ τύχη δὲ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν πορείαν ἐκείνης τῆς σχέσεως ὅταν ἡ πίστιν καλύτερα τὸ ἄτομον» (σελ. 6). Ἐνας τέτοιος ἰσχυρισμὸς εἶναι ἀνάρεσις τῆς οὐσίας τῆς ἱστορίας, γιατί στοιχεῖον οὐσιαστικὸν τῆς ἱστορίας εἶναι γιὰ πάντα καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς τύχης. Ἡ πορεία αὕτη, ποὺ εἶναι κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ κ. Σαραντάρη (σελ. 5) ἡ ἱστορία, καμμὶ ἀθραυστὴ ἀναγκαιότητα δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἀνεχθεῖ. Μιά παρόμοια ἐκδοχὴ εἶναι ἡ χειρότερον μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας, ἀνιστόρητη καὶ ἀνιστορικὴ διανόησις τῆς «ἱστορικῆς» πορείας τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ἄνθρωπον· εἶναι θεμελιακὴ παρανόησις τῆς ἀπλῆς δυνατότητας, πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἐμφανίζεται δίκαια σὰν ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας· διανόησις λοιπὸν, ποὺ ταιριάζει σ' ἓναν κόσμον θεσηκεντικῆς ἀκινήσεως καὶ ὄχι ἱστορικῆς δημιουργίας καὶ κινήσεως. Αὕτη ὁμοῦ ἀκριβῶς εἶναι ἡ θέσις καὶ ἡ στάσις τοῦ κ. Σαραντάρη. Ἀργότερα θὰ τὴν ἐναντιώσομε ἴσως, γιὰ νὰ ἐρημνεύσομε καὶ τὴν σημασίαν τῆς κατὰ τὴν σχέσιν τῆς πρὸς τὸ ἦθος, ποὺ διέπει τὴν ἔθνικὴν μᾶς πνευματικὴν ἱστορίαν.

Ἄς ἐξανδοῦμε τώρα τὴν σχέση ἀτόμου - ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ἀναπτύσσει προχωρώντας ὁ κ. Σαραντάρης. Στὴν ὀλοκληρωτικὴν τῆς ἀνάπτυξιν προβάλλει αὕτη ἡ σχέση, ὅταν πρῶτον τοποθετηθεῖ στὸ σύστημα τοῦ κόσμου τοῦ κ. Σαραντάρη. Τρεῖς εἶναι οἱ διαστάσεις του καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ του. Κἀτὼ τῆς φύσεως, σὲ μέσον τὸ ἄτομον καὶ κορυφῶσιν ὁ ἀνθρώπος. Τὸ ἄτομον εἶναι ἡ προϊστορία τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ φύσις ἡ προϊστορία τοῦ ἀτόμου (σελ. 14). Ἡ «ἱστορικὴ» μεταβάσις ἀπὸ τὸ κατώτερον πρὸς ἀνώτερον ἀνάμεσον στὰ τρία αὐτὰ ἐπιπεδα ὑπαρξῆς εἶναι τὸ κύριον πρόβλημα τῆς μελέτης.

Γιὰ τὴν μετάβασιν σὲ ἄτομον διαφορτωτικῶς

Εἶναι οἱ σκέψεις: «Δὲν εἴμαστε ἄτομα . . . παρὰ ὑπερὰ ἀπὸ τὴν πείρα τῆς ἡδονῆς, παρὰ ὑπερὰ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πείρα τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ τί εἴμαστε πρῶτα ἀπὸ τὴν ἡδονή; Πρῶτα ἀπὸ τὴν ἡδονὴν εἴμαστε φύση . . . ἡ φύση ἐπιθυμᾷ ἐνασιατικῶδως τὴν κατάστασιν τοῦ ἀτόμου. Καὶ δρόμος πρὸς τὸ ἄτομο ἡ ἡδονή» (σελ. 11). Λοιπὸν ἔτσι γίνεται ἡ ἀνάβασιν τῆς φύσης σὲ ἄτομο. Πρῶτον ὅμως ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἀνάβασιν, ἀπὸ τὸ ἄτομο πιά στὸν ἄνθρωπο, χρειάζεταιται ἰσὺς νὰ σταθῶμε μιά στιγμὴ σὲ κείνα τὰ πρόσωπα ποὺ ἀποκλείουν γιὰ τὸν ἐαυτὸ τους ἕνα τέτοιο ἀνάβασμα. Ὁ κ. Σαραντάρης σπεύδει νὰ ἐκφράσῃ τις ἐπόμενες σκέψεις, πού ἂν ἔλειπε τῆ ἀνάμειξη καὶ τῆς γνώσης ἀνάμεσά τους — ἡ πολεμικὴ τοῦ κ. Σαραντάρη κατὰ τῆς γνώσης εὐκαιρία ζητήσῃ, κ' ἄς εἶναι ἐντελὸς ἀταίριαση — θὰ ἦταν δίχως χαμιμιά ἀντιγνομία παραδεκτές: «Ἡ θέσιν τῆς γνώσης, ὅταν πᾶνω σ' αὐτὴ στηρίζεται τὸ οικοδόμημα μίᾳς κοσμοθεωρίας καὶ μίᾳς βιοθεωρίας καὶ ἡ φιλοδοξία τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἐγώ, εἶναι ἡ θέσιν τοῦ ἀτόμου, ποὺ ἐπιμένει στὴν ἡδονή, εἶναι δηλαδὴ ἡ θέσιν τοῦ ἡδονιστῆ. Ὁ ἡδονιστὴς δὲ θέλει νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπὸ τὴ δική του ζωὴ . . . δὲν τρέφει αὐθόρμητη συμπάθειαν πρὸς τίποτε ἔξω ἀπ' τὴν ὑπαρξὴν του, γιατί δὲν πιστεῖται πῶς πέρα ἀπ' τὸν κύκλον τῆς ζωῆς του. Ὁ ἡδονιστὴς εἶναι τὸ ἄτομο ποὺ πεθαίνει ἄτομο . . . εἶναι ἡ φύσιν ἐκείνη ποὺ ἐκτέλεσε τὸν προορισμὸς τῆς ἀφοῦ γίνηκε ἄτομο» (σελ. 11).

Ἐξ δὲ μὲν τὴν ἀνάβασιν πῶς πέρα ἀπ' τὸ ἄτομο. Ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ κ. Σαραντάρη νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὴ τὴν ἀνάβασιν δείχνει πιότερον τὴν ποιητικὴν του διάθεσιν παρὰ σέμειον φιλοσοφικῆς: «Ὅταν τὸ ἄτομο γίνεται ἄνθρωπος, ἡ ὁμιλία βρῖσκεται ἀροχτα συνυφασμένη μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὁμιλία ποὺ δὲν παθαίνει ἀραίρεσιν εἶναι ἡ χώρα τοῦ ἀνθρώπου . . .

Σκέψου τὴν ὁμιλία πικρὴ σὰν τὸν οὐρανὸν, γιὰ νὰ μὴ σοῦ διαφύγῃ ὅποια μέλλουσα ἀποκάλυψιν τῆς!» (σελ. 8). Ἔτσι, ὅταν θέλει φιλοσοφικῶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν σκέψιν του, σὲ χωρίον τῆς σελ. 9, ποὺ πρῶτον ἀναφέραμε, ἀρνείται ὁ κ. Σαραντάρης καὶ τὴν δυνατότητα νὰ δώσῃ ἐννοιαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιῶναι ἀπὸ τὸ φιλόσοφον νὰ παραδεχθῇ ἀνεκκλήτα αὐτὴ τὴν ἀδυναμίαν τῆς σκέψης καὶ μονάχα νὰ πιστέψῃ στὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἄλλωστε «δὲν εἶναι γιὰ τὸ ἄτομον πραγματικότητα, ἀλλὰ ἰδανικὸν καὶ πίστιν πλέρια».

Τὴν πίστιν βέβαια τὴν τονίζει ἐξαιρετικῶς ὁ κ. Σαραντάρης καὶ θέλει νὰ τὴ σκεπτεται μὲ κάποια ἰδιουτυλία, σὲ ἀναπτύξεις προπάντων τῆς πρώτης του μελέτης. Ὅλη ὅμως αὐτὴ ἡ προσπάθεια δὲ φέρνει τίποτε τὸ ἀναρπτικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴ συνθησιμένη στὴ φιλοσοφία ἐφημερία τῆς πίστεως.

Τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοὑπερβάσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ἄνθρωπον οὐσιαστικώτερον ἀντιμετωπίζεται σὺν κεφάλαιον II τῆς μελέτης. «Ρωτᾶμε, πῶς μορεῖ τὸ ἄτομον νὰ νοιώσῃ ἕτ' ἄλλα ἄτομα, νὰ ταυτισθῇ μαζί μὲ τούτα,

Εἶναι τὸ ἴδιον σὰ νὰ ρωτᾶμε, πῶς μορεῖ τὸ ἄτομον νὰ πιστέψῃ ἐνεργητικῶς στὸν ἄνθρωπον» (σελ. 15). «Ὁ Χριστιανισμὸς διδάσκει ὡς μέσο γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ τὴν ἀγάπην» (σελ. 15). Ἀλλὰ «ἡ ἀγάπη δὲν μορεῖ νὰ γίνῃ βίωσιν σὸ τωρινὸ ἄτομον, γιατί τοῦτο δὲν ἀγνοεῖ ποτέ τὴ δική του ἀτομικὴ ζωὴ, τὸ δικὸ του ἀτομικὸ θάνατον» (σελ. 17). Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι πρῶτον πρῶτον, ὅτι τοῦτο τὸ περιεχόμενον ἐνέχει τὸ «ιδανικὸν καὶ πίστιν πλέρια», ποὺ εἶναι γιὰ τὸν κ. Σαραντάρη ὁ ἄνθρωπος: πρέπει τὸ ἄτομον νὰ ξεπεράσῃ τὴ στενότηταν τῆς προσήλωσής του στὴν ἀτομικὴν του μοῖραν, νὰ ταυτίσῃ τὴν ὑπαρξὴν του μὲ τὴν ὑπαρξὴν τῶν ἄλλων ἀτόμων καὶ ἔτσι, στὴν ὑπερατομικὴν του αὐτὴν στάσιν, φτάνοντας μ' αὐτὴ «στὰ σύνορα τοῦ ἀπολύτου», θ' ἀνέβῃ πιά σὲ ἐπίπεδον τῆς πίστεως καὶ ἔτσι καὶ σὲ ἄνθρωπον. Αὐτὴ περίπου εἶναι ἡ κατασκευὴ τῆς ἐννοιᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Βέβαια, ὁ κ. Σαραντάρης δὲ στέκεται καὶ στὸν ἐιδικιωμένον τοῦτο καθορισμὸν. Στὰ χωρία ποὺ παραθέσαμε, ξεκινᾷει κιόλας στὴν ἀναζήτησιν τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀρκετῶς καθορισμένου ἰδανικοῦ του. Εἴμαστε ἐντελὸς σύμφωνοι στὴν τέτοια πορεία τοῦ ἐνδιαφερόμενου του. Τὰ ἰδανικὰ δὲν εἶναι γιὰ νὰ τὰ ἐνοουῦμε ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνοουῦμε ἀκόμη, γιὰ νὰ τὰ ἐπιδιώκωμε καὶ νὰ τὰ πραγματοποιήσωμε. Μιά ὅμως ποὺ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνοουῦμε, καὶ μάλιστα πρῶτα πάντοτε τὰ ἐνοουῦμε, ἀξίζει καὶ τὴν ὥρα, ἡ καὶ ἐπιβάλλεται ἰσὺς, νὰ σταθῶμε μιά στιγμὴ καὶ νὰ μελετήσωμε τὴν σημασίαν τοῦ τρόπου ποὺ ὁ κ. Σαραντάρης ἐννοεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἰδανικοῦ του. Τὸ ἰδανικὸν τοῦτο ἄλλωστε προβάλλεται μὲ ἀξίωσιν οἰκουμένης ἐπιδιώξεως καὶ πανανθρώπινης πραγματοποίησιν. Ὅπως λοιπὸν τὸ εἶδαμε στὴν ἐσωτερικὴν του ἀνάπτυξιν, κατέχει ἄρα γε τὴν ἀναγκαῖαν ἀντίστοιχὴν εὐρύτητα;

Τὸν «ἄνθρωπον» τῆς μελέτης του τὸν εἶχε ἀναγγεῖλει ὁ κ. Σαραντάρης ὡς τὸ δημιουργό, τὸ μόνον ἀληθινὸν δημιουργό τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ σὲ μιά τέτοια διάνοσιν τοῦ ἀνθρώπου τονίζεται βέβαια καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ὄψη τῆς ὑπαρξῆς του, δηλαδὴ ἡ δημιουργία του ὡς ἀποτέλεσμα, ὡς «ἔργον», ἡ θετικὴ συμβολὴ του σὲ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Ἀντιστοίχα ὅμως πρὸς μιά τέτοια ἀναγγελίαν, ἡ τωρινὴ νόσος τοῦ ἰδανικοῦ περιορίζεται σὲ νὰ τονίσῃ, ἀδιάλλακτα μάλιστα, τὴν ὑποκειμενικὴν μονάχα, τὴν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μάλιστα καὶ αὐτὴ μὲ κάποια χαρακτηριστικὴ στενότηταν, σὰν πίστιν μόνον καὶ τίποτε ἄλλο, εἶτε καὶ σὰν ἠθικὴν στοργὴν πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα, στηριγμένη ἄλλωστε καὶ αὐτὴ στὴν πίστιν, ἂν καὶ ἰσὺς καὶ δημιουργικὴ καὶ τῆς πίστεως.

Οἱ μονομέρειες μίᾳς τέτοιας νόσεως τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ ἀνθρώπου μοροῦν νὰ διαπιστωθῶν πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις. Ἡ γενικὴ κρίσις βέβαια γιὰ τὴν ὑπερατομικὴ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου ὡς προϋπόθεσιν γιὰ ὅποια του ἀξία ὑπαρξῆς καὶ γιὰ τὴν δυνατότητα ν' ἀνέβῃ σὲ ἰδανικὸν τοῦ ἀνθρώπου μορεῖ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀντικειμενικὰ

ὀρθὴ καὶ ἔγκυρη. Ἀλλὰ τὴν ὑπερατομικότητα τῆς ζωῆς του μορεῖ νὰ τὴν κατακτῆσθαι τὸ ἄτομον εἶτε μὲ τὸ ἀντικειμενικὸν πνευματικὸν τοῦ δημιουργήμα, ἂν ἐντυχίη καὶ νὰ φθάσῃ σὲ ἀληθινὸν δημιουργήμα, εἶτε μὲ τὴν ἠθικὴν στοργὴν τοῦ πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα καὶ τὴν ταύτισιν τῆς μοῖρας του μὲ τὴν μοῖραν τῆς ζωῆς τους. Δὲ συζητῶ τώρα, ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο τρόπους εἶναι ὁ ἀξιώτερος εἶτε καὶ ὁ ἀριώτερος, οὔτε ἂν δὲ μορεῖ καὶ δὲν πρέπει ὁ δεύτερος τουλάχιστον σὲ χαμιμιά περίστασιν νὰ μὴ λείπει. Ὁτι τώρα πρέπει νὰ τονισθῇ καὶ νὰ ἐξηγηθῇ, εἶναι ὅτι κανεὶς δὲ θὰ μοροῦσεν ν' ἀρνηθῇ τὸν πρῶτον καὶ νὰ τὸν σβύσῃ, χωρὶς σύγχωρον νὰ σβύσῃ καὶ μιά, τὴν ὠραιότερη ἰσὺς καὶ πλουσιώτερη ἔως σήμερον ὄψη τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο ἀναγκαῖα ἐπέχεται καὶ τὸν πολιτικὸν μοροῖτα σβύνει, ὁποῖος πάει νὰ σβύσῃ τοὺς δημιουργοὺς ποὺ, γιὰ νὰ γίνων δημιουργοί, ἀναγκαῖα ἰσὺς κλειστήσαν ἐντελὸς στὴν ἐτοιμασίαν τοῦ ἔργου τους καὶ ἔτσι ἀγνόσαν καὶ λησμόνησαν «τὰ ἄλλα ἄτομα», εἶτε καὶ ἀκόμη, προσληθόμενοι σὲ δημιουργικὴν πλήρωσιν τῆς ζωῆς τους, δὲ βῆκαν οὔτε τὸν καιρὸν καὶ νὰ σκεφθῶν καὶ νὰ πιστέψων στὸν «ἄνθρωπον». Ἡ κατάφασις ὅμως τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι κατάφασις ὁλόκληρου τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἔτσι καὶ κατάφασις καὶ αὐτοῦ τοῦ εἰδους τῶν δημιουργῶν του. Ὁ κ. Σαραντάρης βέβαια προσπαθεῖ κάποιον νὰ δικαιώσῃ τὴν ἀδιάλλακτον αὐτὴν καὶ ἀντιφατικὴν πρὸς τὴν πρώτην θέσιν του ἄρνησιν. Τί λέει ὅμως; «Τ' ἄτομα τούτα εἶναι βέβαιον πῶς δὲ θὰ πιστέψωμ στὸν ἄνθρωπον, καί, ἂν μόνον τους δὲν τ' ὁμολογήσωμ, θὰ τὸ ἀποδείξῃ τὸ ἔργον τους, ποὺ θὰ σταθῇ στὴν ἱστορίαν σὰν ἕνα ἀνάξιον καὶ φθαρτὸν ἄτομον. Ἀπὸ τὴν ἀποψὴν τῆς ἱστορίας παναίνων τέτοια ἄτομα καὶ τέτοια ἔργα ἀρχοῦσα» (σελ. 33, 34). Προσπάθειαν νὰ ἐμφανίσωμ τὸ ἀληθινὸν ἔργον πολιτισμοῦ μόνον ὡς γέννημα πίστεως, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ κ. Σαραντάρης; δογματισμὸς ὅμως, ποὺ τὸν διαψεῖδει ὁλόκληρὴ ἡ ἱστορία. Ἡ ἀληθινότερη ἐξήγησιν γιὰ τὴν ἀδιάλλακτον αὐτὴν καὶ ἀντιφατικὴν ἄρνησιν εἶναι μιά ἄλλη σκέψιν, σὲ διαφορικὴν συνάρτησιν διατυπωμένη: «ὅποιος παραδέχεται τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστοῦ δὲν μορεῖ νὰ παραδεχθῇ ἄλλη ἀλήθειαν» (σελ. 35). Ἀληθινὰ, χριστιανικὸς τρόπος ἀνύψωσης τοῦ ἀτόμου σὲ ὑπερατομικὴν στάσιν, σὲ «ἄνθρωπον», σὲ προσωπικότητα, εἶναι ἀναμφίβολα ἀπὸ τοὺς δύο ποὺ ἀναφέραμε κατ' ἐξοχὴν ὁ δεύτερος, ἡ ταύτισιν μὲ «τὰ ἄλλα ἄτομα», ἡ ἠθικὴ ἐνωσις μὲ αὐτὰ. Καὶ ἡ ἀδιάλλακτον προτίμησιν τοῦ κ. Σαραντάρη δὲν εἶναι καθόλου τυχαία. Χριστιανικὴ τείνει νὰ γίνῃ καὶ ὅλη ἡ βιολογικὴ ἀνάπτυξις τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ «ἄνθρώπου».

Ἀλλὰ, πρὶν ξετάσωμε τις προϋποθέσεις αὐτές καὶ τοὺς τρόπους τῆς πραγματοποίησής, πρέπει, ἔστω καὶ δίχως αιτιολόγησιν, νὰ τονίσωμε, ὅτι ὁ κ. Σαραντάρης μὲ αὐτὴν τὴν στάσιν ἀγνοεῖ πάλιν εἴτε ἀποκρούει ἄποιον ἄλλο τρόπο ἰσάμενος τουλάχιστον ἠθικὴν στοργὴν πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα, μάλιστα τὸν γνήσιον ἠθικὸν τρόπο,

ποῦ, γιὰ ν' ἀφήσωμε τις νεώτερες ἐκφράσεις του, εἶναι προπάντων ὁ κλασικὸς ἐλληνικὸς τρόπος καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς δὲν εἶναι, ὅπως θὰ νομίσῃ ἰσὺς ὁ κ. Σαραντάρης, τρόπος ἀπλῶς πολιτικὸς, ἐξωτερικὸς δηλαδὴ καὶ ἔτσι ἀσημαντός, ὅπως πῶς ἐσαρλήνα ἀκόμη ἐξηγῆναι καὶ παρεξηγῆναι τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ἀξίας.

Πάντως, ἔτσι ποὺ σκεπτεται ὁ κ. Σαραντάρης, στὰ χωρία ἤδη ποὺ ἀναφέραμε, μόνον ἕνα μέσο βρῖσκει γιὰ τὴν ταύτισιν μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ (σελ. 15 κ. ἐπ.). Εὐθὺς ὅμως διαπιστώνει τὴν προβληματικότητα τῆς σημερινῆς τῆς πραγματοποίησής. Ἀντιπαραθέτει ὀρθὰ τὴν ἐποχὴν μας στὴν πρώτη χριστιανικὴ ἐποχὴ (σελ. 95) καὶ θέτει τὸ ἐρώτημα, πῶς «ἐμεῖς, ποὺ ἔχομε σὲ φλέβας μας τὸ δηλητήριο τοῦ ἡδονισμοῦ τῶν πρόσφατων αἰώνων τῆς ἐθροπαικῆς ἱστορίας» (σελ. 18), «θὰ φθάσωμε κ' ἐμεῖς σὲ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς . . . χωρὶς ἂν ὄχι τὸ ἐφόδιο τῆς ἀγάπης, πάντως χωρὶς τὴν ἀγάπην σὰ βίωσιν»; (σελ. 37). Μὲ ὅλη ὅμως τὴν συνείδησιν τῆς ὀξείας αὐτῆς προβληματικότητος, ὁ κ. Σαραντάρης διατηρεῖ τὴν αἰσιοδοξίαν του καὶ τὴν πίστιν του, σύντομα μάλιστα τῆς δίνει καθαγὴ καὶ συγκεκριμένη κατεύθυνσιν. «Ἀπὸ τὴν ἀπίστιαν τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου . . . ὀφείλωμε νὰ ὀδηγήσωμε τὴν διάνοιαν καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου, κάτω ἀπὸ τὴν πυκνὴν καὶ αὐστηρὴν λογικὴν τῆς πίστεως στὸν ἄνθρωπον . . . ὀφείλωμε, λέω, μὲ τέτοιο τρόπο νὰ ὀδηγήσωμε τὸ τωρινὸ ἄτομον στὴν ταύτισιν τοῦ ἀτόμου ἄνθρωπος, στὴν πίστιν σὲ Θεὸν «Ἀνθρώπον» (σελ. 19). Εὐθὺς ἔπειτα ὅμως διαπιστώνει καὶ πάλιν γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα τῆς ἐποχῆς μας τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἄμεσης ἀνακατάκτησής τῆς ἀγάπης (σελ. 20).

Ἔτσι, ἀναγκάζεται νὰ θέσῃ καὶ πάλιν τὸ πῶς ἄμεσον ἐρώτημα, ποὺ τὸ ἀναθετὴν στὴν ἀναζήτησιν τοῦ φιλοσόφου, ποιὸς εἶναι στὴν ἐποχὴν μας ὁ δρόμος ποὺ μορεῖ νὰ γίνῃ εἰς τὸ ἄτομον πρὸς τὴν πίστιν σὲ Θεὸν Ἀνθρώπον (σελ. 20). Οἱ ἀναζητήσεις τοῦ κ. Σαραντάρη πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, ὅσο κ' ἂν τις κινεῖ τὸς φανερῇ σὲ κάθε του φράσιν ἡ ἀληθινὴ καταπραῆτικὴ δύναμις τῆς πίστεως του, εἶναι μοροῖτα νὰ μὴ φθάσωμ σὲ κάποιο θετικὸν ἐπίτευγμα. Ὁ ἴδιος βέβαια νομίζει, ὅτι βοήθηε τὸ λητούμενον, καθὼς ἀναχαλῶνται μὲ μίαν στιγμὴ «τὴν πραγματικότητα ἐκείνη . . . ποὺ εἶναι ἡ ἴδια γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ἀναγκάζει ν' ἀποδεχθῶν πῶς ὑφίσταται ἕνα σημεῖον τοῦ χρόνου, ὅπου δὲ διακρίνεται πιά τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ ἄλλο σῶμα». Ἡ πραγματικότης τούτῃ εἶναι ὁ θάνατος . . . ὅπου ἀκόμα κ' ὁ ἄπιστος φτάνει» (σελ. 20). Καὶ συμπηραίνει: «Μονάχα ἀπὸ τὸ στοχασμὸ τοῦ θανάτου μορεῖ ὁ ἄπιστος ν' ἀντλήσῃ τὴν ἀπαράτητην δύναμιν, τόσο γιὰ νὰ φτάσῃ στὴν πίστιν, ὅσο γιὰ νὰ κάμῃ ὅποιο ἔργον διάρκειας, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ δηλαδὴ πολιτικὸν» (σελ. 21).

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ συμπέρασμα, ὅπου προτῶν φαντο βέβαια εἶναι καὶ στὴ σύγχωρον ἀκόμη ἐρημνευτικὴ ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτισμοῦ, οὔτε ὅμως — καὶ αὐτὸ κυρίως τώρα μὲς ἐνδιαφέρει —

καταλείπει εἴτε ἀμβλύνει κἂν τὴν προβληματικὴν τῆς ὑπαρξίας τῶν προϋποθέσεων, πού θά ἔφεραν στὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐπιζητούμενου ιδανικοῦ. Μὲ τὸ πάθος τῆς πίστης συνεχίζονται ἅπαντα ὁ κ. Σαραντάρης τὴ θεωρητικὴ πολιορκία τοῦ νοήματος τοῦ θανάτου καὶ τῆς σημασίας του γιὰ τὴν ἔνωση μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα καὶ ἔτσι γιὰ τὴν ἀνάβασιν στὸ ιδανικὸ του. Ἀπλώνει τὴ σκέψιν του καὶ σὲ ἄλλα προβλήματα, πού κάπως συνδέονται μὲ τὸ θάνατον, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἐποχὰς καὶ σὲ πολλὰς χώρας, θεματίζονται πάντα ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ. Ἀνθρώπο, ἀγκαλιάζει τοὺς μεγάλους συγγραφείς τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοὺς μεγάλους ποιητές, πού μὲ τὴν ποίησίν τους ἔφθασαν στὰ ὅρια τῆς ἀνταρξίας, δανείζεται καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μιὰ ἐκφραση, ἀλλὰ μιὰ ἐκφραση ἄλλως, καὶ βυθίζεται τελικὰ στὴν ἐνατένισιν, τοῦτο προκάντων, τῆς χριστιανικῆς ρωσικῆς ψυχῆς: «Ὅλες ὅμως οἱ ἀναπτύξεις αὐτῆς τοῦ κ. Σαραντάρη, πού εἶναι σκόρπιες ἀπὸ τὴν σελ. 21 ὡς τὸ τέλος τῆς μελέτης, δὲ στένονται πάντοτε στὸ ἴδιο οὐσιαστικὸ ἐπίπεδον, φεύγον ἄνω καὶ ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφίας. Ψυχολογικὲς παρατηρήσεις γιὰ ἄτομα καὶ γιὰ λαοὺς, ἐμπνευστὲς τῆς ιστορικῆς τους μοίρας, ψυχολογικὰ στιχηγμένους, ἀκόμῃ πνευματικὴ καθηκοντολογία πρὸς τοὺς μεγάλους ποιητές. Ὅλα αὐτὰ τὰ συνεχῆ βέβαια καὶ τὰ ὀρίζεται τὸ ἴδιο πάντοτε ἡθελὸ ἦθος μιᾶς καθαρῆς πνευματικότητος, τὸ θετικὸ ἀποτέλεσμα ὁμως τῶν συγκεχυμένων του: ἐπιδιώκει παραμένει ὡς τὸ τέλος ἀνύπαρκτον. Ὑπάρχει μάλιστα, χαρακτηριστικὴ τῆς θαυμαστῆς εἰλικρίνειας πού διέπει ὁλόκληρὴν τὴ μελέτην, καὶ ἡ ὀρθὴ ὁμολογία τοῦ ἀνεπίτευκτου τῆς κίριας καὶ ἀποφασιστικῆς ἐπιδιώξεως. Κάπου, κρινόμενος μὲ τὴ συνθησιμένην του ἀλόγηστον ἀδιαλλαξίαν τῆς φιλοσοφίας τῆς Εὐρώπης, κώνει ἀπερίφραστα καὶ τὴ δικήν του τὴ φιλοσοφίαν: «Ἡ φιλοσοφία τῆς Εὐρώπης εἶναι φτωχὴ καὶ ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴν τωρινὴν νεότητα, ἀκριβῶς γιὰτί σὰ φιλοσοφία δὲ νίκησε τὸ φόβον τοῦ θανάτου. Δὲ λέω πὼς ἐγὼ νίκησα τὸ φόβον τοῦ θανάτου, ὅπως δὲ λέω, πὼς εἶμαι βέβαιος πὼς γνήσιον φιλοσοφῶ» (σελ. 82). Καὶ τὴν ἴδιαν ἀβεβαιότητα γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς φιλοσοφίας τους δὲ διασάφει καὶ στὴν ἐπόμενῃ σελίδῃ μὲ τὴ διακηρύξει καὶ ἄλλη μιὰ φορὰ. Τὸ χωρίον ὁμως τοῦτο δίνει, ὄχι μόνον ὅτι δὲν ἐτελεσφόρησε ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀπαραίτητης προϋποθέσεως γιὰ τὸ ιδανικὸν τοῦ κ. Σαραντάρη, ἀλλὰ δίνει καὶ τὸν κλονισμὸν πού ἡ υπερβολικὴ αὐτὴ ἐξάρτησις τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ θάνατον φέρνει ἀναγκαίαν στὸ κίριον κάθε φιλοσοφίας καὶ κάθε πνευματικῆς ἐνέργειας. Ἔτσι, ποτὲ δὲ φτάνει ὁ κ. Σαραντάρης νὰ ξεπεράσῃ τὸ θάνατον τῆς φιλοσοφίας του εἴτε με ὅποιον του πίστη καὶ βίωσιν, ἀλλὰ μὲν δεμένους πάντοτε στὸ θάνατον, καὶ μόνον πού σὺν τὸ τέλος προσθέτει ἐπὶ πλέον καὶ τὸ θάνατον τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ἦταν μοῖρα ἐκεῖ νὰ τὸν φέρει τὸ ἀρνητικὸν τὸν ξεκίνημα. Ἡ ἀρνήσις τῆς γνώσεως ἡ περιφρόνησις τοῦ λόγου, μοῖρα τὴν ὀδηγῶσαν σὸ θάνατον τῆς φιλοσοφίας, χωρὶς κἂν

τὴν ἐπιτυχίαν τῆς προσωπικῆς του ἀθανασίας. Ἡ πίστις, ἀληθινὰ, ὅταν ὑπάρχει, εἶναι στὴ φύσιν τῆς, φαίνεται, νὸ κλείνει πάντοτε τὸ χωρὸν στὴ φιλοσοφίαν καὶ γιὰ τὴν παραμερίζει σὺν ἐντελῶς περιττῇ. Ὁ κ. Σαραντάρης ὁμως κινήθη-κε σ' αὐτὰ τὰ δυὸ ἀσυμβίβαστα μεταξὺ τους ἐπιπεδα. Θέλησε νὰ φιλοσοφήσῃ μὲ τὴν πίστην καὶ νὰ πιστέψῃ φιλοσοφικὰ. Μιὰ τέτοια ὁμως ἀντινομία καμμιὰ προσωπικὴ δύναμις δὲ θά μπόρουσε νὸ τὴν ξεπεράσει, μὲ ἕνα τέτοιον τρόπο μάλιστα, ὅπως αὐτὸς τοῦ κ. Σαραντάρη. Δὲν εἶναι ὁμως μιὰ ἀστοχία ἀπλή ἢ ἐμπλοχὴ αὐτῆ τοῦ κ. Σαραντάρη σὲ σφαίρας ἀσυνδύαστες καὶ ἀναρμόνιες. Θέλησε συνειδητὰ νὰ δημιουργήσῃ φιλοσοφίαν μεταχριστιανικὴν, πού μάλιστα ν' ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς στὴν σύγχρονην στιγμήν τῆς ιστορίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Συνειδητὰ ἀρνήθη-κε τὸν ἑλληνικὸν τρόπον τῆς φιλοσοφίας, ἀγνόησε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, καὶ προσπάθησε σὺν ἀόριστον πανανθρώπινον ἐπίπεδον τῆς μεταχριστιανικῆς ψυχῆς νὰ οικοδομήσῃ τὸ ιδανικὸν τοῦ «ἀνθρώπου» καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς πίστεως πρὸς τὸν «ἀνθρώπον» εἴτε τὸ Θεάνθρωπον.

Εἶναι χαρακτηριστικὰ φανερὴ ἡ τέτοια του πρόθεσις κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ἀκριβῶς εἴτε μάλλον τὴν ψυχικὴν πολιορκίαν γύρω ἀπὸ τὴν σημασίαν τοῦ θανάτου. Ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν γιὰ τὸ θάνατον φιλοσοφίαν τίποτε δὲν ἐρανίσθηκε ὁ κ. Σαραντάρης. Ὁ ἑλληνικὸς, ὁ γνήσιον φιλοσοφικὸς τρόπος τῆς μελέτης τοῦ θανάτου, ὅπως ὑπόκεινται στὰ πλατωνικὰ κείμενα, στὴν «Ἀπολογία», στὸ «Φαίδωνα», τοῦ ἔμεινε ἐντελῶς ξένος. Οἱ σκέψεις, πού καὶ στὸν Κικέρωνα διασώζονται γιὰ τὴν σύνθεσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸ θάνατον, τοῦ Montaigne ἀκόμῃ τὸ δοκίμιον γιὰ τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἀγωγὴ πρὸς τὸ θάνατον, ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἀδύνατον νὰ ἐμπνεύσων τὸν κ. Σαραντάρη. Δὲν ξέρω τὰ χωρία τοῦ Ἐκκλησιαστή, ὅτε ἀν' αὐτὰ ἔμμεσα ἔστων τὸν ἐστήριζον. Ἡ πίστις του στὴν ἀνάστασιν τῆς σύγχρονης μεταχριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ρωσικὴν ψυχὴν τὸν κράτησε ἀιχμάλωτον στὸ χάος τοῦ ἰδιότυπου ἀνατολικοῦ τῆς μυστικισμοῦ. Ὅταν ὁμως ἔφθασε ἐκεῖ ὁ κ. Σαραντάρης, εἶχε διανύσει πρὶν ἕνα διάστημα μὲ πορταὶ ἀπαιτήσεις λογικῆς συνέπειας. Ἔτσι ἐμφανέστερον γίνεται ἡ ἐσχάτη καταστροφικὴ ἀσυνέπεια. Ἡ φιλοσοφία τοῦ κ. Σαραντάρη ἔθεσε ὡς ιδανικὸν τὸν ἀνθρώπον ὡς προϋπόθεσιν γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ βρῆματος τῆς ἔνωσης μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα, καὶ εἰδικὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴν δυνατοποίησιν τῆς σημερᾶ ἀδύνατης χριστιανικῆς ἀγάπης, σὰ βίωσιν μάλιστα, ὅπως τὴν ἀπαίτει, σκέφθηκε τὴν ψυχικὴν ἔνωσιν τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ θάνατον του καὶ τὴν ὑπερβασίαν ἔτσι κάθε φόβου καὶ δισταγμοῦ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴ θετικὴν αὐτὴν στροφήν πρὸς τὸ θάνατον, χάθηκε σὺν τέλος, ψάχνοντας μέσα σὸ χάος τῆς χριστιανικῆς διὰθεσης τῆς ρωσικῆς ψυχῆς.

Ὡς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶδαμε τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ιδανικοῦ τοῦ «ἀνθρώπου», στὴ σφαῖρα προπάντων ἢ μάλλον ἀποκλειστικὰ μιᾶς συνειδήσεως ἀτομικῆς. Ὁ κ. Σαραντάρης δ-

μως συχνὰ καὶ πὸ πέρα δοκιμάζει τὴν ἀξίαν τοῦ ιδανικοῦ του, ζητώντας νὰ ἐφαρμόσῃ, εἴτε σὺν κριτικῆν εἴτε σὺν ἐπαγγελίαν, καὶ στὴν εὐρύτερην σφαῖραν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας ἔτσι μάλιστα καὶ προσπαθεῖ, στήριγμένους στὴ δύναμιν τῆς βιοθεωρίας του, ν' ἀντιμετώπισῃ καὶ νὰ προδιαγράψῃ τὴ μοῖραν καὶ τὸ μέλλον τῆς ιστορίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ γεγονός βέβαια, ὅτι καὶ στὴ σφαῖρα ἦδη τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως ἔμεινε ἀτελεσφόρητη ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Σαραντάρη, νὰ δημιουργηθῶν ἐπιτεθῆμιες προϋποθέσεις γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ιδανικοῦ του, τὸ γεγονός τοῦτο καὶ μόνον ἀναμφίβολα προκρίνει καὶ τὴ δυνατότητα ἐπιτυχίας τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν γιὰ εὐρύτερον ἐφαρμογὴν τῆς ἰδίας ιστορικᾶς ἀθελειώσεως καὶ ἀδύνατης βιοθεωρίας. Ἐνδιαφέρον ὁμως εἶναι νὰ ἀντιμετωπίσωμε, ἀν ὄχι τίς ἰδίαις τίς θέσεις τοῦ κ. Σαραντάρη, πάντως ὅμως τὰ ἐξαιρετικῆς σημασίας προβλήματα, πού ὅλες σχεδὸν αὐτῆς μᾶς ὑπενηθμίσαμε, καθώς προβάλλονται μάλιστα χωρὶς καμμιὰ ἐπιφυλακτικότητα, μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ παρατολμία καὶ εὐπιστία. Ἄζειναι μὲ μελετηθεῖ μὲ τέτοια ἀντιμετώπισιν τὸν μεγάλων προβλημάτων τῆς ιστορίας, γιὰτί ἀρνητικὰ δίνει κατὰ ποῖον τρόπον, μὲ ἀεγχατὴ ἀναγκαιότητα, πρέπει κανεὶς ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ὡστε ἡ ἀντιμετώπισίς τους νὰ μὴ τὸν φέρνει σὲ παρομοίαις ἀντιτοσικῆς ὀνειροπολήσεως, σὲ ἀπαράδεκτα ἐπιπολιτικούς ιστορικούς δραματισμούς.

«Κεῖνον ποῦ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἐνδόμωχα ζητοῦν, εἶναι μιὰ καὶ μόνη θρησκεία ἢ μιὰ καὶ μόνη θρησκεία εἶναι τὸ τέρμα τῶν πολιτικῶν προσπαθειῶν ὅλων τῶν λαῶν, ὅλων τῶν ἀτόμων τῆς γῆς» (σελ. 24). Ἡ ἀπλοποιητικὴ αὐτὴ διαπίστωση εἶναι τὸ ἀπόσταγμα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ κ. Σαραντάρη. Ἡ ἀγνοία τῆς πολιτείας καὶ τῆς ιστορίας, ἡ ἀδυναμία νὰ ἐννοηθεῖ ἡ οὐσία τῆς πολιτείας, εἶναι αὐτοπροβλητικὴ. Ὁ κ. Σαραντάρης φαίνεται νὰ φαντάζεται ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν του. Καθὼς αὐτὸς βρῖσκειται στὴν ἀναζήτησιν τοῦ ιδανικοῦ του, κατασκηνάζει μιὰ φανταστικὴν παρομοίαν εἰκόνα καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῶν ἄλλων. Νὰ ἔλεγε τουλάχιστον, ὅτι σὺν βάθος τέτοια εἶναι ἡ τάσις ὅλης τῆς ιστορίας, ὅτι ἡ «πονηρία τῆς ιστορίας», διὰ μέσου τῶν παποικίλων πολιτικῶν καὶ ἄλλων περιπετειῶν, ἐκεῖ τελικὰ ὀδηγεῖ νὰ ἔλεγε δηλαδὴ, ὅτι ἡ συνέπεια τῆς ιστορίας ἔχει τοῦτο τὸ νόημα. Τότε θά μπόρουσαμε νὰ συζητήσωμε τίς ἀπόψεις του. Αὐτὸ ὁμως, πού λέει, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικόν, καὶ εἶναι προπάντων ἐντελῶς ἐσφαλμένον, ἀκόμῃ καὶ γιὰ συζητήσις ἀπαράδεκτον. Σεχνάει ὁ κ. Σαραντάρης ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος, ἀκόμῃ τουλάχιστον, δὲν συμπάπτουν μὲ τὸ ιδανικὸν του, ἀλλὰ εἶναι «ἄτομα», κατὰ τὴν ὁρολογία του, ἄτομα μάλιστα πού «ἐξάντησαν τὸν προορισμὸν τους μένοντες ἄτομα». Παραβλέπει ἔτσι, ὅτι σὺν ἄτομα κινουμένων σὺν «ἡθροικτικῶν» ἐπίπεδον τῶν ὑλικῶν ἀναγκαιωσίων καὶ ποικίλων ψυχικῶν ματαιότητων ὅτι τὴν ἰ-

στορία τὴν κυβερνοῦν ἀκόμῃ — καὶ τοῦτο εἶναι ἡ βαθύτερη ἔννοια τῶν σημειῶν, τῶν δευτέρων τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, πολιτικῶν προσπαθειῶν — ἀνταγωνισμοί, πού σὲ ἐσχάτη ἀνάλυσιν στηρίζονται σὲ ὑπολογισμοὺς οἰκονομικῆς προπάντων ἐπιχειρήσεως. Ὅταν ὅλα τοῦτα τὰ παραβλέπει, δὲν ἔχει φυσικὰ κανένα δισταγμὸν νὰ προσπτεῖ: «... Ὁ ὑφίσταται μονάχα ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ ἄτομα (καὶ λαοὺς) πού πιστεύουν καὶ σὲ ἄλλα πού δὲν πιστεύουν» (σελ. 9). Καὶ σὺν τέλος τῆς μελέτης: «... Ἡ Ρωσία... θά γίνει ἐναντὶ χώρα χριστιανικὴ ὀρθόδοξη, ἀλλὰ προκισμένη μὲ μιὰ δύναμιν καὶ μιὰ ἐπιβολὴ πάνω στὸν πολιτικὸν κόσμον, πού ἀναμφισβήτητα τῆς εἴλειπαν σὺν παρελθόν». Πρέπει νὰ εἴμαστε καὶ ἐξαιρετικὰ ἰκανοποιημένοι μὲ τὴν τελευταία παρατήρησιν, γιὰτί δεικνύει πὼς ὁ κ. Σαραντάρης ὑποψιάζεται κάπως τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἀνέκλιτον τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ τῆς συστηρικῆς ὀργανώσεως. Γενικὰ ὁμως, ὅλες οἱ παρατηρήσεις του, οἱ διαπιστώσεις γιὰ τὴν πολιτικὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, δεικνύουν ἀοριστία, ἀντιπρατικότητα καὶ ἀσυνχώρητη ἐπιπολαιότητα. Εἶναι μοῖρα, σὺν χάριν τῆς πολιτικῆς, στάσεις ὅπως τοῦ κ. Σαραντάρη νὰ ὀδηγοῦν σὲ λυπηρὰ παράξενα συμπεράσματα. Θὰ ἔπρεπε τοῦτο γενικότερα νὰ τονισθεῖ: «Ὅλοι οἱ ρωμαντικοί, οἱ μυστικοί, οἱ «πιστοί», πρέπει μιὰ γιὰ πάντα νὰ τὸν πάρον ἀπόφαση» στὴ σφαῖρα τῆς πολιτείας ἢ μεταφυσικῆς τους διὰθεσης εἶναι τουλάχιστον ἀχρηστὰ. Γιὰ τὴν πολιτεία κίριος νόμος εἶναι πάντοτε ἡ δικαιοσύνη, ὁ λόγος δηλαδὴ στὴ σφαῖρα τῆς πράξεως. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς, ἡ δικαιοσύνη, εἶναι τὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθινῆς πολιτείας. Κάτι πού τὸ νομίζου, καὶ ἴσως καὶ τὸ σκέπτονται γιὰ πολιτεία, ἀλλὰ πού οἱς πραγματικῶς του ἐνέργειας ἐμπνέεται ἀπὸ διαθέσεις ἄλογες, κατὰ κατὰ συνέπεια πού δὲν πραγματοποιεῖ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, δειδῆτες ἄλλο μπόρεῖ βέβαια νὰ εἶναι, ἔταιρεία μυστικῆς, οὐτοπίας, συμμορίας πάντως ὁμως πολιτεία δὲν εἶναι. Τοῦτο πρέπει σὲ ὅλες του τίς συνέπειες νὰ ἐννοηθεῖ.

Ἡ πολιτικὴ ὁμως καὶ φιλοσοφικῶς-ιστορικὴ παρέκβασις δὲ μπόρεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ στηρίξει τὴν κτίσιν γιὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ κ. Σαραντάρη. Ἡ ἐργασία του, παρὰ τὴν ἄπαιτη ἀντιατομικὴν φρασεολογίαν εἴτε καὶ διὰθεσιν, κινεῖται ἀδιάπτωτα στὴ σφαῖρα τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἔτσι ἡ ἀντιατομικὴ καὶ ἀντιἡθροικτικὴ βιοθεωρία του θά ἔπρεπε τὸ πού νὰ θεωρηθεῖ σὰ θεωρία ἀτομικῆς ἠθικῆς διὰθεσης. Μὲ αὐτὴ τὴν προσοτικὴν, σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδον ὑπάρχει ἡ φιλοσοφικὴ σημασία τῆς ἐργασίας του.

Τώρα, ἂς συνοψίσωμε τίς γενικῆς ἐντυπώσεις καὶ διαπιστώσεις πού προκάλει σὺν σύνολον τῆς ἡ μελέτης. Ἡ ἀντιατομικὴν πρώτη ἀποψη, ἡ ἀποψη γιὰ τὴν κατεῦθυνσιν τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησεως. Ὡς κατεῦθυνση λοιπὸν, ἡ φιλοσοφικὴ ἀναζήτησις τοῦ κ. Σαραντάρη μπόρεῖ ἀδιστακτὰ νὰ κρίνωμε ὅτι εἶναι ἀντικειμενικὰ

ἀποτυχημένη και ἐσφαλμένη. Ὅπως εἶπαμε και πρὶν, ὁ κ. Σαραντάρης δὲν παρασύρθηκε ἀσυνείδητα σὲ ἐπίπεδο ἐσφαλμένο· ἔτσι ὁμως και ἄμεσα πρέπει νὰ κατισθῆι και νὰ κατονομασθῆι σὰ μορφαία ἀστοχὴ ἢ ἀντιελληνικὴ και ἀντιφιλοσοφικὴ κατεύθυνση τῆς φιλοσοφικῆς του προσπάθειας. Πρὶν ἔστω και ἀδέξια δοκιμάσει, πρὶν δοκιμάσει κανεὶς μας ἰσως ἀκόμη, συστηματικὰ τουλάχιστον, τὴν και σύγχρονον δυνάμιν τῆς πνευματικῆς παράδοσης, τῆς κατὰ σύμπτωση και ἐθνικῆς μας, πού αὐτὴ ὅσο καμμιά ἄλλη ἔχει ὀλοκληρωθεῖ και ἰσως και ἐξαντλήσει τὴ φιλοσοφικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς και τοῦ κόσμου, πρὶν τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ νὰ ἔχει ἐπιχειρηθῆι, ἔσπευσε ὁ κ. Σαραντάρης νὰ σβύσει ἀπὸ τὴ συνείδησή του· και νὰ ζητήσῃ και ἢ συνείδηση τοῦ ἔθνους νὰ σβύσει τὴ μεγάλη ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση. Μιὰ τέτοια ἀσύνγνωστη χειρονομία ἐξηγεῖ και δικαιολογεῖ και τὸ σβῆσιμο ἔπειτα ὀλοκληρου τοῦ νεώτερου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ πράγματα ὁμως, ἢ ἴδια δηλαδὴ ἢ τελικὴ ἀγониα τῆς φιλοσοφίας του, ὅπως ἦταν μοιραῖο, τὸν ἐκδικήθησαν.

Ὁ κ. Σαραντάρης θέλησε βέβαια νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ στήριγμα τὴν ἄλλη μεγάλη ψυχικὴ παράδοση, πού εἶναι και αὐτὴ ἄλλωστε και ἐθνικὴ μας παράδοση. Τὸ σφάλμα του ὁμως εἶναι ὅτι, ἐνὼ φιλοσοφία θέλησε νὰ οἰκοδομήσει, ἀρνήθηκε ἀκριβῶς τὸ κατ' ἔξοχον φιλοσοφικὸ στοιχεῖο τῆς πνευματικῆς μας παράδοσης. Ἡ σύγχρονον, ἢ δικὴ μας φιλοσοφία πρέπει ἀναμφισβήτητα νὰ συνδυάσει, νὰ συναιρέσει στὸν ὄργανισμό της και τὸ στοιχεῖο τῆς χριστιανικῆς βιοθεωρίας. Τοῦτο ὁμως μόνο με τὴν ἄρνηση ἀκριβῶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῆι, τὴν ἄρνηση ἐκείνου τοῦ στοιχείου, πού εἶναι κατὰ ἓνα τρόπο και προϋπόθεση τοῦ χριστιανικοῦ, τὴν ἄρνηση δηλαδὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἡ σύνθεση τῶν δύο στοιχείων, και πάντοτε με τὴ συνειδητὴ προϋπόθεση τοῦ κατὰ τὴν οὐσία του και κατὰ τὴ νομιμότητα τῆς ἱστορίας φιλοσοφικὰ πρώτου, με τὴν προϋπόθεση δηλαδὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, εἶναι ἢ ἀποστολὴ και τὸ πρόβλημα τῆς σύγχρονον ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐπὶ ἐκὼν, ἄλλὰ και βάρβαρα ἄρνηση τοῦ πρώτου μάλιστα στοιχείου

τῆς ἀναγκαίας αὐτῆς σύνθεσης δὲν ἀποτελεῖ παρά ἄρνηση και ἀντίδραση πρὸς τὴν σύγχρονον ἐθνικὴ μας φιλοσοφία.

Οἱ αὐστηρὸς αὐτὲς κρίσεις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆι ὅτι θίγουν τὸ πρόσωπο τοῦ κ. Σαραντάρη. Ἀντίστροφα, ἢ τιμὴ πού τοῦ ταιριάζει γιὰ τὴν πνευματικὴν του πρᾶξιν μέσα σὲ περιβάλλον πνευματικῆς μετριοπροξείας, ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπαφῆ με τὴ μελέτη του ἔχει δικαίαν τονισθῆι. Σὲ μιὰ ἐποχὴ πού θάξιζε και νὰ μυθολογήσουμε πρόσωπα, γιὰ νὰ διαθέτομε ἐπιτέλους κάποια ζωντανὰ πρότυπα ἀληθινῆς πνευματικότητας, ἢ ἐμφάνιση τοῦ κ. Σαραντάρη εἶναι παρήγορον και πολὺτιμον. Ἡ προσπάθειά του και μόνον νὰ φιλοσοφήσει πρωτότυπα ἀξίζει ὅσο δὲ βαρύνουν ὅλες οἱ ἐλλείψεις του. Ὑπάρχει ὁμως στὴ μελέτη του ὄχι μόνο προσπάθεια, ἀλλὰ και πραγματοποίηση προσωπικῶν του πνευματικῶν θέσεων. Εἶναι ἀδιάρρονον, ἢ καποιοι ἀναζητήσουν θραύσματα εἶτε και ἀναγνωρίσουν ἀναμνήσεις ἀπὸ σύγχρονον προπύτων, ὄχι ἑλληνικὴ βέβαια, φιλοσοφικὴ προσπάθεια, με χριστιανικὴ, και μάλιστα ὀρθόδοξον εἰδικὰ κατεύθυνση. Θὰ εἶναι ὁμως ἐπιτόλαιο ἐντελῶς, ἢ διαπιστωθῶν ἐξαρτήσεις ἀποφασιστικῆς. Ἡ σημερινὴ πνευματικὴ στάση τοῦ κ. Σαραντάρη ὀργανικὰ συνδέεται με τὸν παλαιότερον ἑαυτὸ του· κι' ὅσο βέβαια κι' ἢ ἀναπτύσσεται κι' ἢ στηρίζεται με τὴς ὅποιες του μελέτες, παραμένει πάντοτε πνευματικὴ στάση ἀληθινὰ δικὴ του και γνήσια προσωπικὴ. Στὴ δευτέρον αὐτὴ μάλιστα μελέτη του παρατηρεῖται μιὰ σημαντικὴ πρόοδος σὲ σύγκριση με τὴν πρώτη ἀπὸ κάθε ἀξιόλογον ἀποψη. Και βέβαια, ἀκόμη, ὡς ἀποτέλεσμα, και ὡς κατεύθυνση ἄλλωστε, ὅτι μᾶς ἔδωκε ὁ κ. Σαραντάρης, δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς θετικὸν και το ἄρτιον συντελεσμένο. Μᾶς ἔδωκε ὁμως τὸ και καθ' ἑαυτὸ ἀξιοπαραδειγμα και μᾶς ἔδωκε και τὴ θετικὴ πιθανότητα, ὅτι βελτιώνοντας τὴς ἀτομικῆς του δυνάμεις και ἀναπτύσσοντας τὴς μελέτες του και τὴ σκέψη του, θὰ μᾶς δώσει κάτι πού και νὰ ταιριάζει ἐντελῶς στὴν πνευματικὴν του φύσιν ἄλλὰ και ἀντικειμενικὰ νὰ εἶναι πιὸ εὐστοχον και πιὸ ἀξιο.

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΟΙ ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Τὰ « Προπύλαια », σὲ εἰδικὴ τακτικὴ στήλῃ, θὰ ἀναγγέλλουν βιβλιογραφικῶς τὰ βιβλία και τὰ περιοδικὰ πού τοὺς στέλλονται.

ΒΙΒΛΙΑ

Θεοδώρου Δ. Ἀξενίδου, Καθηγητοῦ τῆς Φιλολογίας : « Ὁ Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς ». Ἐκδ. οἶκος Γ. Δημητρακοπούλου. Λάρισα, 1938. Σελ. 214. Δρ. 75.

Θάνου Κ. Βαγενᾶ : « Ἀναγνωστῆς Κοντάκης, 1781-1854 ». Ἐκδ. περιοδικοῦ « Κυνοουριακὴ Ἐπιθεώρηση ». Ἀθήνα. Σελ. 48. Δρ. 25.

Α. Π. Δελημούζου : « Ὁ σκοπὸς και ἢ σημασία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ». Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν περιοδ. « Νέα Πολιτικὴ ». Ἀθήνα, 1938. Σελ. 24.

Νάσου Δετζώρτζη : « Ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς ὡς Διδάσκαλος ». Ὁμιλία στὸ φιλολογικὸν του μνημόσυνον. Ἀθήνα, 1938. Σελ. 32. Δρ. 20.

Οικονόμου : « Ἡ διαμονὴ ἐκείνου πού ἔφυγε ». Ἐκδ. Γκοβόστη. Σελ. 32.

Βασίλη Ρώτα : « Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς ». Τραγωδία. Βιβλιοπωλεῖον τῆς « Εὐστίας ». Ἰ. Δ. Κολλάρου και Σίας Α. Ε. Σελ. 136. Δρ. 45.

Εὐριπίδη : « Ἐκάβη ». Μετάφραση σὲ δημοτικὸν στίχον με πρόλογον και σημειώσεις **Νίκου Π. Σούλια**. Ἀθήνα, 1938. Σελ. 80. Δρ. 35.

Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη : « Τὸ κλασικὸν και τὸ ρομαντικὸν ». Ἐκδ. « Ἐρεῦνης ». Ἀγγέλου Κασιγόνη. Ἀθήνα· Ἀλεξάνδρεια. Σελ. 32. Δρ. 12,50.

Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη : « Ἡ ζωὴ πού ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτὸ της ». Δοκίμιον εὐθύγραμμης κριτικῆς. Ἐκδ. περιοδ. « Μακεδονικῆς Ἡμέρας ». Θεσσαλονίκη, 1938. Σελ. 44. Δρ. 10.

Πέτρου Ὠρολογᾶ : « Οἱ συγγραφεῖς και ἢ ἐποχὴ τους ». Θεσσαλονίκη. Δρ. 15.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

« Μακεδονικῆς Ἡμέρας ». Μηνιαῖον λογοτεχνικὸν περιοδικὸν. Διευθυντής : Γ. Βαφόπουλος, Ἀετορράχης 31, Θεσσαλονίκη. Ἔτος 5' (1938), ἀρ. 4 (Ἀπρίλιος), ἀρ. 5-7 (Μάιος· Ἰούνιος· Ἰούλιος). Τὸ τεῦχος δρ. 7.

ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ :

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ

Μετάφραση ΣΙΜΟΥ ΜΕΝΑΡΔΟΥ
Εισαγωγή, κείμενο και έρμηνεία
ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

Μετά τή μοναδική γιά τή χώρα μας έπιστημονική και έκδοτική έπιτυχία τής με-
γάλης κριτικής και έρμηνευτικής έκδοσης τού «Συμποσίου» τού Πλάτωνος από τόν
άλησμόνητο Ίωάννη Συκουτρή, ή 'Ακαδημία 'Αθηνών έκυκλοφόρησε ως δεύτερο
τόμο τής «'Ελληνικής Βιβλιοθήκης» τής τό περίφημο έργο τού 'Αριστοτέλους «Περί
Ποιητικής». Τήν έκδοση αυτή έτοιμάζε από καιρού ό άείμνηστος Σίμος Μενάρδος,
οί πολλές όμως άσχολίεσ του στή Γραμματεία τής 'Ακαδημίας, και ή άσθένεια πού
τόν βασάνιζε τά τελευταία χρόνια τής ζωής του, δέν τόν άφησαν νά περατώσει τό
έργο του. Τή μετάφραση μόνο πρόφθασε νά τελειώσει ό Σίμος Μενάρδος — και
είναι γνωστή, από τόν «Στέφανο» και από άλλα του έργα, ή άνεση και ή καλαισθη-
σία τών μεταφράσεων τού ξεχωριστού φιλολόγου με τήν έξόχως καλλιτεχνική ιδιοσυγ-
χρασία, αλλά και τήν άρτια έπιστημονική κατάρτιση. Μετά τό θάνατό του, ή 'Ακα-
δημία 'Αθηνών άνέθεσε τήν έπεξεργασία και τήν όλη συμπλήρωση τών καταλοίπων
τού Μενάρδου στόν Ίωάννη Συκουτρή. Αυτός, με τή δοκιμασμένη φιλολογικήν ιδιοφυία
του, άνέλαβε νά έκδώσει τό κείμενο σύμφωνα με τά τελευταία πορίσματα τής έπιστήμης,
άναθεώρησε και έσυγχρόνισε τή μετάφραση, και έγραψε τελείως έξ άρχής τό έρμηνευ-
τικό ύπόμνημά και τήν εισαγωγή. Είναι προφανής ή σημασία τής έκδοσης αυτής — άς
σημειωθεί ότι τό «Περί Ποιητικής» γιά πρώτη φορά έκδίδεται έλληνικά, — πού
άποτελει άσφαλώς φιλολογικό γεγονός γιά τόν τόπο μας. Καθώς είναι γνωστό, τό
«Περί Ποιητικής», ένα από τά σπουδαιότερα κείμενα τής κλασικής φιλολογίας, σύγ-
γραμμα θεμελιώδες γιά τήν καθ' όλου κριτική, διαδόθηκε περισσότερο ίσως από κάθε
άλλο έργο-τού 'Αριστοτέλους και άφησε παντού ίχνη άνεξάλειπτα. Στή Δύση έκυριάρ-
χησε [άπό τόν] Δάντη ως τόν Κορνήλιο και τόν Λέσσιγκ και τόν Γκαίτε, και θεωρήθηκε σ' όλες τις χώρες τής Εύρώπης ως ό κώδικας
τής Ποίησης. 'Ο Λέσσιγκ έτόνιζε ότι ή Ποιητική τού 'Αριστοτέλους είναι τόσον άλά-
θητη, όσο και ή Γεωμετρία τού Εύκλείδου, — και ή λογοτεχνική κριτική τών ευρω-
παϊκών λαών] έξακολουθεί νά εργάζεται και σήμερα άόμοι με τά άριστοτελικά δι-
δάγματα. "Αν μάλιστα λάβουμε υπ' όψη ότι στη διεξοδική εισαγωγή τού Ίωάννου
Συκουτρή, τή γραμμένη με τό γλαφυρό και όλοζώντανο ύφος του, έκτίθενται άδιάσπα-
στα και συστηματικά οι θεμελιώδεις αισθητικές και τεχνικές άρχές τής Ποιητικής
τού 'Αριστοτέλους, συσχετιζόμενες μάλιστα — και αυτό ίσως είναι τό σπουδαιότε-
ρο — πρός τις σημερινές αισθητικές έννοιες και κατηγορίες, ή έκδοση αυτή τού
«Περί Ποιητικής» παίρνει άληθινά ξεχωριστή σημασία γιά τήν σύγχρονη έλληνική
διαγωγή.